

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN
KARAKTER GELİŞİMİNDE DİN
EĞİTİMİNİN ROLÜ**

Fatma ÜLGER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN-2025**

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN
KARAKTER GELİŞİMİNDE DİN
EĞİTİMİNİN ROLÜ

DANIŞMAN : Dr. r. Üyesi Abdullah ŞAHİN
JÜRİ : Doç. Dr. Mustafa ÇOBAN
JÜRİ : Doç. Dr. Sezai KORKMAZ

Fatma ÜLGER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN-2025

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN KARAKTER
GELİŞİMİNDE DİN EĞİTİMİNİN ROLÜ**

Fatma ÜLGER

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ŞAHİN

Yıl : 2025, Sayfa: VII+ 117

Jüri : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ŞAHİN (Başkan)
: Doç. Dr. Mustafa ÇOBAN (Üye)
: Doç. Dr. Sezai KORKMAZ (Üye)

Bu araştırmada ortaokul öğrencilerinin karakter gelişiminde din eğitiminin rolü incelenmiştir. Araştırmanın amacı ortaokul öğrencilerinin karakter gelişiminde din eğitiminin rolünü ortaya koymaktır. Çalışma nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda literatür taraması ve içerik analizine dayalı olarak yürütülmüştür. Araştırmada karakter kavramı, ortaokul çağındaki bireylerin gelişim özellikleri, karakter gelişimini etkileyen faktörler ve din eğitiminin bu süreçteki yeri kuramsal bir çerçevede ele alınmıştır. Özellikle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programında yer alan inanç ve ibadet öğrenme alanları konularının ortaokul öğrencilerinin karakter gelişimiyle ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda din eğitiminin karakter gelişimine yönelik katkı sağladığı yönünde kuramsal bulgulara ulaşılmıştır. İnanç öğrenme alanında yer alan temel dini değerlerin öğrencilerin içsel yönelimlerini ve ahlâki tutumlarını destekleyebileceği öne sürülmektedir. Aynı şekilde ibadet öğrenme alanına dair kavramların bireyde sabır, irade, sorumluluk, özdenetim, empati ve yardımlaşma gibi karakter özelliklerinin gelişimine katkı sunabileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda değer eğitimi ve öğrencilerin karakter gelişimine katkı sağladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, karakter, karakter gelişimi, ortaokul öğrencileri, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

ABSTRACT

MA THESIS

**THE ROLE OF RELİGİOUS EDUCATION İN THE
CHARACTER DEVELOPMENT OF MİDDLE SCHOOL
STUDENTS**

Fatma ÜLGER

Supervisor	: Assist. Prof. Dr. Abdullah ŞAHİN	
Year	: 2025, Pages: VII+ 117	
Jury	: Assist. Prof. Dr. Abdullah ŞAHİN	(Chairperson)
	: Assoc. Prof. Dr. Mustafa ÇOBAN	(Member)
	: Assoc. Prof. Dr. Sezai KORKMAZ	(Member)

This study examines the role of religious education in the character development of middle school students. The aim of the research is to investigate the role of religious education in the character development of middle school students. The study was conducted using a qualitative research approach based on a literature review and content analysis. The concepts of character, developmental characteristics of individuals at the middle school age, factors affecting character development, and the place of religious education in this process were addressed within a theoretical framework. Particularly, the topics within the belief and worship learning areas included in the Religious Culture and Ethics course curriculum were examined in relation to the character development of middle school students. As a result of the research, theoretical findings indicate that religious education contributes to character development. It is suggested that the fundamental religious values included in the belief learning area can support students' internal orientations and moral attitudes. Similarly, concepts related to the worship learning area are noted to contribute to the development of character traits such as patience, willpower, responsibility, self-control, empathy, and cooperation in individuals. In this context, Religious Culture and Ethics courses are seen not only as a means of knowledge transfer but also as a contributor to value education and the character development of students.

Keywords: Religious education, character, character development, middle school students, Religious Culture and Moral Knowledge Course.

ÖN SÖZ

Karakter gelişimi, bireylerin tutum, davranış ve değer yargılarını biçimlendiren uzun soluklu ve çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreç yalnızca bireyin kişisel eğilimleriyle sınırlı kalmayıp aile, sosyal çevre, okul ortamı ve aldığı eğitim gibi çeşitli etkenlerle şekillenmektedir. Bu doğrultuda din eğitiminin bireylerin ahlaki tutum ve davranışlarının gelişimine katkı sunabileceği düşünülmektedir. Ortaokul düzeyinde verilen Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin öğrencilerin karakter gelişiminde anlamlı bir rol oynayabileceği varsayımı ise bu çalışmanın temel hareket noktasını oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında din eğitiminin ortaokul çağındaki öğrencilerin karakterlerinin şekillenmesi ve gelişmesindeki muhtemel etkileri ele alınmış özellikle Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin inanç ve ibadet öğrenme alanları çerçevesindeki yeri ve önemi incelenmiştir.

Bu araştırma literatür taramasına ve elde edilen verilerin değerlendirilmesine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi ve konuyla ilgili yapılmış önceki çalışmalara yer verilerek çalışmanın genel çerçevesi çizilmiştir. İkinci bölümde ortaokul dönemindeki çocukların gelişim özellikleri ile birlikte karakter kavramı, karakter gelişimi ve bu süreci etkileyen faktörler ile karakter eğitimi konusu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde karakter eğitimi ile din eğitimi arasındaki ilişki üzerinde durulmuş ve karakter gelişiminde ortaokullarda verilen din eğitiminin rolüne değinilmiştir. Son bölümde ise ortaokul düzeyinde verilen DKAB dersi kapsamında yer alan inanç ve ibadet öğrenme alanlarının öğrencilerin karakter gelişimine olan olası katkıları değerlendirilmiştir. Bu çalışma ile din eğitiminin karakter gelişimi üzerindeki işlevine dikkat çekilmesi ve bu alanda yapılacak daha kapsamlı araştırmalar için zemin oluşturulması amaçlanmıştır.

Fatma ÜLGER

KAHRAMANMARAŞ-HAZİRAN-2025

TEŞEKKÜR

Çalışmam boyunca fikirleriyle bana yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. Mustafa ÇOBAN'a, kıymetli görüşlerinden istifade ettiğim değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ŞAHİN'e, çalışmama değerli katkılarından dolayı Doç. Dr. Sezai KORKMAZ'a, desteklerini esirgemeyen eşim ve çocuklarıma çok teşekkür ediyorum. Çalışmamı 9 Ekim 2023'te sınırlarımızı korurken şehit düşen vatan sevdalısı yeğenim İstikham Uzman Çavuş Mehmet Emre TEKE' ye ithaf ediyorum.

Fatma ÜLGER
KAHRAMANMARAŞ-HAZİRAN-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖN SÖZ	III
TEŞEKKÜR.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1.4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	3
1.5. Konu ile İlgili Önceki Çalışmalar	3
2. ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE KARAKTER GELİŞİMİ VE KARAKTER EĞİTİMİ	6
2.1. Ortaokul Çağı (10-14 yaş).....	6
2.2. Ortaokul Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri	6
2.2.1. Fiziksel, Devimsel ve Zihinsel Gelişim.....	8
2.2.2. Duygusal ve Sosyal Gelişim.....	11
2.2.3. Ahlâki Gelişim.....	14
2.2.4. Dini Gelişim	16
2.3. Karakter Gelişimi ve Karakter Eğitimi	17
2.3.1. Karakter	18
2.3.2. Kişilik-Şahsiyet, Mizaç-Huy	21
2.3.3. İslam’da Karakter	24
2.3.4. Karakter Gelişimi	26
2.3.5. Karakter Gelişimine Etki Eden Faktörler	28
2.3.5.1. Aile	28
2.3.5.2. Okul	30
2.3.5.3. Arkadaş Grupları ve Sosyal Çevre	32
2.3.5.4. İnternet ve Sosyal Medya	34
2.3.6. Karakter Eğitimi	36
3. DİN EĞİTİMİ - KARAKTER İLİŞKİSİ.....	42
3.1. Din Eğitimi.....	42
3.2. Ortaokulda Din Eğitimi.....	44
3.2.1. Okulda Din Eğitiminin Amacı.....	45

3.2.2. Ortaokullarda Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri	49
3.2.3. Din Eğitiminde DKAB Dersi Öğretmenlerinin Rolü	51
3.3. Din Eğitiminin Karakter Gelişimine Etkisi.....	55
4. ORTAOKUL DİN KÜLTÜRÜ VE AHLÂK BİLGİSİ DERSİ İNANÇ VE İBADET ÖĞRENME ALANI KONULARININ ÖĞRENCİLERİNİN KARAKTER GELİŞİMİNE KATKISI.....	59
4.1. İnanç Öğrenme Alanı ve Karakter ilişkisi.....	60
4.1.1. Allah İnancı	66
4.1.2. Melekler ve Ahiret İnancı.....	71
4.1.3. Peygamber ve İlahi Kitap İnancı	76
4.1.4. Kader ve Kaza İnancı	80
4.2. İbadet Öğrenme Alanı ve Karakter ilişkisi	84
4.2.1. Namaz İbadeti.....	89
4.2.2. Oruç İbadeti	93
4.2.3. Zekât İbadeti.....	98
4.2.4. Hac İbadeti.....	101
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	107
KAYNAKLAR	110
ÖZ GEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
BBC	: British Broadcasting Corporation
Bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celalühü
DKAB	: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Hız.	: Hazreti
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	: Ve benzerleri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Karakter gelişimi bireyin hayatı boyunca devam eden bir süreç olup kazandığı ahlâki değerler ve erdemlerle yakından ilişkilidir. Güçlü bir karakter yapısı bireyin sorumluluk bilinci, özgüven, özdenetim, empati ve öz farkındalık gibi temel beceriler kazanmasına, yaşam karşısında tutarlı ve bilinçli kararlar alabilmesine, içsel denge kurarak ruhsal dayanıklılık geliştirmesine ve nihayetinde kendini tanımasına katkı sağlar. Bireyin kendine olan güvenini artırır. Kendisini daha iyi ifade etmesi beklenen bu bireyler problemlerle karşılaştığında çözüm odaklı bir yaklaşım sergileyebilir.

İnsan yaşamını toplumsal bir yapı içinde sürdürür. Toplum içindeki ilişkilerin sağlıklı ve sürdürülebilir bir şekilde devam edebilmesi bireyler arası iletişimin niteliğine bağlıdır. Bu noktada bireylerin iyi ve sağlam bir karakter geliştirmesinin toplumsal ilişkilerin olumlu ve dengeli olmasında kritik bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Bireylerin mensubu oldukları toplumun kültürel ve manevi değerlerine uygun davranmaları o toplumda kabul görmeleri ve toplumsal uyumu sağlamaları açısından önemlidir. Dolayısıyla bireylerin güçlü bir karakter geliştirmeleri toplumun huzuru ve sosyal yapının korunması için gerekli görülmektedir.

Karakter gelişiminde rol oynayan pek çok faktör bulunmakla birlikte bunlar arasında din olgusu önemli bir yer tutmaktadır. Tarih boyunca din toplumların ahlâki değer yargılarını biçimlendirmede belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Din eğitimi bireylere iyi kötü, doğru yanlış gibi temel ahlâki ayrımları kavratmakta böylece bireylerin kişisel gelişimlerine ve toplumsal hayata sağlıklı bir şekilde katılmalarına katkı sağlamaktadır. Özellikle ergenlik döneminde bireyin değer sistemi oluşurken din eğitiminin erdemli davranışları güçlendirme ve toplumsal fayda bilincini geliştirme açısından önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kimlik arayışının belirginleştiği ortaokul döneminde verilen din eğitiminin öğrencilerin ahlâki tutum ve davranışları içselleştirmelerine ve sağlam bir karakter altyapısı oluşturmalarına katkı sunduğu ifade edilebilir. Ayrıca din eğitimi ile karakter eğitimi arasındaki ilişkinin incelenmesi eğitim politikalarının geliştirilmesine, öğretim yaklaşımlarının zenginleştirilmesine ve müfredat düzenlemelerine katkı sağlayabilir. Bu çerçevede çalışmanın temel problemi “Ortaokul öğrencilerinin karakter gelişiminde din eğitimi nasıl bir role sahiptir?” sorusudur. Temel problem doğrultusunda bu çalışma, din eğitiminin ortaokul öğrencilerinin karakter gelişiminde nasıl bir rol oynadığı ve bu eğitimin öğrencilerin ahlaki değerleri benimseyip içselleştirmelerine ve bu değerleri davranışlarına yansıtmalarına ne tür katkılar sunduğunu incelemektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı ise din eğitiminin ortaokul öğrencilerinin kişilik ve karakter oluşum sürecindeki işlevini kuramsal bir zeminde incelemek ve bu eğitimin öğrencilerin ahlâki ve toplumsal gelişimlerine nasıl katkı sağladığını analiz etmektir. Özellikle Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin inanç ve ibadet öğrenme alanlarının öğrencilerin karakter gelişimi üzerindeki rolü ele alınacaktır. Ayrıca din eğitiminin öğrencilerin günlük yaşamlarına, sosyal ilişkilerine ve davranışlarına yansımaları ele alınarak ahlaki tutum ve davranışların oluşumundaki işlevi üzerinde durulacaktır. Elde edilen bulguların eğitim politikalarının şekillendirilmesine ve din eğitimi programlarının geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın kuramsal temelli olması nedeniyle gelecekte yapılacak alan araştırmalarına temel oluşturması ve farklı değişkenlerin incelenmesine ışık tutması da hedeflenmektedir. Kısaca araştırmada ortaokul öğrencilerin karakter gelişiminde din eğitiminin rolü ve önemi ortaya konularak program geliştiricilere, öğretmenlere ve ilgili alana katkı sağlaması beklenmektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada ortaokul DKAB derslerinde yer alan inanç ve ibadet öğrenme alanlarının öğrencilerin karakter gelişimi üzerindeki etkileri kuramsal bir çerçevede ele alınmıştır. Din eğitiminin bireyin ahlâki tutum ve davranışları ile toplumsal ilişkileri üzerindeki yansımaları bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi daha önce yazılmış ve yayımlanmış materyallerin sistematik olarak analiz edilmesine olanak tanıyan bir veri toplama tekniğidir. Bu yöntem özellikle doğrudan gözlem veya görüşme yapılamayan durumlarda kuramsal çerçeve oluşturmak ve literatürdeki bilgi birikimini derinlemesine analiz etmek için etkili bir yaklaşımdır.¹

Çalışma kapsamında konu ile ilgili alan yazında yer alan kitaplar, akademik makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri, öğretim programları sistematik biçimde taranmıştır. Kaynakların seçiminde güncellik, akademik geçerlilik ve çalışmanın konusuyla ilgili olması esas alınmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Veriler analiz edilirken bulgular kategorilere ayrılarak sistematik biçimde sunulmuştur. İçerik analizi sürecinde sınıflandırma ve yorumlama aşamaları dikkatle yürütülmüştür.

Çalışmada, geçerlik ve güvenilirliği artırmak amacıyla ulaşılan kaynakların farklı türlerden (kitap, makale, tez vb.) olmasına özen gösterilmiştir. Kaynak seçiminde

¹ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 189-190.

yalnızca din eğitimi alanıyla sınırlı kalınmamış din sosyolojisi, din psikolojisi gibi farklı disiplinlerden yapılan akademik çalışmalardan da yararlanılmıştır. Böylece verilerin çeşitliliği sağlanarak bulguların çok yönlü analizine olanak tanınmıştır.

1.4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın kapsamı ortaokul öğrencilerinin karakter gelişiminde din eğitiminin rolünü incelemekle sınırlıdır. Çalışmada, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin "inanç" ve "ibadet" öğrenme alanları çerçevesinde din eğitiminin öğrencilerin karakter gelişimine katkısı, literatürde yer alan akademik çalışmalar doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın temel sınırlılığı, yalnızca literatür taramasına dayalı bir içerik analizi yöntemiyle yürütülmüş olmasıdır. Nitel verilerin doğrudan öğrenci, öğretmen veya veli görüşlerine dayandırılmaması, elde edilen sonuçların sınırlı bir bakış açısı sunmasına neden olabilir. Ayrıca araştırma yalnızca Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin "inanç" ve "ibadet" öğrenme alanları ile sınırlandırılmış olup diğer öğrenme alanları kapsam dışı bırakılmıştır. Bu durum, karakter gelişimine etki eden diğer olası boyutların analiz dışı kalmasına yol açmaktadır

1.5. Konu ile İlgili Önceki Çalışmalar

Araştırma sürecinde karakter kavramını konu edinen birçok akademik çalışmaya rastlanmıştır. Karakter eğitimi, karakter gelişimi ve değişimi, karakter oluşumuna etki eden faktörler gibi konuların farklı bilim dalları çerçevesinde ele alındığı görülmüştür. Özellikle karakter-ahlâk ve karakter-değer ilişkisinin birlikte incelendiği çalışmalar dikkat çekmektedir.

Soysal'ın 2010 yılında "İlköğretimde 7-12 Yaş Arası Çocuklarda Ahlâki Karakter Özellikleri ve Eğitimi" başlıklı yüksek lisans tezi, ilköğretim çağındaki çocuklara ahlâk ve karakter eğitiminin aile ve okul ortamında kazandırılmasının onların sağlıklı, uyumlu ve mutlu bireyler olarak gelişimine katkı sağlayacağı hipotezinden yola çıkılarak hazırlanmış bir çalışmadır. Araştırma ahlâk ve karakter eğitimi üzerine odaklanarak ilköğretim çağındaki 7-12 yaş arası çocukların gelişim dönemleri doğrultusunda öğrencilere kazandırılması gereken ahlâki tutum ve davranışları incelemiştir. Çalışmanın ilk bölümünde eğitimin tanımı, amacı ve birey-toplum üzerindeki etkisi ele alınmış; ikinci bölümde ahlâk ve karakter eğitiminin gerekliliği, ilkeleri, aile ve okulda uygulanması konuları incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise din eğitimi bağlamında iç ve dış temizlik kavramları ile ahlâki erdemlerin kazandırılması detaylandırılmıştır.

Bir diğer çalışma Aslan'ın 2011 yılında hazırladığı “İlköğretimde Karakter Eğitimi ve Öğrencilere Kazandırılması Gereken Değerler” başlıklı yüksek lisans tezidir. Alan araştırması yöntemi uygulanan çalışmada ilköğretim okullarında karakter eğitiminin niteliği değerlendirilmiş ve paydaş katılımının artırılması ile ders dışı etkinliklerin çoğaltılmasının öğrencilerin karakter gelişimine katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Bozan tarafından 2020 yılında tamamlanan “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinde Karakter Eğitimi Yaklaşımı ile Değerlerin Eğitimi” isimli yüksek lisans tezi 6.sınıf DKAB derslerinde dürüstlük ve sorumluluk değerlerinin karakter eğitimi etkinlikleri yoluyla geliştirilmesini incelemiş ve deney grubuna uygulanan etkinliklerin bu değerleri anlamlı şekilde artırdığını ortaya koymuştur. Araştırma neticesinde karakter eğitimi yaklaşımının ortaokul öğrencilerinde dürüstlük ve sorumluluk gelişimine olumlu anlamda katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Din eğitimi ve karakter eğitimi ilişkisine yönelik akademik çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan biri Çalışkan'ın 2022 yılında tamamladığı “Karakter Eğitimi Sürecinde Din Eğitiminin Rolü” adlı yüksek lisans tezidir. Çalışkan doküman analizi ve literatür taraması yöntemine dayalı olarak gerçekleştirdiği tezinin ilk bölümünde karakter kavramı üzerinde durmuş, bu kavramı psikolojik ve dini açıdan değerlendirmiştir. Sonrasında karakter eğitiminin tarihsel sürecine, önemine, amacına değinmiş, karakter eğitimi etkileyen kuramları ve karakter eğitiminde kullanılan yaklaşımları ele almıştır. Tezin son bölümünde ise din eğitiminin karakter eğitimi üzerindeki etkisini, özellikle ibadet esasları bağlamında değerlendirmiştir. Çalışkan çalışmasında din eğitiminin bireylerin karakterinin gelişiminde ve şekillenmesinde önemli bir rolü olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Aybey'in 2015 yılında yayınlanan “Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü” başlıklı makalesinde kişiliğin önemli bir unsuru olan karakterin şekillenmesi ve değişiminde din eğitiminin rolü incelenmiştir. Makalede karakterin oluşumu, gelişimi, değişebilirliği ve dinin bu süreçteki etkisi ele alınmıştır. Aybey'in özellikle dinî eğitimin bireylerde olumlu karakter gelişimine katkı sağladığı görüşünü savunduğu görülmüştür. Sonuç olarak karakter eğitiminin tesadüfe bırakılamayacak kadar önemli olduğu bu bağlamda DKAB derslerinde "Karakter Eğitimi" dersinin yer almasının yeni bir yaklaşım sağlayacağı ifade edilmiştir.

Tekin ve Bedir'in 2019 yılında yayınlanan “Ortaokul Öğretim Programlarındaki Kazanımların Karakter Eğitimi Analizi” başlıklı araştırma makalesinde ortaokul düzeyindeki zorunlu derslerin öğretim programlarında karakter eğitime ne ölçüde yer verildiği incelenmiştir. Analiz sonucuna göre derslerden hemen hepsinin karakter eğitimi belli ölçüde desteklediği belirlenmiştir. Karakter eğitimi en çok destekleyen dersin Sosyal Bilgiler dersi olduğu bu dersi DKAB dersinin izlediği sonucuna ulaşılmıştır. DKAB dersinin kazanımlarının karakter eğitimiyle olan ilişkisi analiz

edilmiş; sonuç olarak bu dersin programında yer alan kazanımların %39'unun doğrudan karakter eğitimi ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. En fazla karakter eğitimi ile bağlantılı kazanımın "Ahlâk" öğrenme alanında yer aldığı görülmüştür. Araştırmada karakter eğitiminde ve değerlerin kazandırılmasında bu dersin önemli bir rol oynadığı ortaya konulmuştur.

2. ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE KARAKTER GELİŞİMİ VE KARAKTER EĞİTİMİ

2.1. Ortaokul Çağı (10-14 yaş)

Ortaokul öğrencilerine yaş olarak bakıldığında genel anlamda 10-14 yaş grubu öğrencilerini kapsadığı görülür. Temel eğitimin ikinci kademesi olan ortaokul dönemi çocuklarının gelişim aşaması olarak 10-12 yaşlarını erinlik çağı, 13-14 yaşlarını ise ilk ergenlik çağı olarak değerlendirmek mümkündür.² Erinlik ve ergenlik döneminin başlangıç ve bitişi için kesin bir zaman belirlemek güçtür. Çünkü pek çok faktör bu dönem gelişimi üzerinde etkilidir.³ Erikson'a göre ergenlik dönemi kimlik gelişiminin en kritik evresi olarak kabul edilmektedir.⁴ İlköğretimin ikinci kademesini kapsayan erinlik dönemi ikinci çocukluk çağı ile ilk ergenlik çağı arasında geçen bir süreçtir. Bu dönemde çocukların yaşadığı değişim ve gelişime karşı olumlu bir tutum geliştirmelerini sağlamak önemli görülmektedir.⁵ Bu açıdan değerlendirildiğinde ortaokul dönemi bireylerin kimlik arayışının başladığı ve karakter yapılarının şekillenmeye başladığı kritik bir evre olarak görülmektedir.

2.2. Ortaokul Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri

Genel anlamda gelişim döllenme ile başlayarak insan yaşamının sonuna kadar devam eden bir süreçtir. "Gelişim, öğrenme, yaşantı ve olgunlaşma sonucunda bireyde görülen düzenli ve sürekli değişikliklere denir."⁶ Anne karnında başlayarak ölüme kadar devam eden bu süreç, organizmada gözlemlenen değişimleri içerir.⁷

Gelişim, büyüme, olgunlaşma, hazır bulunuşluk ve öğrenme kavramlarını da içine alan geniş bir terimdir. Büyüme bedenın boy ve ağırlık yönünden artışıını, olgunlaşma bireyin bir işi yapabilmesi için gereken düzeeye ulaşmasını, hazır bulunuşluk ise bireyin bir işi gerçekleştirmek için gereken olgunluğa ulaşmakla birlikte bu iş için lazım olan bilgi beceri ve tutumu kazanmış olmasını ifade etmektedir. Yani gelişim bireyin hem nitelik hem de nicelik anlamında belli bir seviyeye ulaşmasıdır. Büyüme ve olgunlaşma gelişimin niceliksel yönünü, hazır bulunuşluk ve öğrenme ise niteliksel yönünü oluşturur. Bu sebeple öğrenme gelişimin temelidir denilebilir. Öğrenme ve gelişim dinamik bir olgudur.⁸

² İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Gül Yayınevi, 1992), 41.

³ Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004), 35.

⁴ Yadigar Doğan, "İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/13 (2007), 172.

⁵ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 41.

⁶ Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, 13.

⁷ Binnur Yeşilyaprak, *Eğitim Psikolojisi Gelişim Eğitim Öğretim* (Ankara: Pegem Akademi, 2019), 32.

⁸ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 34.

Gelişim sürecinde kritik dönemler vardır. Kritik dönem bazı davranışların kazanılması gereken zaman dilimi şeklinde tanımlanabilir. Eğer ilgili davranış gereken zaman diliminde kazanılmazsa bu durumun sonradan olumsuz etkilere yol açabileceği veya telafisinin zor olabileceği söylenmektedir.⁹

Gelişim belli bir sıra izler ve belli aşamalardan oluşur. Her bir aşama bir öncekinden devraldığı birikim üzerine şekillenir. Her dönemin gelişim hızı ise diğerinden farklıdır. Bireyde meydana gelen değişim tüm gelişim alanlarının etkileşimi sonucu oluşmaktadır. Bu anlamda gelişim bir bütünlük arz eder. Çocuğun bir alandaki ilerlemesi diğer gelişim alanlarına da tesir eder. Örneğin ahlâki gelişim bilişsel, duygusal ve sosyal gelişime paralel olarak ilerleme kaydeder. Yine dil gelişimi bilişsel gelişim ile ilgilidir.¹⁰

Gelişimin iki temel bileşeni kalıtım ve çevredir. Gelişimde kalıtım mı yoksa çevre mi daha etkili olduğu sorusuna kesin bir yanıt vermek güçtür. Bazı alanlarda kalıtımın bazı alanlarda ise çevrenin etkisi daha belirgin olabilmektedir. Örneğin fiziksel özelliklerde kalıtım; dil gelişimi, kişiliğin oluşumu gibi konularda çevre faktörünün daha etkili olduğu söylenebilir.¹¹ Çocuk dünyaya bazı genetik özelliklerle gelir, ancak kalıtım yoluyla getirdiği bu yetenek ve özelliklerin açığa çıkması çevre şartlarına bağlıdır.¹²

Gelişim çağları gösterilen bir takım özellikler sebebiyle belli dönemlere ayrılarak incelenmektedir. Ancak bu, gelişim dönemlerini kesin sınırlarla birbirinden ayırmak anlamına gelmez. Bireylerin gelişim dönemlerinde farklılıklar olabileceği bilinmelidir.¹³ Aynı gelişim döneminde olan çocuklarda bireysel farklılıklara rağmen genellikle benzer gelişimsel özellikler görülür.

Öğrencilerin gelişim çağlarında gösterecekleri özellikleri bilmek eğitim sürecinde izlenecek yolu belirlemek ve öncelik verilecek konuları tespit etmek açısından önemlidir.¹⁴ Zaten eğitim sisteminin ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim gibi kademelere ayrılmasının nedenlerinden biri öğrencilerin yaşa göre gösterdikleri değişik gelişim özellikleridir. Bunları bilmek eğitim işlerini planlamayı kolaylaştırmaktadır.¹⁵ Nasıl ki verimli bir üretim yapmak için çiftçinin toprağının özelliklerini iyi bilmesi gerekiyorsa, eğitimcilerin de öğrencilerin gelişim dönemlerine göre gösterdikleri özellikleri iyi bilmesi, onları beden ve ruhen iyi tanınması

⁹ Hasan Bacanlı, *Gelişim ve Öğrenme* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2005), 43.

¹⁰ Aslıhan Atik, “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015), 731-732.

¹¹ Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, 14-15.

¹² Bilal Yıldırım, “Çocuğun Şahsiyet Gelişiminde Ailenin Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1997), 127.

¹³ Atik, “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”, 730.

¹⁴ Halit Ev, *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde Dini Gelişim ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 7.

¹⁵ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 38.

gerekmektedir.¹⁶ Çocuğu iyi tanımak ise onun gelişimsel özelliklerini ve gelişim alanlarının her birini bilmekten geçer. Çünkü gelişim alanları birbirinden bağımsız değildir. Bu nedenle her alanın ayrı ayrı tanınması önemlidir. Bu sayede yapılacak olan eğitim faaliyetlerinin bireyin kapasitesine ve ihtiyaçlarına uygun düşmesi sağlanacaktır.¹⁷ Aksi halde, yetişkinlerin ve eğitimcilerin çocuk gelişimi konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları ve çocukların da kendileri gibi her şeyi hemen öğrenebilecekleri zannına kapılmaları eğitim hayatına olumsuz yansıyacaktır.¹⁸

Sonuç olarak birey yaşamı boyunca birbiriyle farklı özellikler gösteren birtakım gelişim dönemlerinden geçmektedir. Bu anlamda bireyin hayatını genel olarak, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi kategorilere ayırarak değerlendirme yapmak mümkündür. Ancak bu dönemler arasında kesin bir yaş sınırlaması yapmak zordur. Bilimsel çalışmaların getirdiği kriterler nedeniyle araştırma kolaylığı olması bakımından yaş sınırlamaları yapılmıştır.¹⁹ Çalışmanın bundan sonraki aşamasında bahsedilen periyotlardan erenlik ile ergenliğin ilk yıllarını kapsayan ortaokul dönemindeki öğrencilerin gelişim alanları ve özelliklerine kısaca değinilecektir.

2.2.1. Fiziksel, Devimsel ve Zihinsel Gelişim

Fiziksel gelişim bedenin ağırlıkça artması, boyca büyümesi ile birlikte bedeni oluşturan sistemlerin büyüüp olgunlaşmasını içeren bir gelişim sürecidir.²⁰ Devimsel gelişim ise çocuğun beden organları arasında koordinasyon sağlamasında, bedenini kontrol altına almasında gösterdiği becerilere dayalı davranış gelişimini kapsar. Devimsel gelişim fiziksel gelişim ile paralel gitmektedir. Okul çağındaki çocuk bedenini yönetmekte belirli bir seviyeye ulaşmıştır. Sonrasında okul ortamının öğrencilere sağlayacakları yaşantılar sayesinde bu seviye artarak gelişir. Öğrenci hem olgunlaşması hem de öğrenmesi ile devimsel davranışlarda git gide yetkinleşir. Öğrencinin çevresini tanımada devimsel etkinliklerin önemi büyüktür.²¹

10-11 yaş çocuklarında bedensel büyüme daha önceki ve sonraki dönemlere kıyasla biraz daha yavaştır. Boyca büyüme yavaşlarken, enine büyümede hızlanma görülür.²² Bu konuda kız ve erkekler arasında farklılıklar vardır. Boy artışıındaki hızlanma kızlarda 11-12 yaşlarında görülürken, erkeklerde ise 13-15 yaşları

¹⁶ Muhammed Ali Yazıbaşı, “Çocukluk Döneminde Din ve Din Eğitiminin Çocuklara Kazandırdıkları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017), 320.

¹⁷ Hasan Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişim Basamaklarına Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2011), 14.

¹⁸ Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, 13.

¹⁹ Mustafa Koç, “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/17 (2004), 232.

²⁰ Doğan, “İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri”, 160.

²¹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 78.

²² Doğan, “İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri”, 160-161.

arasındadır.²³ Kızlar erkeklerden daha önce erinlik dönemine girdikleri için daha hızlı gelişirler. Ancak erkekler bu dönemde kızlara oranla daha hareketlidirler ve yoğun enerji gerektiren etkinliklere ilgilidirler.²⁴

Ön ergenlik olarak da adlandırılan 10-13 yaşlarının en önemli özellikleri bilgiye düşkünlük ve fizik gücünün üst seviyede oluşu denilebilir. Bu ikisinin birlikteliği çocuğu bencilleştirir.²⁵ Ortaokul dönemi çocukları erinlik çağına ulaşmıştır ve bu dönemde hareketlerde koordinasyon bozuklukları görülebilir.²⁶ Bu yaşlarda hormonlar hızlı çalıştığından çocuklar oldukça hareketlidirler. Sinir sistemi, solunum sistemi gelişimini büyük ölçüde tamamladığından çocuklar bedensel faaliyetleri daha kolay yaparlar. 10 yaşından sonra ince motor kaslarının olgunlaşması sebebi ile de el sanatlarına ve müzik aletleri çalmaya ilgileri vardır. 9-12 yaş çocukları oyun oynamaya oldukça düşkündür.²⁷ Bu dönemde erkekler rekabetçi, cesaret isteyen oyunları; kızlar ise ayrı oyunları tercih eder. Spor ve hareket önemlidir. Artan enerji ihtiyacıyla beslenme gereksinimi yükselir. Çocuklar yeteneklerini sergilemekten hoşlanır. Kas organ gelişimi uyumludur, uzun süre okuyabilir, yorulduklarını fark etmeyebilirler. Dikkat gelişimleri sürerken fiziksel görünümüne özen gösterirler. Boy artışıyla birlikte çocuklarda utangaçlık görülebilir.²⁸

Ergenliğe geçişte bedensel anlamdaki değişim ve gelişim çocuğun beden algısında bir takım olumsuz duygular geliştirmesine sebep olabilir. Özellikle kendini beğenmeme duygusuna kapılması mümkündür. Bu nedenle, çocuklar tabiatlarını olduğu gibi kabul edebilmeleri için doğru bir din eğitimiyle desteklenebilir.²⁹ Fiziksel ve duygusal gelişimin iç içe geçtiği bu süreçte verilen değerler, karakter gelişimlerine katkı sağlayabilir.

Bedensel büyüme ve gelişim, kişiliği etkileyen önemli faktörlerdir ve bireyin tüm gelişimini şekillendirir. Kişilik bu etkileşim sonucu oluşmaktadır.³⁰ Çocukların fiziksel gelişim açısından kıyaslanıp yetersizlikleri nedeniyle eleştirilmesi, kişilik gelişimlerinde olumsuz sonuçlara yol açabilir.³¹ Çocuklar gelişimsel özellikleri sebebiyle bu dönemde güçlerini kontrol edemeyebilir ve ölçsüz davranışlar gösterebilirler. Bu nedenle bu yaş grubundan bir yetişkin gibi davranmasını beklemek hata olur.³² Bu dönemde çocukların gelişimsel özelliklerine uygun bir yaklaşım, karakterlerinin sağlıklı bir şekilde şekillenmesine katkı sağlayabilir. Ortaokul

²³ Koç, “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri”, 234.

²⁴ Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*.

²⁵ Beyza Bilgin - Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri* (Ankara: Akid Yayıncılık, 1991), 73.

²⁶ Bacanlı, *Gelişim ve Öğrenme*, 110.

²⁷ Nesibe Gülşen Çelik, *7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 16-17.

²⁸ Doğan, “İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri”, 161.

²⁹ Çelik, *7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi*, 10.

³⁰ Yeşilyaprak, *Eğitim Psikolojisi Gelişim Eğitim Öğretim*, 59.

³¹ Ayhan Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi* (İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım, 2001), 27.

³² Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 74.

öğrencilerinin fiziksel gelişim sürecinde yaşadıkları hızlı değişimler, eğitim ortamlarında onların ihtiyaçlarına duyarlı olmayı gerektirir. Bu fiziksel değişimlerle birlikte, öğrencilerin duygusal ve sosyal gelişimleri de şekillenir; dolayısıyla eğitimcilerin bu alanları da göz önünde bulundurarak destekleyici yaklaşımlar geliştirmeleri önemlidir.

Bilişsel gelişim ise bireyin zihinsel işlevlerini kapsayan geniş bir kavramdır.³³ Kişinin doğumdan ölüme kadar, akıl yürütmesini, yorumlamasını, öğrenmesini, dünyayı anlamasını ve bilgi edinmesini sağlayan bir süreç olup, zihinsel faaliyetlerdeki gelişime denir.³⁴ Bireyin zihinsel gelişimi, doğuştan getirdiği zihin gücü ile birlikte çevresiyle olan etkileşimi sonucu kazandığı yaşantılara dayandırılır.³⁵ Bireyin kalıtım yoluyla getirdiği özellik ve yeteneklerini uygun çevre şartlarıyla üst düzeye çıkarması mümkündür.³⁶ Vygotsky ve Piaget'e göre de zihin gelişiminde çevre faktörü önemlidir. Yine aktif yaşantı ve kültürel aktarım da bu süreçte mühim bir yer tutar.³⁷

Piaget' in bireylerin gelişiminde önemli gördüğü bir evre de 11-14 yaş grubunu kapsayan soyut işlemler dönemidir. Bu dönemde öğrencilerin düşünmeye yönlendirilmelerinin bilişsel gelişim üzerinde olumlu katkı sağladığını ileri süren Piaget, bunun aksine ezbere yönlendirilmelerinin kapasitelerini zayıflattığını düşünmektedir.³⁸ Ortaokul yıllarında öğrenciler artık soyut düşünme yeteneğine kavuşmuştur.³⁹ 11 yaş sonrasına denk gelen bu dönemde çocuklar görmediği şey hakkında da fikir yürütebilir, eleştiri yapabilirler. Deyim ve atasözlerini anlar, zihinsel tartışma yapar, düşüncelerini kanıtlamaya çalışır, mantıksal düşünce geliştirebilirler.⁴⁰ Yine bu dönemde ahlâki genellemeler, benzetme ve mecazlar, sembolik anlatımlar yapabilirler.⁴¹ 10-12 yaş döneminde zeka gelişimi hızlıdır; analiz yapma, akıl yürütme, problem çözme ve dil gelişimi güçlüdür.⁴² Bu yaşlarda çocuklar olay ve olgulara farklı açıdan bakarlar. Başkalarının görüşlerini anlamaya çalışır, olayları zihinlerinde şemalaştırabilirler.⁴³ Bu bilişsel becerilerin gelişimi, öğrencilerin derinlemesine kavrayabilmelerini sağlar. Bu bağlamda eğitim sürecinde doğru yönlendirme ile onların gelişimlerine önemli katkılar sunabilir.

Eğitim bireyin zihinsel gücünü geliştirmeye katkı sağlayan çevre koşullarından birisidir. Bu anlamda öğrencilerin zihinsel gelişim özelliklerinin tanınması etkili bir

³³ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 81.

³⁴ Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", 17.

³⁵ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 81.

³⁶ Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", 17.

³⁷ Doğan, "İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri", 162.

³⁸ Doğan, "İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri", 163-164.

³⁹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 93.

⁴⁰ Çelik, *7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi*, 19.

⁴¹ Ev, *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde Dini Gelişim ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri*, 10.

⁴² Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", 22.

⁴³ Doğan, "İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri", 160.

öğrenme yaşantısı hazırlayabilmek için önemlidir.⁴⁴ Çocuklar ve yetişkinler arasında düşünme farkları vardır; bu farkı bilmek, eğitimdeki birçok sorunu çözebilir.⁴⁵ İyi bir eğitimle öğrencilerin sorun çözme ve yaratıcı düşünme becerileri geliştirilebilir. Öğrencilerin eksiklikleri yetişkinlere göre daha az deneyime sahip olmalarından kaynaklanır. Bu yüzden öğrencilerin zihin güçleri tam bilinmeden yargıya varmak doğru değildir.⁴⁶

Bu dönemde bedensel, zihinsel, psikolojik ve sosyal gelişim farklı hızlarda ilerler. Bazı çocuklar soyut düşünme ve akademik başarıda üstünken diğerlerinde farklı gelişim düzeyleri gözlemlenebilir. Bu nedenle bireysel farklılıkların bilinmesi eğitim ortamlarının düzenlenmesinde önemli bir veridir.⁴⁷

Bireyin bilişsel gelişimi çevresi ile olan etkileşimi ve bilgiyi özümseyip davranışa dönüştürmesine bağlıdır. Böylece bilgiler içselleştirilebilir. Bireyin deneyimleyerek öğrenmesi desteklenmeli, özgüven kazanmasına yardımcı olunmalıdır. Bu şekilde birey ait olduğu toplumun başarılı bir üyesi olmakla beraber üretken bir kişilik geliştirebilecektir.⁴⁸

Tüm bu bilgiler ışığında bireyin bilişsel gelişiminin sağlıklı bir şekilde desteklenebilmesi için hem doğuştan getirdiği zihinsel potansiyelin tanınması hem de çevresel etkileşimlerle zenginleştirilmiş, yaşantıya dayalı ve bireysel farklılıklara duyarlı bir eğitim sürecinin yapılandırılması büyük önem taşımaktadır. Bu tür bir eğitim sürecinin aynı zamanda öğrencilerin karakter gelişimine de önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2.2. Duygusal ve Sosyal Gelişim

Duygu bireyin davranışlarında etkili bir faktördür. Kişi çevresi ile etkileşimi sırasında bir duygunun tesiri altında davranabilir. Başaran duyguyu : “Dış ya da iç çevreden gelen etkilerin bireyde haz veya elem türünden izlenimler yaratması” olarak tanımlar.⁴⁹ Duygular bireyin tutum ve davranışlarına yön verebilir. Bu nedenle çocuğun duygusal gelişim özelliklerini bilmek önemlidir. İnsanda olumlu veya olumsuz pek çok duygu bulunabilir. Duygu eğitiminin hedefi, duyguları ortadan kaldırmak değil; onları kontrol edebilmek ve olumlu duyguların gelişimini desteklemektir.⁵⁰

10 yaş çocuğunun duygusal gelişimine baktığımızda genel olarak açık sözlü, tarafsız, kolay anlaşılır, daha az tedirgin oldukları dikkat çeker. Bazen ani ve geçici duygu patlamaları yaşayabilirler. Öfke duygusu daha az görülür. Çocuk çevresiyle,

⁴⁴ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 81.

⁴⁵ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 99.

⁴⁶ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 101.

⁴⁷ Doğan, “İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri”, 174-175.

⁴⁸ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 47.

⁴⁹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 103.

⁵⁰ Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, 25-26.

özellikle arkadaş ve öğretmenleriyle iletişim halindedir. Karakter eğitimi açısından bu dönemde doğru davranışların pekiştirilmesi, yanlış davranışların düzeltilmesi, alışkanlıkların içselleştirilmesi açısından önemli bir fırsattır.⁵¹

11-12 yaş döneminde ise çocuklarda ön planda olma isteği vardır. Çabuk kızıp küsme, alınganlık, kıskançlık, agresifleşme görülebilir. Sevgi ve ilgi beklerler. Başarısızlığın nedenini dışta arama eğilimindedirler. Kendi düşüncelerinin doğruluğunu kanıtlamaya çalışırlar. Gruplaşmalar ve kutuplaşmalar görülebilir. Takdir kazanma duygusu baskındır. Başarısızlık nedeni ile içe kapanma görülebilir. Utangaçlık duygusu da bu dönemde görülür.⁵² Bu dönem çocukları başkalarının kendisi hakkındaki duygu ve düşüncelerine çok önem verir.⁵³ Duygu yoğunluğunda artış ve istikrarsızlık söz konusu olabilir. Duygusal dalgalanmalar, mahcubiyet, çekingenlik, tedirginlik, hayalperestlik vb. durumlar görülebilir.⁵⁴ Bu nedenle bu dönemde öğrencilere verilecek doğru bir eğitim duygularını tanımalarına, sağlıklı biçimde ifade etmelerine ve olumlu kişilik özellikleri geliştirmelerine katkı sağlayabilir.

Erinlik döneminde çocukların duygusal davranışlarında artış görülür. Bu nedenle akılcı öğrenmenin yanı sıra, öğrencilerin duygusal gelişimlerine de odaklanarak eğitim verilmelidir.⁵⁵ Bu dönemde çocuk eleştirildiğinde, alaya alındığında, kendine küçük çocuk muamelesi yapıldığında, baskılandığında, kendisine haksızlık yapıldığını düşündüğünde öfkelenir. Bu dönem çocukları akran gruplarında olmayı, etkinliklere katılmayı önemserler. Yaşlıları tarafından dışlanma korkusu yaşarlar. Utangaçlık yaşamaları onları beceriksizleştirebilir, ortamdan kaçınma isteği duyabilir, sevgi ve nefret duygusunda uç noktada olabilirler. Akran gruplarında başkalarının kusurlarını alaya alma, şakalar, gülünç durumlar eğlence kaynağıdır. Bu dönemde serüven ve romanlara ilgi duyarlar. Bedene yönelme, görünüşe önem verme ve karşı cinse ilgi duyma görülür.⁵⁶

Çocuğun duygusal gelişiminde dinin de yadsınamaz bir yeri vardır. Din insan hayatının önemli bir ögesidir ve bireylerin duygularıyla yakından ilişkilidir. Çocukta güven duygusunun oluşmasında dini inancın önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir.⁵⁷ Ergenliğin ilk yıllarında çocuklarda söz dinlememe, baş kaldırma gibi davranışlar görülebilir. Böyle durumlarda çocukların üzerlerine çok gidilmemelidir. Aksi halde büyüklere karşı olan isyan Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelmeyi çekici hale getirebilir. Bu da din eğitiminin yolunu tıkayabilir.⁵⁸ Bu nedenle çocuklara verilecek din

⁵¹ Çelik, 7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi, 14.

⁵² Çelik, 7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi, 15.

⁵³ Bacanlı, Gelişim ve Öğrenme, 111.

⁵⁴ Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", 235.

⁵⁵ Bilgin - Selçuk, Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri, 74.

⁵⁶ Başaran, Eğitim Psikolojisi, 108-109.

⁵⁷ Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", 28.

⁵⁸ Bilgin - Selçuk, Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri, 74.

eğitimi, yaş dönemlerinin özellikleri göz önünde bulundurularak, sevgi, anlayış ve güven temelli bir yaklaşımla sunulmalıdır.

Duygusal gelişimde bireysel farklılıklar söz konusudur. Olumlu duyguların bireyde yerleşmesi istenen bir durumdur. Buna karşılık bireyin olumsuz davranışlara yönelmesine neden olabilecek duygularını kontrol edememesi istenmeyen bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bunlar aşağılık duygusu, aşırı duygusallık, kaygı, huzursuzluk, takıntı ve sinirlilik gibi duygulardır.⁵⁹

Duygusal gelişimin eğitim-öğretim sürecine yansması ele alındığında, öğretmen ile öğrenci arasındaki ilişkinin önemi ortaya çıkar. Öğretmen ve öğrenciler arasındaki olumlu ya da olumsuz duygular, sınıfın öğrenme atmosferini etkiler. Sınıfta sevgi hakim olduğunda eğitim olumlu yönde etkilenirken, bunun tersi durum öğrenciler üzerinde olumsuz bir etki yaratır. Bu durum öğrencilerin başarı ve kişilik gelişimini etkiler.⁶⁰ Bir öğretmenin görevini iyi bir şekilde yerine getirmesinde sınıf içi duygusal ortamı sağlıklı bir biçimde yönetebilmesi önemli rol oynar. Öğretmen öğrencilerin duygularını anlamalı, kabullenmeli ve bu bilinçle önlem almalıdır. Öğrencilerin duygularını yönetebilme ve başkalarıyla iyi ilişkiler kurabilmelerine rehberlik edebilmelidir.⁶¹

Çocuğun duygu gelişiminde okul ortamında edinilen yaşantılar en az ailede edinilen yaşantılar kadar etkilidir. Çocuğun okuldaki başarısı duygularını çok etkiler. Başarısızlık çocuğun kendine olan güvenini yok edebilir. Bu durum çocukta kendini reddetme, aşağılık duygusu geliştirme gibi sonuçlar doğurabilir. Öğrencinin kendini tanıması ve kabullenmesi duygusal gelişimin temeli niteliğindedir denilebilir. Birey, sağlıklı bir duygusal gelişimin sonucunda duygusal olgunluğa ulaşabilir. Eğitimin amaçlarından biri de çocuğun duygusal gelişimine katkı sağlamak ve yaşına göre istenilen duygusal davranışları kazanmasına destek olmaktır.⁶² Bireylerin eğitiminde duygusal yönü ihmal etmemek gerektiği psikologlar tarafından da üzerinde durulan bir husustur. Zira duygusal gelişimin zihinsel gelişimden önce gerçekleştiği ortaya konmuştur. Bu nedenle öncelikle kişinin kalbi kazanılmalı, güven ve bağlanma duyguları geliştirilmelidir.⁶³

Ortaokul dönemi, öğrencilerin sosyal gelişimlerinin de hızla şekillendiği ve önemli dönüşümler yaşadığı bir dönemdir. Toplumun bir üyesi haline gelme olarak tanımlanan sosyalleşme çocuk üzerinde etkili bir süreçtir. Bu süreçte çocuk için arkadaşları ile ilişki ve onların fikirleri oldukça önemlidir. Bir gruba ait olma, sevilme, beğenilme, kabul görme gibi duygular baskındır. Akran gruplarının etkili olduğu bu süreçte çocuk ailesi ile bir takım sorunlar ve çatışmalar yaşayabilir. Yine kardeşler arası

⁵⁹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 111-114.

⁶⁰ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 103.

⁶¹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 115-116.

⁶² Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 117-118.

⁶³ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 54.

çatışma ve çekişmelerde bu dönemde görülebilmektedir.⁶⁴

9-12 yaş arasında çocuklar aileden bağımsızlaşarak sosyal gruplara yönelir ve dışa dönük hale gelirler. Öğretmenleri ve arkadaşları ile özdeşim kurarlar. Bu dönemde, çocukların doğru gruplara katılması karakter gelişimleri için önemlidir. Yanlış gruplara dâhil olmamaları için doğru şekilde yönlendirilmelidirler.⁶⁵ 10-11 yaşlarında arkadaşlık ilişkilerinin daha dengeli ve kalıcı olduğu görülür. Akranlara güvenme, onlarla sohbet etme ve paylaşımlar çoğalır. Yine bu yaşlardaki çocuklarda dini inançlara yönelme söz konusudur. Çevresine iyilik yapmaktan hoşlanırlar.⁶⁶

Arkadaş grubu çocuğun kişilik gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Arkadaşlarla oynanan oyunlar, paylaşma, yardımlaşma, sorumluluk alma gibi davranışların öğrenilmesini sağlar. Ancak bu dönemde çocuklar, arkadaş gruplarından yanlış davranışları ve kötü alışkanlıklar da edinebilirler. Çünkü etkilenme ve özenme eğilimi güçlüdür. Çocuklar rol model aldıkları kişilerin davranışlarını sorgulamadan kabullenip benimseyebilmektedirler. Bu yüzden doğru rehberlik sağlamak önemlidir.⁶⁷ Çocuğun okula gitmesi, arkadaşları ile iletişim kurması, oyun oynaması, çocuğun yaşıtları ile geçinme becerisi geliştirmesini sağlamaktadır. Bu beceriler onun ileriki hayatında sosyal ilişkilerinin temeli niteliğinde olacağından önem arz etmektedir.⁶⁸

Son çocukluk evresinde çocuksu tavırlardan uzaklaşan birey toplumun değerlerine uygun davranışlar sergileme, kendi cinsiyetinin rollerine uygun hareket etme, başkalarının duygularını anlama gibi özellikler de gösterir.⁶⁹ Erinlik ve ergenlik döneminde çocuklar akranları tarafından kabul görmeye ihtiyaç duyarlar.⁷⁰ Çocuklarda olumsuz davranışlar fark edildiğinde, önce akran gruplarına bakılmalı gereken önlem alınmalıdır. Anne, baba ve öğretmenler uyum içinde hareket etmelidir.⁷¹

Verilen bilgiler ışığında ortaokul yıllarında çocukların duygusal dalgalanmalarının ve sosyal ilişkilerinin şekillendiği söylenebilir. Doğru yönlendirme ve anlayış, onların iç dünyalarının sağlamlaşmasına yardımcı olur. Aynı zamanda sağlıklı sosyal bağlar kurmalarını desteklemek kişilik gelişimlerine katkı sağlayabilir.

2.2.3. Ahlâki Gelişim

İnsan davranışlarına yön veren ve toplumsal uyumu destekleyen temel yapı taşlarından biri de ahlâktır. Bireyin yaşantılar yoluyla kendi davranışlarını değerlendirme yetisi geliştirmesi, ahlâki gelişimin temelini oluşturur. Bu gelişim,

⁶⁴ Doğan, “İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri”, 178-179.

⁶⁵ Çelik, *7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi*, 6-7.

⁶⁶ Çelik, *7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi*, 32-34.

⁶⁷ Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, 22-25.

⁶⁸ Bacanlı, *Gelişim ve Öğrenme*, 48.

⁶⁹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 40-41.

⁷⁰ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 27.

⁷¹ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 53.

özellikle değerlerin sorgulanmaya ve içselleştirilmeye başlandığı ortaokul döneminde ayrı bir önem taşır.

Ahlâkı bireyin doğru ile yanlış ayırt edebilmesini sağlayan ilkeler ve değerlerin tamamı olarak tanımlamak mümkündür.⁷² Ahlâki gelişim ise çocukların eylemlerini doğru veya yanlış olarak nitelendirebilmeleri ve kendi iç denetimlerini sağlayan ilkeleri kazanma süreci olarak ifade edilmektedir.⁷³

Çocuğun sosyal gelişiminde davranışlarına yön veren ahlâki yargıların oluşumu önemli bir yer tutar. Çocuk tarafından bir davranışın doğru veya yanlış olarak değerlendirilmesinde o davranışa başkalarının verdiği tepki belirleyici rol oynar.⁷⁴

Ahlâki gelişim hem bilişsel hem de dini gelişime paralel olarak gelişen bir süreçtir. Bu nedenle erinlik dönemi çocuklarında olgunlaşmış bir ahlâki gelişimden bahsetmek pek mümkün görülmemektedir.⁷⁵ Ahlâki gelişim her ne kadar bilişsel gelişim ile paralel bir seyir izlese de, tam olarak belli bir yaş ile sınırlanamayacağı belirtilmiştir. Çünkü bazı kişilerin yetişkin olsa da üst düzey bir ahlâki seviyeye ulaşmadığı belirtilmektedir.⁷⁶

Ahlâki gelişim çocuğun iyi ve kötüye dair bilinç kazanarak toplumun normlarına göre kendini değerlendirmesi sürecidir. Bu süreç kişilik gelişimi üzerinde etkilidir. Çocuk içten denetimli bir ahlâki gelişim gösteriyorsa kendi eylemlerini kendisi kontrol edebilir; dıştan denetimli gelişim ise başkalarının uyarılarıyla gerçekleşir. Örneğin okulda öğretmen varken kurallara uyulması dış denetimi göstermektedir.⁷⁷

Ahlâki gelişim üzerine bazı kuramlar çocukların ahlâki değerleri nasıl kazandığına dair farklı yorumlar getirmiştir. Davranışçı yaklaşıma göre ahlâki değerlerin kazanılmasında şartlanma süreci rol oynar. Birey, ödüllendirilen davranışları benimser ve yapmaya devam eder onaylanmayan davranışlardan ise kaçınır. Sosyal öğrenme kuramı ise ahlâki davranışların kazanılmasında rol modellerin etkili olduğunu savunur. Çocuklar yetişkinlerin ahlâki tutumlarını taklit ederek öğrenir.⁷⁸ Bu kuramın savunucularına göre ahlâki davranışlar öğrenilir. Bunda yetişkinlerin taklit edilmesinin yanı sıra arkadaş ortamı da etkilidir. Bu nedenle çocukların arkadaş çevresi din ve ahlâk gelişimi açısından önemlidir.⁷⁹ Ahlâki gelişim kuramının savunucusu Kohlberg'e göre ise 10-15 yaş dönemindeki çocuklar için sosyal çevrenin onayladığı davranışlar iyi kabul edilir.⁸⁰

⁷² Yeşilyaprak, *Eğitim Psikolojisi Gelişim Eğitim Öğretim*, 141.

⁷³ Şefika Melike Çağatay, *Öğretmen Görüşlerine Göre Karakter Eğitiminde ve Karakter Gelişiminde Okulun Rolü* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 10.

⁷⁴ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 54.

⁷⁵ Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", 236.

⁷⁶ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 55.

⁷⁷ Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, 110.

⁷⁸ Çelik, *7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi*, 26-27.

⁷⁹ Turgay Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", *Gelişim Basamaklarına Göre Din Eğitimi* (İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2011), 85-86.

⁸⁰ Çelik, *7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi*, 29.

Okullar ahlâki gelişim sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Öğretmenler öğrencilerin farklı bakış açıları kazanmasını sağlayacak etkinlikler düzenleyerek onların daha yüksek bir ahlâk düzeyine ulaşmalarına katkı sağlayabilirler.⁸¹ Öğretmenlerin rol model olmaları öğrettiklerinden daha önemli görülmektedir. Teorik bilgiler unutulabilir ancak tutum ve davranışlar daha kalıcıdır. Yetişkinler söylediklerini kendi hayatlarına yansıtmıyorlarsa sözler anlamını yitirebilir.⁸² Ergenlik dönemindeki çocuklara ahlâki eğitimde baskıcı tutum yerine doğru davranışları içselleştirmeleri için destek verilmesi daha güçlü bir karakter geliştirmelerine yardımcı olabilir.⁸³

Verilen bilgiler bağlamında, ahlâki gelişimin bireyin vicdan, değer yargıları ve sorumluluk bilinci etrafında şekillenen içsel bir yapı; karakter gelişiminin ise bu yapıların davranışa yansmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Bu nedenle ahlâki temelleri güçlü bir bireyin tutarlı, sorumlu ve duyarlı bir karakter geliştirmesi mümkün olabilir. Ahlâki gelişimin desteklenmesi yalnızca bireyin toplumla uyumunu değil aynı zamanda kendi kimliğini oluşturma sürecini de şekillendirir. Bu anlamda özellikle din eğitimi gibi değer temelli yaklaşımlar bireyin içten denetimli bir ahlâk anlayışı kazanmasına ve sağlam bir karakter inşa etmesine önemli katkılar sağlayabilir.

2.2.4. Dini Gelişim

Din insan hayatının önemli bir ögesidir. Bireyde din duygusunun nasıl ortaya çıktığı ise tartışma konusudur. Bu duygunun yaratılıştan geldiğini söyleyenler olduğu gibi, böyle olmadığını düşünenler de vardır. İslam'a göre din duygusu yaratılıştandır. Ancak bu duygunun gelişip yön bulmasında bireyin içinde bulunduğu çevrenin özellikle aile, kültürel yapı ve eğitim gibi etkenlerin önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir.

10-14 yaş arası ortaokul çocukları dini uyanış evresindedir. Bu dönemde çocuklar dini kavramları daha doğru anlamaya başlar. 11-12 yaşlarından itibaren dini konularda duygu ve düşüncelerinde değişimler görülür. Anlamlı bir dini yaşam ise 12-13 yaşlarında başlar.⁸⁴ Nitekim bu dönemdeki çocukların din konusunda daha fazla bilinçlenmeye başladıkları iç dünyalarında dini ciddiye aldıkları ve dini değerleri hayatlarına yansıtmaya çabası gösterdikleri belirtilmektedir.⁸⁵

10-13 yaş arası öğrenciler akılcı öğrenme döneminde. Soyut düşünme, genelleme yapma ve bilgi araştırma becerileri gelişir. Olayları gerçekçi şekilde değerlendirebilirler. Aileden öğrendiklerini akıl süzgecinden geçirirler. Bu süreç dini bilgi ve inançların gözden geçirilip daha bilinçli bir şekilde kabul edilmesi olarak

⁸¹ Yeşilyaprak, *Eğitim Psikolojisi Gelişim Eğitim Öğretim*, 146.

⁸² Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, 118.

⁸³ Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", 237.

⁸⁴ Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", 70-71.

⁸⁵ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 109.

yorumlanır.⁸⁶

10-12 yaş arası çocuklar çocuksu bir Allah anlayışını terk edip yetişkinlerin sahip olduğu Allah tasavvuruna yönelmeye başlar. Yapılan araştırmalara göre aile ilişkileri çocukların Allah tasavvurunu etkiler. Bu yaş grubundaki çocuklar Allah hakkında meraklıdır, bu konuda konuşmaktan hoşlanır ve görüşlerini rahatça ifade ederler. Şüphe bu dönemde doğal bir şey olarak kabul edilir. Allah'ı bazen insani özelliklerle tanımlasalar da genellikle ruhanî özellikleri ön planda tutarlar.⁸⁷ Tanrı kavramının hangi yaşta nasıl algılandığını bilen bir din eğitimcisi eğitim sürecini bu anlayışa göre şekillendirerek daha etkili bir öğretim sunabilir.⁸⁸ Yine bu dönem çocuklarının ahiret konusuna karşı da ilgileri vardır. Bu konularla ilgili öğretim bu dönemde rahatlıkla yapılabilir.⁸⁹

Ergenliğe geçişle beraber çocuklar dine karşı daha eleştirel ve sorgulayıcı bir tutum sergilemeye başlarlar. Kuru itaat ve taklidin yerine reddetme ve bağımsızlaşma gibi tavırlar ön plana çıkar. Bu dönemde çocukların iç dünyalarında bir takım çatışmalar yaşadıkları görülebilir. Karşı cinse duyulan ilgi bazen günah ve suçluluk duygusuna kapılmalarına sebep olabilir. Geçici bir süreç olan ergenlik dönemi çocukların ilişkiler ve çatışmalar yaşadığı bir dönemdir. Bu noktada büyüklere ve eğitimcilere düşen hoşgörü ve sakince bir yaklaşım göstermek olmalıdır. Aksi durumda gençler tamamen kaybedilebilir.⁹⁰

Dini gelişimin bireye özgü bir süreç olduğu ve çeşitli bilişsel unsurların etkileşimiyle şekillendiği kabul edilmektedir. Din psikolojisi alanına giren bu konu aynı zamanda din eğitimi disiplini de yakından ilgilendirmektedir. Bu alanda elde edilen bilimsel bulguların din öğretimine aktarılması eğitimin niteliğini artırmak ve süreci daha etkili kılmak açısından önem taşımaktadır.⁹¹

Sonuç olarak insan hem beden hem de ruh yönüyle bir bütündür. İnanma ise bireyin manevi bir ihtiyacıdır. Çocukların dini gelişim özelliklerini tanımak ve bu doğrultuda manevi ihtiyaçlarını karşılamak sağlıklı bir karakter gelişimini destekleyebilir.

2.3. Karakter Gelişimi ve Karakter Eğitimi

Bireyin tutum, davranış ve değerlerinin biçimlenmesinde önemli bir rol oynayan karakter hem doğuştan getirilen özelliklerin hem de çevresel etkilerin bir birleşimi

⁸⁶ Ev, *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde Dini Gelişim ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri*, 11-12.

⁸⁷ Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (2004), 144-150.

⁸⁸ Atik, “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”, 739.

⁸⁹ Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, 150.

⁹⁰ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 110-113.

⁹¹ Atik, “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”, 740-741.

olarak ele alınmaktadır.⁹² Bu bağlamda bu bölümde karakter kavramının temel boyutları açıklanacak; kişilik, şahsiyet, mizaç ve huy gibi karakterle ilişkili kavramlar arasındaki farklara değinilerek karakter gelişimi ele alınacaktır. Ayrıca bireyin karakter gelişimini etkileyen aile, okul, arkadaş çevresi, internet ve sosyal medya gibi başlıca faktörlere değinilecektir.

2.3.1. Karakter

Günlük dilde kişilik şahsiyet, mizaç gibi terimlerle genellikle aynı anlamda kullanıldığı görülen karakter kavramı ile ilgili üzerinde mutabakat sağlanan bir tanım yoktur. Aralarında benzerlikler olan bu kavramların birbirinden ayrılan yönleri de vardır.

Karakter sözlükte: “Ayırt edici nitelik”, “Bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen, üstün ana özellik; öz yapı, ıra, seciye, ruh”, “Bir kimsenin veya bir insan grubunun tutumu, duygulanma ve davranış biçimi” şeklinde tanımlanmaktadır.⁹³ Fransızca’da “caractere” olan karakter teriminin kökeni Yunanca’ya dayanır⁹⁴ ve “alame” anlamındadır. Bu anlamda bitki ve hayvanlarda da karakterden bahsedilir ki bu onların alame”i yani işareti, göstergesi manasına gelmektedir. İnsan için kullanıldığında ise kişinin ahlâki yönü kastedilir.⁹⁵ Antik Yunan’da biçim vermek anlamında kullanılan karakter kavramını John Dewey “alışkanlıkların yorumu” şeklinde ifade etmektedir.⁹⁶

Karakter bireyin davranışlarına yön veren kişisel değerler bütünüdür. Bu kavram bireyi tüm yönleriyle kapsayan çok boyutlu bir yapıdadır.⁹⁷ Karakter genel olarak bireyin hayata dair edindiği tecrübelerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Kişinin tutum ve eylemleri üzerinden gözlemlenebilir nitelikleri onun karakterini yansıtmaktadır.⁹⁸ Toplumsal bakış açısıyla karakter kavramı genellikle iyi, doğru ve olumlu davranışlarla özdeşleştirilmektedir.⁹⁹

Karakter kavramı farklı düşünürler tarafından çeşitli açılardan tanımlanmıştır. Herbart’ a göre karakter: “İnsanın dış âlemle olan münasebetlerinde sabit ve istikrarlı

⁹² Çalışkan, *Karakter Eğitimi Sürecinde Din Eğitiminin Rolü*, 16-17.

⁹³ *Türk Dil Kurumu*, “Sözlük” (<https://sozluk.gov.tr>, ts.) (Erişim 12 Şubat 2024).

⁹⁴ Nermin Kasapoğlu, *Amerika Birleşik Devletleri’nde Uygulanmakta Olan Karakter Eğitimi Programlarının İncelenmesi ve Türkiye’de Karakter Eğitimi Programlarının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 24.

⁹⁵ Çalışkan, *Karakter Eğitimi Sürecinde Din Eğitiminin Rolü*, 6.

⁹⁶ Selçuk Şimşek - Vesile Alkan, “Karakter ve Değer Eğitimi Dersinin Kazanımları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/Özel sayı (2019), 2.

⁹⁷ Ayşen Bakioğlu - Nur Sılay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2011), 2.

⁹⁸ Çalışkan, *Karakter Eğitimi Sürecinde Din Eğitiminin Rolü*, 14.

⁹⁹ Abay, *Kur’ an’ da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 138.

halidir".¹⁰⁰ Kerschensteiner' e göre genel anlamda karakter: "İnsanın çevresine karşı değişmeyen bir tavır almasıdır". O, çeşitli vesile ve metotlarla kendini mükemmelleştirmek isteyen karakteri şahsiyet olarak ifade etmektedir.¹⁰¹ Adler'e göre ise yaşamın meseleleri karşısında kişinin ruhunda meydana gelmiş olan çeşitli ifade şekillerine onun karakteri denir.¹⁰² Aristo'ya göre karakter: "Kişinin bilişsel olarak kendi kararlarını vermesi ile oluşmaktadır." Birey karşılaştığı her hangi bir olay karşısında bağımsız karar verebilme yetisine sahip olmalıdır. Önemli olan bireyin doğru düşünmesini sağlamaktır. "Aristo eğitimin; vücut, karakter ve akıl eğitimi olmak üzere üç aşamada gerçekleştiğini belirtmektedir".¹⁰³ Topçu' ya göre karakter "bir ferdi veya fertler zümresini başkalarından ayırt eden alışkanlık haline gelmiş hareket ve tepki tarzlarının bütünü"dür. Kant ve bazı filozoflar da karakteri "insanın düşünme, davranma ve duyma tarzı" olarak tarif etmektedir.¹⁰⁴ Bu ve benzeri tanımlar bağlamında karakterin yaşam sonucu oluşup geliştiğini, kişiyi başkalarından ayırdığını, kişideki tutarlılık ve kararlılık halini yansıttığını söylemek mümkündür.

Karakter terimi kişilik kavramının alt unsurlarından biri olarak bireyin iradesiyle yönelimlerini kontrol etme yetisini ifade etmektedir.¹⁰⁵ Karakter bir nevi kişinin davranış kalıbı olarak nitelendirilebilir. Akıl ve vicdan karaktere bağlı iki unsurdur. Bir insanın karakteri başkalarıyla iletişim halinde gösterdiği tavırlarla ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁶

Karakter kişinin davranışlarının iyi veya kötü şeklinde nitelendirilmesi ile ilgilidir ki bu toplumsal çevrenin bireyin iyi ve kötüyle ilgili değerlerine yönelik bir yargıda bulunması ile gerçekleşmektedir. Bireyin eylem ve söylemleri arasındaki uyumu da ifade etmektedir.¹⁰⁷ Bakıoğlu'na göre, bir insanın ahlâki olarak iyi davranışları ile ahlâka aykırı kötü huylarının birleşimi olan karakter eylemlerimize rehberlik etmektedir. İyi karakter öz ve etik değerlere anlam ve önem vermek; bu ilkeler doğrultusunda hareket etmekle şekillenmektedir.¹⁰⁸

Karakter bireyin tutarlı, anlamlı ve kararlı davranışlar sergileme yetisini ifade etmektedir. Bu bağlamda davranışların sürekliliği karakterin temel göstergelerinden biri olarak değerlendirilir. Ahlâki değerlerin bireyin ruhuna yerleşmesi karakter oluşumunu etkilemektedir. Bu durum ahlâk, değer ve karakter arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya

¹⁰⁰ G. Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, çev. H.Fikret Kanad (Ankara: MEB Basımevi, 1977), 80.

¹⁰¹ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 30.

¹⁰² Ayşegül Bozan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Karakter Eğitimi Yaklaşımı ile Değerlerin Eğitimi* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 7.

¹⁰³ Kasapoğlu, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Uygulanmakta Olan Karakter Eğitimi Programlarının İncelenmesi ve Türkiye'de Karakter Eğitimi Programlarının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler*, 26.

¹⁰⁴ Çelik, *7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi*, 37-39.

¹⁰⁵ Adem Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 8.

¹⁰⁶ Çelik, *7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi*, 38.

¹⁰⁷ Çağatay, *Öğretmen Görüşlerine Göre Karakter Eğitiminde ve Karakter Gelişiminde Okulun Rolü*, 6.

¹⁰⁸ Bakıoğlu - Silay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 2-3.

koymaktadır.¹⁰⁹

Karakter olumlu ve olumsuz alışkanlıkları içeren bir özelliktir; ancak genellikle iyi bir insan olma, topluma uyum sağlama, sorumluluk taşıma ve dürüstlük gibi olumlu yönleriyle ele alınmaktadır.¹¹⁰ Ayrıca bireyin söz ve davranışlarıyla dışa yansıttığı bilgi ve değer kaynaklı fiillerle kendini gösterir. Bireyin karakteri genetik özellikleri ve çevresi ile şekillenir. Karakter genellikle toplumun değerlerini içselleştirerek kişinin ruhunda oluşan erdemler olarak kabul edilse de kibir ve bencillik gibi istenmeyen özellikler de bir karakter göstergesi olarak kabul edilir. Eğitim açısından istenen karakter ise ahlâki erdemleri yansıtan davranışlardır.¹¹¹

Toplumun ahlâki normlarına uygunluk gösterdiğinde karakter ahlâkilik vasfı taşır. Ancak kişinin sergilediği özellikler zamanın ahlâki ölçütlerine uymazsa toplum bunu ahlâka aykırı bir karakter olarak değerlendirir. Bu durumda karakter dar bir anlamda kullanılmış olur. Bu bağlamda mükemmel bir karakter, yalnızca ahlâki bir ideal olarak kabul edilir.¹¹² Terbiye edilmiş karakter manevi karakter olarak da ifade edilir. Bu tarz karakterde düşünce ve hareket uyumu vardır.¹¹³

Ahlâk felsefesinde karakter kavramı: "Bireyin kendi kendine egemen olmasını, kendi kendisiyle uyum içinde bulunmasını, düşünüş ve hareketlerinde tutarlı, sağlam kalabilmesini sağlayan özellikler bütünü" olarak açıklanmaktadır. Felsefi düşünürler mutluluğu yakalamanın erdemli bir yaşam ile gerçekleşebileceğini ifade etmektedirler.¹¹⁴ Davranışçı kurama göre bireyin karakter özellikleri davranış özellikleri ile aynı manaya gelmektedir. Bu anlamda karakter bireyin davranış kalıbı olarak değerlendirilir.¹¹⁵ İnsanların karakteri hakkında yargıya varırken genellikle davranışlarına bakılır. Ancak yalnızca hareketlere dayanarak karakter değerlendirilmesi yapmak doğru olmayabilir. Çünkü bazı alışkanlıklar baskı ve zorlama sonucu oluşmuşsa baskı ortadan kalktığında kişi davranışlarını değiştirebilir veya tam tersi bir davranış sergileyebilir. Bu durum kişinin değişmesi değil gerçek karakterinin ortaya çıkması anlamına gelebilir.¹¹⁶

Tutum ve davranışlarının her durumda kararlılık ile devam etmesi ve şahsiyetin ahlâki yönü olarak kabul gören karakter daha çok dürüstlük, yardımseverlik, merhamet, sorumluluk gibi vasıflarla ifade edilmektedir. Karakter sonradan sosyal yaşantılar yolu ile geliştiğinden eğitim ile sağlam karakterde insanlar yetiştirmek mümkün

¹⁰⁹ Çalışkan, *Karakter Eğitimi Sürecinde Din Eğitiminin Rolü*, 30-31.

¹¹⁰ Kasapoğlu, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Uygulanmakta Olan Karakter Eğitimi Programlarının İncelenmesi ve Türkiye'de Karakter Eğitimi Programlarının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler*, 24.

¹¹¹ Bozan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Karakter Eğitimi Yaklaşımı ile Değerlerin Eğitimi*, 8-9.

¹¹² Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 15.

¹¹³ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 26.

¹¹⁴ Kasapoğlu, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Uygulanmakta Olan Karakter Eğitimi Programlarının İncelenmesi ve Türkiye'de Karakter Eğitimi Programlarının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler*, 24-25.

¹¹⁵ Esma Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 11.

¹¹⁶ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 16.

görülmektedir.¹¹⁷

Karakter sahibi bir birey genellikle olumlu kişilik özellikleriyle tanımlanmaktadır. Bu bireyler dürüstlük, güvenilirlik, merhamet, yardımseverlik ve paylaşımcılık gibi niteliklere sahip olmakla birlikte, empati yeteneği gelişmiş, diğerkâm, sorumluluk bilinciyle hareket eden, kararlarını düşünerek alan ve haksızlıklara karşı adalet duygusuyla yaklaşan yapıları dikkat çekmektedir. Ayrıca açık fikirli, saygılı, iyi niyetli, irade sahibi ve öz denetim becerisine sahip bireyler olarak öne çıkmaktadırlar.¹¹⁸

Sonuç olarak karakter bir kişinin zihinsel, duygusal özelliklerini, davranış ve tutumlarını, ayrıca ona özgü ayırt edici niteliklerini yansıtmaktadır. Toplumsal değerler ve ahlâki ilkelerle ilgili tutum ve davranışları kapsayan karakter bireyin genetik mirası, çevresel etkenler ve kişisel deneyimlerine bağlı olarak şekillenir ve zamanla değişebilir. Karakter doğuştan sahip olunan ve sonradan kazanılan özelliklerin davranışlara yansımaları olarak da özetlenebilir.

2.3.2. Kişilik-Şahsiyet, Mizaç-Huy

Karakter ve kişilik kavramları genellikle ortak anlamlarda kullanılan kavramlar olsa da aralarında bazı farklılıklar görülmektedir. Kişilik Latince' de tiyatro oyuncularının taktıkları maske anlamına gelen "persona" sözcüğünden türetilmiş bir kavramdır.¹¹⁹ Sözlük anlamı ise "bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ruhsal niteliklerin bütünü; şahsiyet" anlamındadır.¹²⁰ Bu anlamda kişilik bireyin kimliği ve kendine has niteliklerini tanımlamaktadır.

Kişilik bireye özgü zihinsel, bedensel ve ruhsal özelliklerin bütününe ifade eden bir kavramdır. Bu özellikler bireyler arasındaki farklılıkların temelini oluşturmaktadır. Duygular, düşünceler, konuşma tarzı, tutum ve davranışlar ile ahlâkî değerler ve inanç sistemi gibi unsurların bir araya gelmesi kişiliği oluşturmaktadır.¹²¹

Karakter ile kişilik arasındaki fark şu şekilde açıklanmaktadır: “Karakter bireysel değerleri, kişilik ise değerlerin nasıl ifade edildiğini belirler. Örneğin ne söylediğimiz karakterimizden nasıl söylediğimiz kişiliğimizden kaynaklanır.”¹²² Bir bireyde çekingenlik ya da girişkenlik, sıcakkanlılık ya da soğukkanlılık, kırılcılık ya da hoşgörülülük gibi davranışlar uzun bir süre boyunca tutarlılık gösteriyorsa, bu durum

¹¹⁷ Osman Kara, “Kur’ an’ a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (2012), 10.

¹¹⁸ Kasapoğlu, *Amerika Birleşik Devletleri’nde Uygulanmakta Olan Karakter Eğitimi Programlarının İncelenmesi ve Türkiye’de Karakter Eğitimi Programlarının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler*, 25-26.

¹¹⁹ Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 6.

¹²⁰ *Türk Dil Kurumu*, “Sözlük”.

¹²¹ Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 6.

¹²² Abay, *Kur’ an’ da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 138.

söz konusu bireyin kişilik özellikleri olarak değerlendirilmektedir.¹²³

Şahsiyet kavramı ise Arapça’ da yükselmek, belirlemek gibi anlamlara gelen "ş-h-s" kökünden türemiş bir kelime olup "ferdiyet, kişilik, karakter, kimlik" anlamlarında kullanılmaktadır.¹²⁴ Türkçede "şahsiyet" kavramının karşılığı olarak kullanılan "kişilik" bireyin doğuştan getirdiği özellikler ile çevresel etkileşimler sonucunda kazandığı duygu, düşünce, ilgi, tutum, davranış ve yeteneklerden oluşan; bedensel ve ruhsal nitelikleri de kapsayan bütüncül bir yapı olarak ifade edilmektedir.¹²⁵ Bu yapı bireyin dış görünüşü, tavırları, hareketleri ve çevresiyle kurduğu uyum aracılığıyla dışa yansımaktadır. Giyim kuşam, konuşma tarzı, beden dili ile jest ve mimikler de kişiliğin dışavurum biçimlerini oluşturmaktadır. Kişiyi diğer bireylerden ayırt eden şahsiyet, bireyin davranış biçimi, eğilim ve yönelişlerinin karakteristik bir bütünlük içinde şekillenmesi olarak kabul edilmektedir.¹²⁶

Duygular, yetenekler, güdüler, mizaç özellikleri, sosyal ve fiziksel nitelikler, bilişsel yapılar, karakter değerleri, inançlar, tutumlar ve bireysel görüşler ise kişiliği oluşturan temel unsurlar arasında yer almaktadır.¹²⁷ Kişilik öğrenilen ve pekiştirilen davranışların bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Başka bir deyişle birey belirli bir davranış biçimini benimsemişse geçmişte bu davranış aracılığıyla bir amacını gerçekleştirmiş ve böylece davranışın pekişmesi sağlanmış olabilir.¹²⁸

Fiziksel ve ruhsal özellikler ile sosyal çevre bireyin şahsiyetini belirleyen temel faktörler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda doğuştan gelen özellikler bir tür ham madde olarak değerlendirildiğinde, çevresel etkenlerin bu ham maddeye biçim veren unsurlar olduğu söylenebilir.¹²⁹ Bir insan hakkında yargıda bulunurken farklı ortam ve farklı zamanlardaki tutumları dikkate alınmaktadır. Bu nedenle şahsiyet bireyin ne olduğu ya da ne olmadığına ilişkin önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir.¹³⁰

Karakter ve kişilik kavramları birbirleriyle ilişkilidir ancak kişilik karakteri de kapsayan daha geniş bir terimdir. Karakter özellikle ahlâkî özellikleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda toplumda "karakterli insan" ve "karaktersiz insan" gibi tanımlamalara rastlanmaktadır. Toplumun kabul ettiği değerleri davranışlarında yansıtan bireyler "karakterli" olarak adlandırılmakta ve bu değerler kişiliğin bir parçasını oluşturmaktadır.¹³¹ Kişilik bireyin genetik olarak sahip olduğu ve çevre ile etkileşimi sonucu kazandığı özelliklerin bütünüyken karakter ise kişiliğin değer taşıyan

¹²³ Hasan Çelikkaya, *Eğitime Giriş* (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1997), 122.

¹²⁴ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 434.

¹²⁵ Çalışkan, *Karakter Eğitimi Sürecinde Din Eğitiminin Rolü*, 6-7.

¹²⁶ Murat Soysal, *İlköğretimde 7-12 Yaş Arası Çocuklarda Ahlakî Karakter Özellikleri ve Eğitimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 58.

¹²⁷ Çağatay, *Öğretmen Görüşlerine Göre Karakter Eğitiminde ve Karakter Gelişiminde Okulun Rolü*, 3.

¹²⁸ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 12.

¹²⁹ Hüseyin Peker, "Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 102.

¹³⁰ Yıldırım, "Çocuğun Şahsiyet Gelişiminde Ailenin Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme", 120.

¹³¹ Çağatay, *Öğretmen Görüşlerine Göre Karakter Eğitiminde ve Karakter Gelişiminde Okulun Rolü*, 5.

unsuru olup bireyin davranışlarının iradi yönünü temsil etmektedir.¹³²

Toplumsal kişiden kesin bir uyum isteğinde bulunduğu şeyler karakteri, kesin bir uyum isteğinde bulunmadığı unsurlar ise kişiliği oluşturmaktadır. Örneğin dürüstlük bir karakter özelliği, tepki hızımız ise bir kişilik özelliğidir. Karakter bireylerin zihni ve hissi faaliyetlerine çevre ve toplumun verdiği değeri ifade etmektedir.¹³³ A. Gordon'un: "Karakter değer taşıyan bir kişiliktir" şeklindeki açıklaması karakteri kişilikten ahlâkî değer açısından ayırdığını ortaya koymaktadır.¹³⁴

Mizaç ve huy kavramı ise genellikle kişinin doğuştan sahip olduğu özellikleri ifade etmektedir. Huy: "İnsanın yaratılış ve ruh özelliklerinin, eğilimlerinin, içgüdülerinin bütünü; doğa, mizaç, şime, tabiat" anlamındadır.¹³⁵ Arapça'da "yapı, ruh, ince tabiat"¹³⁶ gibi anlamlara gelen mizaç günlük hayatta bireye has sınırlı ve duygusal tepkilerin nitelik ve nicelik anlamında değişmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda çabuk öfkelenmek, sıkılmak, acelecilik, hareketlilik gibi özellikler mizaç kapsamında değerlendirilmektedir.¹³⁷

Kişiliğin bir yönü olan mizaç bir bireyin duygusal ve devinsel yaşam özelliklerinin toplamı olarak tanımlanabilir. "Biyolojik temele bağlı tüm davranış örüntüleri" olarak da ifade edilir.¹³⁸ Şahsiyetin duygusal yönünü ifade eden bir kavram olan mizaç "insan duygularının tamamıdır" şeklinde de açıklanmaktadır. İnsanın daha çok his ve heyecan yönünü gösteren özellikleridir. Kişinin sakin, sinirli, neşeli olma gibi durumları mizaca örnek gösterilebilir.¹³⁹ Kur'an' da bu durum "şakile" kavramı ile ifade edilmektedir: "Herkes yaratılış ve mizacına göre hareket eder"¹⁴⁰ ayetinde geçen şakile kavramının, insanın tabiatı, doğası, huy ve mizacı anlamına geldiği tefsirlerde belirtilmektedir. Toplumda mizaç genellikle "huy" olarak ifade edilmekte ve kalıcı yapısı nedeniyle şahsiyetle ilişkilendirilerek insan davranışlarını etkilediği düşünülmektedir.¹⁴¹

Huy doğuştan gelen ve kalıcılığı yüksek olan özellikleri ifade etmesi bakımından karakter ve kişilikten ayrılırken; karakter, çevresel etkilerle şekillenen ve değişebilir nitelikler taşımaktadır. Kişilik ise kalıtsal olarak gelen huy ile sonradan edinilen karakterin birleşiminden oluşmaktadır.¹⁴² "Rothbart huyu; kişinin biyolojik olarak

¹³² Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 8.

¹³³ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 12-13.

¹³⁴ Akt.Soyal, *İlköğretimde 7-12 Yaş Arası Çocuklarda Ahlakî Karakter Özellikleri ve Eğitimi*, 60.

¹³⁵ *Türk Dil Kurumu*, "Sözlük". (Erişim 21 Şubat 2024).

¹³⁶ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 832.

¹³⁷ Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*, 8.

¹³⁸ Çağatay, *Öğretmen Görüşlerine Göre Karakter Eğitiminde ve Karakter Gelişiminde Okulun Rolü*, 4.

¹³⁹ Kara, "Kur' an' a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", 6.

¹⁴⁰ *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005). el-İsra 17/84.

¹⁴¹ Kara, "Kur' an' a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", 6-7.

¹⁴² Aslıhan Sayın - Selçuk Aslan, "Duygudurum Bozuklukları İle Huy Karakter ve Kişilik İlişkisi", *Türk Psikiyatri Dergisi* 16/4 (2005), 277.

doğuştan getirdiği zamanla kalıtım, olgunlaşma ve deneyim gibi etkenlerden etkilenecek şekillenebilen bir yapı” olarak tanımlamaktadır.¹⁴³

Mizaç insanın yaratılıştan olan eğilim ve potansiyellerini karakter ise bu potansiyeller üzerine inşa edilen değer ve alışkanlıkları ifade etmektedir. Mizaç biraz daha kişiliğin duygusal yönüyle ilgilidir. Mizaca uygun sağlıklı bir eğitim kişilik ve karakterin de sağlıklı gelişmesine katkı sağlayabilir.¹⁴⁴

Sonuç olarak karakter genellikle dışsal davranışlarla, kişilik ise daha çok içsel yapı ile ilişkilidir. Karakter gözlemlenebilir ve dışa yansıyan özellikleri ifade ederken, kişilik daha derin ve içsel bir yapıyı yansıtmaktadır. Bir kişinin karakteri kişiliğinin bir yansıması olabilir ancak kişiliğin daha temel ve kök özellikleri ifade ettiğini söylemek mümkündür. Hıyın doğuştan gelen ve genellikle değişmezliği belirten içsel özellikleri ifade ettiğı; karakterin ise hıyın dış dünyaya yansıması olarak görülen davranış, tutum ve değerler bütünü olduğı; her ikisinin birlikteliğinin de kişiliğı oluşturdugı söylenebilir.

2.3.3. İslam’da Karakter

İslam dinine göre nefis, fıtrat, şakile gibi terimler karakter kavramı ile ilişkilendirilmektedir. İnsanın yaratıcı tarafından kodlanan ve sahip olduğı tüm potansiyelleri kapsayan fıtrat terimi karakterin temeli olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁵ Fıtrat insanın temel, bozulmamış ve saf yapısını ifade etmekte olup; Allah’ın insanın ruhunun derinliklerine yerleştirdiğı tabiat olarak tanımlanabilir. İnsan hayata temiz bir yapıyla başlar ve müdahale edilmediğı sürece bu doğallığını korur. Ancak fıtratın bozulmaması büyük ölçüde bireye verilen eğitim ve çevre koşullarına bağlıdır; bu unsurlar karakter özelliklerinin olumlu ya da olumsuz yönde şekillenmesinde belirleyici olabilir.¹⁴⁶ İnsan fıtraten bir olan Allah’a inanma eğilimindedir. Ancak çevre faktörleri bu özelliğı köreltip farklı inançlara yönlendirebilir.¹⁴⁷ “Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hıristiyan veya Mecûsî yapar” hadisi bu durumu açıklamaktadır.¹⁴⁸

Bazı İslam âlimlerine göre çocuk anne babasına verilen bir emanet olup eğitim ve örnek olma yoluyla iyi huylar kazandırılabilir. Gazzâli’ye göre çocuğın ruhu pırlanta gibi temiz ve işlemeye uygundur. İyi şeylere alıştırıldığında iyi bir karakter geliştirilebilir. İbn Sinâ, İbn Haldûn, İbn Hazm gibi İslam mütefekkirleri de benzer

¹⁴³ Akt. Sayın - Aslan, “Duygudurum Bozuklukları İle Hıy Karakter ve Kişilik İlişkisi”,280.

¹⁴⁴ Abay, *Kur’ an’ da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 139.

¹⁴⁵ Çalışkan, *Karakter Eğitimi Sürecinde Din Eğitiminin Rolü*, 21.

¹⁴⁶ Kara, “Kur’ an’ a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 11-12.

¹⁴⁷ Yıldırım, “Çocuğın Şahsiyet Gelişiminde Ailenin Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme”, 121-122.

¹⁴⁸ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslâm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 4/32.

görüşleri dile getirerek çocuktaki ruhi kabiliyetlerin doğru bir şekilde geliştirilmesinin önemine dikkat çekmişlerdir.¹⁴⁹

İnsanlara yaratılış gayelerini öğreten ve onları doğru yola yönlendiren ilahi bir rehber olan Kur'an-ı Kerim, kazandırmak istediği ahlaki nitelikler vesilesiyle bireyin hem dünya hem de ahiret mutluluğuna ulaşmasını hedeflemektedir. Doğası gereği hem iyiye hem de kötüye meyilli olan insanın karakteri, eğitim ve terbiye yoluyla şekillendirilebilir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde insan karakterine dair olumlu vasıflar belirtilmekte ve insan bu doğrultuda yönlendirilmektedir. Örneğin Allah iyilik edenleri¹⁵⁰, sabredenleri¹⁵¹, temizlenenleri¹⁵², adaletli olanları¹⁵³ vb. sever şeklinde bildirilmekte ve böylece insan karakterinde olması istenilen nitelikler vurgulanmaktadır. Bununla birlikte olumsuz kabul edilen bazı niteliklere de değinilerek insanlara bu özelliklerden uzak durmaları gerektiği yönünde uyarılarda bulunmaktadır. Örneğin bazı ayetlerde Allah'ın; zalimleri¹⁵⁴, hainleri¹⁵⁵, müsrifleri¹⁵⁶, kibirlenenleri¹⁵⁷, şımaranları¹⁵⁸, günaha ısrar edenleri¹⁵⁹ vb. sevmediği belirtilerek istenmeyen karakter özellikleri net bir şekilde dile getirilmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.v): "Müminlerin iman bakımından en mükemmeli ahlâk bakımından en güzel olanıdır" ve "İnsanlara güzel ahlâka uygun biçimde davran" gibi hadisleri bireylerin karakter gelişimine verilen önemi yansıtmaları bakımından dikkate değerdir.¹⁶⁰ Çocukluk döneminde verilen eğitim ve terbiyenin birey üzerindeki kalıcı etkisi pedagojik açıdan yaygın olarak kabul görmektedir. Bu durum Hz. Peygamber'in çocuklara güzel bir terbiyenin kazandırılmasına ilişkin önerilerinde¹⁶¹ açıkça gözlemlenmektedir. Hadislerde yer alan birçok tavsiye müminin günlük yaşamındaki tüm davranış ve ibadetlerde belirli bir adabın gözetilmesi gerektiğine işaret etmekte; bu durum bireyin karakter gelişimine doğrudan katkı sunmaktadır. Yemeden içmeye, sosyal ilişkilerden kişisel tutumlara kadar pek çok alanda gözetilen bu adap kuralları, bireyin bilinçli, saygılı, ölçülü ve sorumlu bir kişilik kazanmasını desteklemekte; ahlâkî değerlerle bütünleşmiş bir şahsiyet inşasına zemin hazırlamaktadır.¹⁶²

İslam hem beden hem de ruhen sağlıklı; bilgiye değer veren, iradesi güçlü, girişimci, kararlı, cesur, azimli ve yaratılış amacının farkında bireyler yetiştirmeyi

¹⁴⁹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi* (Ankara: DİB Yayınları, 1983), 111-112.

¹⁵⁰ Bk. Âl-i İmrân 3/148.

¹⁵¹ Bk. Âl-i İmrân 3/146.

¹⁵² Bk. el-Bakara 2/222.

¹⁵³ Bk. el-Mümtehine 60/8.

¹⁵⁴ Bk. Âl-i İmrân 3/157.

¹⁵⁵ Bk. el-Enfâl 8/58.

¹⁵⁶ Bk. el-En'âm 6/141.

¹⁵⁷ Bk. Lokmân 31/18.

¹⁵⁸ Bk. el-Kasas 28/76.

¹⁵⁹ Bk. el-Bakara 2/276.

¹⁶⁰ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 3/13.

¹⁶¹ Bk. Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 2013, 3/19.

¹⁶² Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 2013, 3/19-20.

hedeflemektedir. Bu doğrultuda Hz. Muhammed'in (s.a.v) ve diğer peygamberlerin hayatları ideal şahsiyetin oluşumuna dair önemli örnekler sunmaktadır.¹⁶³

Neticede İslam'da bireylerin sağlam bir karaktere sahip olması istenmekte, bunun da doğru bir eğitimle mümkün olacağı kabul edilmektedir. Nitekim Cahiliye döneminin olumsuz şartlarında yetişmiş pek çok sahabenin Hz. Peygamber'in rehberliğinde karakter açısından önemli bir dönüşüm yaşadığı dikkate alındığında, söz konusu hedefin uygulanabilirliği ortaya çıkmaktadır. Bu bilgilerin ortaokul çağındaki öğrenciler tarafından anlaşılması ve davranışlarına yansıtılabilmesi halinde ise DKAB dersinin onların sağlıklı bir kişilik geliştirmelerine ve topluma bilinçli bireyler olarak katılmalarına katkı sağlayabileceği söylenebilir.

2.3.4. Karakter Gelişimi

Karakter gelişimi bireyin zihinsel, duygusal ve davranışsal açıdan olgunlaşma süreci olarak tanımlanabilir. Karakter duygu, düşünce ve davranışlar arasında tutarlılık gösteren eğilimlerdir ve temeli sosyal hayata uyum gibi alışkanlıklara dayanmaktadır. Çocuğun gerçek karakteri hem kendi iç dünyasından gelen özellikler hem de çevresindekilerin etkisiyle şekillenen davranışlar aracılığıyla gelişir. Karakter bireyin davranış ve kararlarını etkileyen değer yargılarına bağlıdır. Bu nedenle karakterin büyüme, ruh sağlığı, kişisel gelişim ve toplumsal ilişkilerle yakından ilişkili olduğu söylenebilir.¹⁶⁴

Karakter gelişiminin bireyin çevreye uyum sağlayabilmek için ihtiyacı olan yeteneği kazanması gibi bir takım tecrübelerle bağlı olduğu düşünülmektedir. Milson ve Mehlig karakter gelişimini öğrencilerin toplum tarafından genel kabul gören temel değerleri içselleştirmeleri ve bu değerlere uygun şekilde davranma eğilimi kazanmaları süreci olarak değerlendirmektedir.¹⁶⁵

Karakter oluşumunun erken dönemlerinde çocuk saf ve etkilenmeye açık bir ruh haliyle çevresine uyum sağlamaya başlamaktadır. Bu süreçte ruhuna uygun olanları benimseyip uygun olmayanlara kayıtsız kalabilir. Zamanla bilinç ve değer kavramı gelişir, çocuk neyin doğru, neyin yanlış olduğunu fark etmeye başlar. Bu farkındalık vicdanın oluştuğunu ve bireyin kendini terbiye etme sürecine girdiğini göstermektedir. Böylece birey iyi ve kötü eğilimlerini ayırt ederek ahlâki bir benliğe doğru yönelir. Bu dönüşümde terbiyenin işlevi bireyin içsel gelişimine rehberlik etmektir. Ancak bireysel farklılıklar göz önüne alındığında terbiyenin bilgi kadar çevresel koşullara ve uygulamaya da bağlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çocuğun karakterli bir çevrede bulunması, idealist, duyarlı, güçlü muhakeme yetisine sahip, iradesi gelişmiş

¹⁶³ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 149-161.

¹⁶⁴ Bakıoğlu - Sılay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 81-82.

¹⁶⁵ Kasapoğlu, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Uygulanmakta Olan Karakter Eğitimi Programlarının İncelenmesi ve Türkiye'de Karakter Eğitimi Programlarının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler*, 25-26.

eğitimcilerle etkileşim içinde olması büyük önem taşımaktadır.¹⁶⁶

Karakter oluşumunun daha iyi anlaşılabilmesi için kalıtım ve çevre arasındaki ilişkiyi değerlendirmek gerekmektedir. Diğer gelişim alanlarında olduğu gibi bu konuda da kalıtımın mı yoksa çevrenin mi daha belirleyici olduğu konusunda kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Ancak genel kabul her iki etkenin de karakter gelişiminde önemli rol oynadığı yönündedir.¹⁶⁷ Yapılan araştırmalar kalıtımın tek başına belirleyici olmadığını ortaya koymaktadır. Aynı çevre koşullarında yetişen bireylerin farklı tutum ve davranışlar sergilemesi de çevrenin tek başına yeterli bir faktör olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda bireyin kalıtımla getirdiği potansiyelin açığa çıkmasında çevresel etkenlerin belirleyici olduğu söylenebilir. Bu etkileşimi doğru analiz etmek karakter eğitimi sürecinde etkili bir yol haritası oluşturmanın temelini oluşturmaktadır.¹⁶⁸ Bu açıdan bakıldığında ortaokul çağındaki öğrenciler için yeteneklerini fark edebilecekleri eğitim ortamlarının oluşturulması, model olabilecek bilinçli eğitimcilerle karşılaşmaları ve sağlıklı sosyal çevrelerle kuracakları ilişkiler karakter gelişimlerinde belirleyici bir rol oynayabilir.

Karakterin oluşum süreci iki temel basamakta değerlendirilebilir. İlk aşama bireyin toplum tarafından beğenilme ve takdir edilme isteğiyle olumlu davranışlar sergilediği beğenilme-takdir basamağıdır. Bu dönemde birey sosyal kabul görmek amacıyla hareket etmektedir. İkinci aşama ise gerçek idealler basamağıdır; bu düzeyde birey dış etkilere bağımsız olarak her koşulda doğru ve iyi olanı yapmayı ilke edinerek karakterinin gereğini yerine getirmektedir.¹⁶⁹

Bireyin karakter gelişiminde ahlâki olgunluk düzeyine ulaşması ancak doğru ve bilinçli şekilde uygulanacak eğitim yöntemleriyle mümkün olabilir. Bu süreçte çocuklara ahlâki ve dini değerleri baskı yoluyla benimsetmeye çalışmak karakter gelişimini desteklemekten ziyade engelleyici bir rol oynayabilir. İlâhi aklı devre dışı bırakarak sadece itaat beklemek karakterin temel yapısını zedeleyebilir. Bu noktada şu benzetme dikkat çekicidir: “Bir ağacın kendine göre serpilmesi için ona nasıl gerekli hayat şartlarını vermek icap ederse, manevi kuvvetlerin tekamül şartlarına dikkat etmekle karakterin kendi kendine şekil almasına öyle yardım edilmiş olunur.”¹⁷⁰ Bu anlayış karakter gelişiminin doğal ve destekleyici bir ortamda bireyin içsel potansiyelini fark etmesine imkân tanınarak gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Karakter oluşumunda öncelikle değer farkındalığı sonrasında değerlerin özümsemiş içselleştirilmesi önemlidir. Karakter kişinin çevresi tarafından kabul görüp görmemesini belirlemede önemli bir faktördür. Bilgi, duygu, davranış aşamaları olan

¹⁶⁶ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 90-92.

¹⁶⁷ Çalışkan, *Karakter Eğitimi Sürecinde Din Eğitiminin Rolü*, 16-17.

¹⁶⁸ Çalışkan, *Karakter Eğitimi Sürecinde Din Eğitiminin Rolü*, 17-18.

¹⁶⁹ Çelik, *7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi*, 40-41.

¹⁷⁰ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 97-108.

karakter gelişimi aile, okul ve çevre birlikteliği ile yürütülmesi gereken bir süreçtir.¹⁷¹ Bu noktada araştırmaya konu olan ortaokul çağındaki öğrencilerin karakterlerini şekillendirme sürecinin önemli bir evresinde oldukları göz önünde bulundurulduğunda bu dönemde verilecek destekleyici eğitimlerin sağlıklı bir karakter gelişimine katkı sağlayabileceği söylenebilir.

2.3.5. Karakter Gelişimine Etki Eden Faktörler

Bilimsel yaklaşımlar karakter gelişiminin özellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerinde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte, bireyin kişilik temellerinin atıldığı okul öncesi dönem olarak da bilinen erken çocukluk yıllarının ayrı bir öneme sahip olduğu kabul edilmektedir.¹⁷² Bu çerçevede karakter gelişimini etkileyen pek çok unsurdan söz edilebilir. Aile, okul, sosyal çevre, arkadaş grupları, medya ve dini yapı gibi çeşitli faktörler, çocuğun değer yargılarının oluşumunda ve davranış biçimlerinin gelişiminde belirleyici rol oynamaktadır.

2.3.5.1. Aile

Aile, bireyin karakter gelişiminde temel rol oynayan ilk sosyal çevredir. Çocuğun kişilik yapısı, değer yargıları ve davranış kalıpları büyük ölçüde aile içinde şekillenir. Temel insani değerlerin ilk kez deneyimlendiği yer aile ortamıdır. Bu nedenle karakter eğitiminin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için aile içi etkileşim büyük önem taşımaktadır.

Toplumsal çevrenin yazılı olmayan kuralları bireyin karakter gelişiminin yönünü belirlemede etken faktörlerdendir. Ailede başlayan karakter gelişimi, bireyin okul çağına gelmesiyle birlikte öğretim süreci ve çevresel etkiler yoluyla olgunlaşmaya devam etmektedir.¹⁷³

Çocuk çevreye uyum sağlayacağı davranışları ve hayatı öğrenirken özdeşim kuracağı bir modele ihtiyaç duyar. Bu model anne baba olabileceği gibi, ağabey, abla veya yakın bir akraba da olabilir.¹⁷⁴ Çocuklar taklitle öğrenmeye oldukça yatkındır ve birçok şeyi taklit ederek öğrenirler. Özellikle anne ve babayı model alarak etkilendikleri davranışları taklit ederler. İlk başta bu taklit bilinçsizdir, çocuk neyi neden yaptığını bilmez, sadece gözlemlerine dayanarak hareket eder. Zamanla bu taklit bilinçli bir hal almaya başlar. Bu süreç çocuk için şuurlu bir karakter kazanma süreci anlamına gelmektedir. Artık çocuk taklit edeceği davranışları ihtiyaçlarına göre seçmeye başlar.

¹⁷¹ Çalışkan, *Karakter Eğitimi Sürecinde Din Eğitiminin Rolü*, 16.

¹⁷² Müdriye Yıldız Bıçakçı - Figen Gürsoy, "Proje Yaklaşımına Dayalı Eğitimin Altı Yaş Çocuklarının Gelişimine Etkisinin İncelenmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi* 18/1 (2010), 308.

¹⁷³ Bakioğlu - Sılay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 81.

¹⁷⁴ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 28.

Böylece örnek aldığı kişinin dini değerlerini, ahlâki tutumlarını ve davranışlarını kendi üzerinde modelleyebilir.¹⁷⁵ Bununla birlikte çocuğun davranışlarının karakter haline gelmesinde anne babanın çocuğun davranışa verdiği tepkiler de rol oynamaktadır.¹⁷⁶

Çocuğun karakter oluşumunda önemli bir konu da alışkanlıklardır. Çocuğun taklit yoluyla öğrendiği değerler zamanla alışkanlık haline dönüşebilir. Bunlar zamanla onun benliğini ve karakterini oluşturur.¹⁷⁷ Birçok alışkanlığın özellikle aile ortamında kazanıldığı düşünülmektedir. Çocuğa bir davranış sergilemesi konusunda başlangıçta izin verilmişse ve daha sonrasında bu davranışın değiştirilmesi istenirse bu süreç zorlayıcı olabilir. Zira alışkanlıklar tıpkı bir kâğıdın katlanmasıyla sonra açıldığında üzerinde iz kalması gibi iz bırakarak şekil almaktadır. Bu durum olumlu davranışlar için de geçerlidir.¹⁷⁸

Sağlıklı bir gelişim için çocuğun hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Çocuğun maddi ve fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması önemli olmakla birlikte ruhsal ihtiyaçlarının karşılanmasının çocuğun tüm gelişim alanları üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda aile içinde başta anne ve baba olmak üzere diğer aile üyeleri ve büyüklerin sevgisiyle huzurlu ve güvenli bir ortamda büyüyen çocukların duygusal dünyası gelişip güçlenmektedir. Psikolojik ihtiyaçların karşılanması sağlıklı bir kişilik gelişimi için temel bir faktördür. Uzmanlar sevgi ve şefkatten mahrum büyüyen çocukların bu eksikliğin yerini hiçbir şeyin dolduramayacağı görüşündedir.¹⁷⁹

Araştırmalar gösteriyor ki okulda davranış bozukluğu gösteren öğrencilerin bu tavırlarına sebep olan durumlardan biri de aile içinde yaşanan problemlerdir. Özellikle ebeveyn çocuk arasındaki sağlıklı ilişkiler, sevgi ve ilgi eksikliği, sert ve baskıcı tavırlar çocukların tutum ve davranışlarında dengesizlik görülmesinin nedenleri arasında sayılabilir.¹⁸⁰ Bu tür durumların çocuğun karakterine olumsuz bir şekilde yansıtacağı düşünülmektedir. Aydın'a göre: "Çocuğa yöneltilen davranış, ona karşı takınılan tavır ilk yaşantıların örülmesinde büyük önem taşımaktadır." Ailede çocuğun karakter gelişiminde anne babanın yaşı, sağlığı, kişiliği, birbiri ile olan ilişkileri, tutum ve davranışları gibi etkenler rol oynamaktadır.¹⁸¹

Çocuklar üzerinde sürekli güç gösterisi uygulanması çocukta iç denetim gelişimini olumsuz etkilemektedir. Bunun yerine kendi davranışlarının sonucunu anlamasını sağlayacak yöntemler iç denetim geliştirmeye katkı sağlar. İç denetim

¹⁷⁵ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, 148-149.

¹⁷⁶ Kasapoğlu, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Uygulanmakta Olan Karakter Eğitimi Programlarının İncelenmesi ve Türkiye'de Karakter Eğitimi Programlarının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler*, 44.

¹⁷⁷ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, 150.

¹⁷⁸ Beyza Bilgin, "Kültürel Farklılıklar ve Dinin Evrensel Öğretimi", *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, ed. Suat Cebeci (İstanbul: Değişim Yayınları, 2002), 327.

¹⁷⁹ Mahmut Sönmez, "Eğitim Çevre İlişkisi", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017), 109.

¹⁸⁰ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Gün Yayıncılık, 2001), 43.

¹⁸¹ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, 28-30.

sağlayan yöntemler arasında bağımsız davranabilme yetisi kazandırma, sevgi, ilgi, şefkat, olumlu iletişim, dengeli ve tutarlı bir disiplin, kabul etme, destekleyici yardım gibi etmenler sayılabilir. Dış denetime sebep olan faktörler arasında ise koruyuculuk, reddetme, katı otorite, duygusal ve fiziksel cezalar, sevgi ve ilgi eksikliği, tutarsız disiplin vb. sayılabilmektedir.¹⁸² Çocukluk ve ergenlik yıllarını sağlıklı geçiren bireylerin yetişkinlik yıllarını da bu doğrultuda geçirmesi mümkündür.¹⁸³

Sonuç olarak eğitim yalnızca okul ile sınırlı bir faaliyet değildir. Aile, mahalle ve sosyal çevre bireye planlı bir şekilde kitabi eğitim vermese de duygu, fikir ve alışkanlıklar kazandırmaktadır. Okul ise bu duygu ve alışkanlıkları akıl yoluyla pekiştirir. Eğer aile bu temeli sağlam vermezse okul bu boşluğu doldurmakta yetersiz kalabilir. Öte yandan aile iyi bir terbiye temeli sunsa da okul eksik kaldığında istenilen sonuçlara ulaşmak zorlaşabilir.¹⁸⁴ Ancak kişilik ve karakter oluşumu adına ailede sağlam bir temel atılırsa çocuğun diğer etkenlerden kaynaklı olumsuzluklardan daha az etkileneceği düşünülmektedir.

2.3.5.2. Okul

Karakter eğitimi üzerinde etkili olan bir diğer faktör ise okul ortamıdır. Çocuk okul ile birlikte daha geniş bir sosyal çevreye dâhil olmaktadır. Okulun olumlu atmosferinin öğrencilerin karakter gelişimine pozitif bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Aksi durumda ise öğrencinin ruh hali, akademik başarısı ve karakter gelişimi olumsuz şekilde etkilenebilir.¹⁸⁵

Okulda öğrencinin kişiliği üzerinde belirleyici faktörlerin güven ve özgürlük olduğu söylenebilir. Çocuğun kendini güven içinde hissetmesi sağlıklı bir gelişim için temel bir unsurdur. Ayrıca çocukların baskı altında olmadığı bir okul ortamının dengeli bir karakter gelişimini desteklediği gözlemlenmektedir.¹⁸⁶ Karakter gelişiminde insan ilişkilerinin önemli bir yeri vardır. Okul ortamında saygı ve güvene dayalı ilişkiler öğrencilerin sağlıklı gelişimini ve akademik başarısını desteklemektedir.¹⁸⁷

İyi ve sağlam karakter oluşturma bir süreçtir. Bu süreçte öğrenme, model alma, uygulama gibi hususlar birlikte işletilmelidir. Bu süreçte özellikle öğretmenim öğrenciler için ilk ideal model olduğu düşünülür. Onun bilgisinin yanı sıra konuşması,

¹⁸² İbrahim Gürses, “Din Eğitimi Değişkeni ile Kişilik Değişkenlerinin İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), 282.

¹⁸³ Ramazan Buyrukçu, “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretiminin Kişilik Gelişimine Etkisi”, *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, ed. Suat Cebeci (İstanbul: Değişim Yayınları, 2002), 237.

¹⁸⁴ Bilgin - Selçuk, *Din Eğitimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 26-28.

¹⁸⁵ Çağatay, *Öğretmen Görüşlerine Göre Karakter Eğitiminde ve Karakter Gelişiminde Okulun Rolü*, 44-45.

¹⁸⁶ Neda Armaner, “Okulda Çocuğun Düşünce ve Davranışını Etkileyen Faktörler ve Rehberlik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1-2 (1981), 168-169.

¹⁸⁷ Bakioğlu - Sılay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 58-59.

duruşu, tavrı ve davranışının öğrenciler üzerinde etkili olduğu görülür.¹⁸⁸

Öğretmenlerin öğrencilere yaklaşımı, ders içi uygulamaları, sınıf yönetimi, öğrenci ile olan iletişimi, ödül ceza kullanımı, öğrenciler arasında adalet sağlama, kural koymada öğrencileri işin içine katma, demokratik bir ortam oluşturma, konuları günlük hayatla ilişkilendirme, öğrencilerin öz disiplin geliştirmelerine yardımcı olma gibi hususların öğrencilerde olumlu karakter gelişimini desteklediği söylenebilir.¹⁸⁹ Aşıkoğlu'nun tanımladığı gibi: "Gücünü bilgisinden alan, kendine güveni öğütleyen, dayatmacı değil özgürlükçü, empoze edici değil fark ettirici" olabilen eğitimcilere ihtiyaç vardır.¹⁹⁰

Öğretmenlerin davranışlarının içten, samimi ve tutarlı olması önemlidir. Çünkü öğrenciler öğretmenlerinin bilgisinden çok onların davranışlarını gözlemler. İnandığı değerleri yaşamayan ve söyledikleri ile yaptıkları arasında çelişki bulunan bir öğretmen çocuklar tarafından eleştirilere maruz kalabilir. Bu bağlamda bir öğretmenin karakteri anlattıklarının sağlamasıdır.¹⁹¹ Gülçür'e göre: "Karakter söylediklerinizden çok, yaptıklarınızla şekillenir".¹⁹²

Okulların ders dışı etkinlikler düzenlemesi karakter gelişimini destekleyen önemli faaliyetler arasında yer almaktadır. Bu tür çalışmalar, öğrenciler arasında işbirliği, yardımlaşma, sorumluluk ve özgüven gibi değerlerin kazandırılmasına katkı sağlamakla birlikte, öğrencilerin enerjilerini verimli bir şekilde atmalarını da mümkün kılmaktadır.¹⁹³

Karakter gelişimini destekleyici faaliyetler çeşitli düzeylerde ve alanlarda gerçekleştirilebilecek etkinliklerle sağlanabilir. Bu faaliyetler arasında öncelikle idareciler ve öğretmenlerin hizmet içi eğitimlerle bilinçlendirilmesi önemli bir adım olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca okulun fiziki ortamının karakter gelişimini olumlu yönde destekleyecek şekilde düzenlenmesi gereklidir. Karakter eğitimi programlarının uygulanması, ders dışı etkinliklerin düzenlenmesi ve veli ile işbirliği sağlanması da bu sürecin önemli bileşenlerindendir. Öğrenciler arasında takım çalışmaları yaparak işbirliği becerilerinin geliştirilmesi teşvik edilebilir. Bunun yanı sıra öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine katılımı desteklenerek, özellikle yarışmalara, tiyatrolara ve gezilere katılmaları sağlanabilir.¹⁹⁴ Ancak günümüzde sınav odaklı eğitim anlayışı, bu tür faaliyetlerin yeterince desteklenmemesine yol açmaktadır. Bu nedenle

¹⁸⁸ Nedim Öz, "Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü", *Diyanet İlmi Dergisi* 55/1 (2019), 212.

¹⁸⁹ Çağatay, *Öğretmen Görüşlerine Göre Karakter Eğitiminde ve Karakter Gelişiminde Okulun Rolü*, 67-68.

¹⁹⁰ Nevzat Aşıkoğlu, "Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Destek Müzakeresi", *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu* (İstanbul: Değişim Yayınları, 2002), 230.

¹⁹¹ Mustafa Öcal, "Nasıl Din Eğitimcileri Yetiştirmeliyiz", *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, ed. Suat Cebeci (İstanbul: Değişim Yayınları, 2002), 140.

¹⁹² Bakıoğlu - Silay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 84.

¹⁹³ Çağatay, *Öğretmen Görüşlerine Göre Karakter Eğitiminde ve Karakter Gelişiminde Okulun Rolü*, 70.

¹⁹⁴ Çağatay, *Öğretmen Görüşlerine Göre Karakter Eğitiminde ve Karakter Gelişiminde Okulun Rolü*, 70-72.

meseleye daha geniş bir bakış açısıyla yaklaşılmalı ve bu etkinliklerin istenilen seviyede gerçekleştirilememesinin nedenleri üzerine çözüm önerileri geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak okul ortamı, okul idarecileri, öğretmenler, fiziki şartlar, kişiler arası ilişkiler ve okul-veli iş birliği gibi pek çok faktörün öğrencilerin karakter gelişimini önemli ölçüde etkilediği söylenebilir.¹⁹⁵

2.3.5.3. Arkadaş Grupları ve Sosyal Çevre

Bireyin karakter gelişiminde etkili olan bir diğer faktör de akran grupları ve sosyal çevredir. Çocukların çevreleriyle, özellikle arkadaşları ve sosyal gruplarla kurdukları ilişkilerin kişilik ve karakter gelişimlerinde belirleyici bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Çevresiyle kurduğu etkileşimler kişinin karakterinin şekillenmesinde olumlu ya da olumsuz tesirler oluşturabilir. Dolayısıyla bireyin maruz kaldığı sosyal çevre ve akranlarının kişilik gelişimi üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.¹⁹⁶ Gazzâlî'nin insanı bulunduğu kabın şeklini alan bir sıvıya benzetmesi, kişiliğin oluşumunda çevresel faktörlerin belirleyici rolüne dikkat çekmek amacıyla yapılmış bir teşbihtir.¹⁹⁷ Halk arasında oldukça sık kullanılan: "Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim" sözü insan hayatında arkadaşın ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle ortaokul dönemi çocuklarında arkadaşlar büyük bir önem taşımaktadır.¹⁹⁸

Arkadaş çevresi çocuğun alışkanlık kazanmasında zaman zaman aileden daha etkili olabilmektedir. Çocuklar akranlarına yakınlık duydukları için onlardan kolayca etkilenirler. Bu durum hem günümüz eğitimcileri hem de İbn Sînâ ve Gazzâlî gibi geleneksel düşünürler tarafından vurgulanmıştır. İbn Sînâ çocuklar arasındaki telkin gücüne dikkat çekerken, Gazzâlî, eğitimin temel amacının çocukları kötü arkadaşlıklardan korumak olduğunu belirtir.¹⁹⁹

İnsan duygusal ve sosyal bir varlık olarak dünyaya gelmektedir. Ailede başlayan gelişim süreci sosyal çevre ile devam etmektedir. Bu süreç boyunca birey içinde bulunduğu gruba ait olabilmek ve özdeşim kurmak adına grubun değerlerini benimseyip uygulamak istemektedir. Arkadaş grubunda kalabilmek için hem kendini denetlemeyi hem de bazı durumlarda kendinden ödün vermeyi öğrenen birey akranlarının etkisinde kalarak davranış biçimleri kazanmaktadır. Bu durum erinlik ve ergenlik dönemlerinde

¹⁹⁵ Çağatay, *Öğretmen Görüşlerine Göre Karakter Eğitiminde ve Karakter Gelişiminde Okulun Rolü*, 45.

¹⁹⁶ Sönmez, "Eğitim Çevre İlişkisi", 107.

¹⁹⁷ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, 28.

¹⁹⁸ Suat Cebeci, "Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Destek", *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, ed. Suat Cebeci (İstanbul: Değişim Yayınları, 2002), 224.

¹⁹⁹ Sönmez, "Eğitim Çevre İlişkisi", 119.

daha da belirgin bir hal almaktadır. Bireyin yaşıtları tarafından kabul görme, sevilme ve anlaşılma gibi ihtiyaçları, akran etkisinin daha belirgin hâle gelmesine neden olabilmektedir.²⁰⁰

Çocuklar için önemli bir yere sahip olan arkadaşlık ilişkileri, özellikle erinlik ve ergenlik dönemlerinde bireyin davranışlarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Birey bazı davranışların yanlış olduğunu bilse de bu davranışlar arkadaş grubu içinde normalleşmişse tepki göstermekte zorlanabilir. Çünkü bu tür tutumlar grup içinde oyunbozanlık olarak algılanır ve bireyin kabul edilmemesiyle sonuçlanabilir. Böyle durumlarda birey üzerinde sosyal baskı oluşur. Sonuç olarak birey gruptan dışlanmamak için kendi değerlerinden ödün vererek gruba uyum sağlama ihtiyacı hisseder.²⁰¹

Arkadaş ortamından yoksun bir şekilde büyüyen çocuk sosyal ve psikolojik açıdan eksiklikler yaşayabilir. Bu nedenle çocukların akranlarıyla vakit geçirmesi, birlikte oyun oynayıp sohbet ederek etkileşimde bulunması, sağlıklı gelişimleri açısından önem taşımaktadır.²⁰² Akran ilişkileri bireyin benlik saygısını etkilemektedir. Bu noktada önemli olan akran etkileşiminin olumlu benlik algısını destekleyecek nitelikte olmasını sağlamaktır. İnsan, sosyal bir varlık olarak kendini grup içinde tanımlamakta ve grup üyeleriyle özdeşim kurarak onların davranışlarını benimsemektedir. Bu nedenle çocukları arkadaş çevrelerinden uzaklaştırmak yerine olumlu ilişkiler kurabilecekleri güvenilir gruplarla bir araya getirmek daha sağlıklı bir yaklaşımdır.²⁰³ Çünkü çocuğun bir akran grubu içinde olma ihtiyacı onun gelişimsel özelliğidir. Çocuğun bu ihtiyacı duyması eğitim alanında fırsata çevrilebilir. Gezi, kültür ya da dostluk grupları gibi ortak değerler etrafında oluşturulacak yapılar çocuğun sağlıklı tutum ve davranışlar geliştirmesine katkı sağlayabilir. Bu tür grupların oluşturulmasının ve desteklenmesinin çocukların sosyal ve duygusal gelişimine olumlu yansımaları görülebilir.²⁰⁴

Çocuğun yaşına uygun arkadaşlıklar kurması ve hemcinsleriyle daha fazla zaman geçirmesi, üzerinde durulması gereken bir diğer konudur. Aksi durumda cinsiyet rollerine ilişkin algılarda karışıklıklar ortaya çıkabilir. Bu nedenle çocuğun gelişiminin doğal sürecine uygun şekilde ilerlemesi için ebeveynler ve eğitimciler gerekli tedbirleri almalıdır.²⁰⁵

Sonuç olarak kişilik ve karakter gelişiminde kritik bir dönem olan ilköğretim yıllarındaki çocuklar için arkadaşlık ilişkileri önemli kabul edilmektedir. Bu yaş

²⁰⁰ Yemliha Coşkun - Ayşe Kurnaz, "İlköğretim Öğrencilerinin Benlik Saygısı ve Akran Baskısı Üzerine Bir İnceleme", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 17 (2009), 113.

²⁰¹ Turgay Gündüz, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", *Etkili Din Öğretimi*, ed. Şaban Karaköse (İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2009), 56.

²⁰² Sönmez, "Eğitim Çevre İlişkisi", 121.

²⁰³ Coşkun - Kurnaz, "İlköğretim Öğrencilerinin Benlik Saygısı ve Akran Baskısı Üzerine Bir İnceleme", 114.

²⁰⁴ Cebeci, "Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Destek", 224-226.

²⁰⁵ Sönmez, "Eğitim Çevre İlişkisi", 121.

grubundaki çocukların arkadaşlarına özenmesi, onların tutum ve davranışlarını benimsemesi, hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilere sebep olabilir. Çocuklar bu süreçte iyi alışkanlıklar kazanabileceği gibi zararlı davranışlar da edinebilir. Olumlu, sağlıklı ve nitelikli arkadaşlık ilişkilerinin çocukların zihinsel, sosyal, duygusal, dini ve ahlâki gelişimlerine katkı sağladığı gerçeği ebeveynlerin ve öğretmenlerin çocukların arkadaş seçimlerine ve sosyal ilişkilerine özen göstermelerinin önemini vurgulamaktadır.

2.3.5.4. İnternet ve Sosyal Medya

Bir iletişim ağı olan ve günlük yaşamın bir parçası haline gelen internetin genel kullanım amacı iletişim ve bilgiye daha hızlı ulaşmaktır. Ancak bugün internet ve buna bağlı olarak kullanılan sosyal medyanın bu amacın ötesinde pek çok farklı alanda ve amaçta kullanıldığı ve bu durumun çocuklar üzerinde etkileri olduğu görülmektedir.

Günümüzde yaşanan hızlı toplumsal değişim çocukların duygu, düşünce ve davranışları üzerinde etkili olabilmektedir. Bu bağlamda bireyin davranışlarını şekillendiren unsurlar arasında artık yalnızca aile, okul ve mahalle değil; sosyoekonomik ve sosyopolitik koşullar da yer almaktadır.²⁰⁶ Armaner'in bu yaklaşımı, her dönemin kendi toplumsal ve tarihsel bağlamı içinde değerlendirilebileceğini düşündürmektedir. Kişilik ve karakter gelişiminde aile ve sosyal çevre belirleyici rol oynasa da içinde bulunulan dönemin koşullarının da bu süreci etkileyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu noktada internet ve sosyal medyanın çağın koşullarıyla birlikte, çocukların karakter ve davranış gelişimini etkileyebilecek başlıca dinamiklerden olduğu söylenebilir.

Bazı araştırmalar internet erişiminin kolaylaşmasıyla birlikte bilgisayar, akıllı telefon ve sosyal medya kullanımının hızla arttığını ortaya koymaktadır. TÜİK'in Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'na göre hanelerin %83,3'ü evden internete erişim sağlamaktadır. Günümüzde internet eğlenme, iletişim kurma, bilgi edinme ve düşünce paylaşma gibi çeşitli amaçlarla yoğun biçimde kullanılmakta, bu durum sosyal medya platformlarını bireylerin günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası hâline getirmektedir. Sosyal medya fenomenleri ve çeşitli içerik üreticileri bireylerin ilgi alanlarını ve davranışlarını etkileyebilecek düzeyde görünürlük kazanmıştır. Tüm bu gelişmelerin toplumsal yapıyı dönüştürdüğü ve beraberinde kültürel, sosyal ve psikolojik bazı olumsuzluklara da zemin hazırlayabildiği söylenebilir.²⁰⁷

Sosyal medya insanların fikirlerini, deneyimlerini ve bakış açılarını paylaşmalarına ve başkalarıyla etkileşimde bulunmalarına olanak tanıyan dijital bir

²⁰⁶ Armaner, "Okulda Çocuğun Düşünce ve Davranışını Etkileyen Faktörler ve Rehberlik", 168.

²⁰⁷ Selçuk Kıran vd., "Sosyal Medya Kullanımının Kişiler Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi", *Bilişim Teknolojileri Dergisi* 13/4 (2020), 436.

ortam sunmaktadır.²⁰⁸ Günümüzde bu ortam yalnızca yetişkinler değil çocuklar tarafından da yoğun biçimde kullanılmaktadır. BBC tarafından yapılan bir araştırmada 10-12 yaş aralığındaki çocukların dörtte üçünden fazlasının sosyal medya hesabı bulunduğu, 13-18 yaş grubundaki çocukların %96'sının sosyal medya ağlarına kayıtlı olduğu ve 10-13 yaş arasındaki çocukların %78'inin en az bir sosyal medya platformunu kullandığı belirlenmiştir.²⁰⁹ Bu bağlamda dikkat çeken bir diğer unsur ise sosyal medya fenomenlerinin çocuklar üzerindeki etkisidir. Ürettikleri içeriklerle geniş kitlelerin ilgisini çeken bu kişiler çocukların düşünce ve davranışlarını etkileyebilecek bir konumda yer almaktadır.²¹⁰ Özellikle çocukların çevrimiçi ortamda uzun süre vakit geçirmeleri internetin yararlı yönlerini gölgede bırakmakta, bağımlılık ve çeşitli davranışsal sorunlar gibi olumsuz sonuçlara zemin hazırlayabilmektedir.²¹¹

Üstündağ, bazı sosyal medya uygulamaları hakkında yapılan araştırmaları şu şekilde özetlemiştir:

Çocukların Çevrimiçi Gizliliğini Koruma Yasası (COPPA) gereğince bu uygulamalarda hesap açılabilmesi için 13 yaş sınırı getirilmiştir. Araştırmada 12 yaş grubunun bulunduğu durumu göz önüne alındığında, çocukların yaşları konusunda doğru bilgi vermeden uygulamalarda hesap açıp kullandıkları söylenebilir. Ergenlik dönemi olarak da değerlendirilen 12-15 yaş arası dönemde çocuklar arkadaşlarının etkisi altında kalabilir, arkadaşlarının çevrimiçi yaptıkları davranışlardan etkilenebilir. Artan bağımsız olma ve bağımsız hareket etme istekleri nedeniyle düşünmeden hareket edebilir, dijital medya uygulamalarını kullanırken kontrolün kendilerinde olduğunu düşünebilir ve çevrimiçi bilgilerin doğruluğunu değerlendirmek için gerekli olan eleştirel düşünme becerisine henüz sahip olamayabilirler. Dönemin gelişim özellikleri göz önünde bulundurulduğunda güvenli internet ve uygulamaların kullanımı konusunda çocukların ebeveynleri ve öğretmenleri tarafından bilgilendirilmeleri gerektiği düşünülmektedir. Çünkü çocukların kullandıkları sosyal medya uygulamalarının içerikleri birbirinden farklıdır. Bu uygulamaları kullanırken yaşlarına ve gelişim düzeylerine uygun olmayan içeriklere ve şiddet içeriklerine maruz kalma, siber zorbalık kurbanı olma ve riskli davranışlarda bulunma riskiyle karşı karşıya olma gibi durumlar yaşayabilirler.²¹²

Çocukluk deneyimlerinin yetişkinliği etkilediği göz önüne alındığında, internet ve sosyal medya kullanımının incelenmesi bir gereklilik olarak görülmektedir. Çocukları dijital ortamdan tamamen uzak tutmak ya da yasaklar koymak kalıcı bir

²⁰⁸ Mehmet Güney - Taşkın Taştepe, "Ergenlerde Sosyal Medya Kullanımı ve Sosyal Medya Bağımlılığı", *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi* 9/2 (2020), 184.

²⁰⁹ Alev Üstündağ, "İnternet Kullanımının Çocukların Gelişim Alanlarına Etkisinin Sınıf Öğretmenleri ve Ebeveynlerin Bakış Açılarına Göre Karşılaştırılması", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 62 (2022), 291.

²¹⁰ Çiğdem Çalapku - Muhammed Oğuzhan Şahin, "Sosyal Medyanın Bireylerin Kişisel Gelişimine Etkileri: Youtube Kanalı Barış Özcan İncelemesi", *Atatürk Üniversitesi Yayınları* 3/2 (2022), 58.

²¹¹ Alev Üstündağ, "Çocukların Sosyal Medya Akıllı Telefon ve Oyun Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Bağımlılık Dergisi* 23/3 (2022), 317.

²¹² Üstündağ, "Çocukların Sosyal Medya Akıllı Telefon ve Oyun Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", 323.

çözüm sunmamaktadır. Asıl amaç çocukları bilinçlendirmek, dijital sınırlar koymak ve maruz kaldıkları içeriklerin gelişimlerini olumsuz yönde etkilemesini önleyici tedbirler almaktır. Bu doğrultuda çocukların gelişimini destekleyecek içerikler üretmek ve onların keşfetme-öğrenme süreçlerine katkı sağlayacak fırsatlar sunmak önem taşımaktadır. Ayrıca hem çocuklara hem de yetişkinlere yönelik medya okuryazarlığı ve bilinçli internet kullanımı konusunda farkındalık çalışmaları yapılmalı; kamu spotları, bilgilendirici kampanyalar gibi uygulamalarla desteklenmelidir. Ebeveynlerin ve eğitimcilerin çocuklara rol model olmaları, okulların bu sürece aktif şekilde katkı sunmaları da sürecin başarısı açısından önemlidir.²¹³

Sonuç olarak günümüzde teknolojik araçlara erken yaşta erişim sağlayan çocukların internet ve sosyal medya üzerinden pek çok içerikle karşı karşıya kaldıkları, bu durumun karakter gelişimleri üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler doğurduğu söylenebilir. Bilgiye erişim ve iletişim becerileri açısından katkı sağlayabilen dijital ortamlar bilinçsiz kullanım durumunda bağımlılık, sosyal hayattan soyutlanma ve zararlı içeriklere maruz kalma gibi riskler de barındırmaktadır. Özellikle ortaokul çağındaki çocukların sosyal medya fenomenleriyle özdeşim kurdukları ve dijital içeriklerle yoğun vakit geçirdikleri gözlemlenmektedir. Küresel ölçekte ulaşılan içeriklerin kültürel ve değerler bağlamında olumsuz etkilere sebep olabileceği endişesi de dikkate değerdir. Bu durum özellikle çocukların karakter gelişimi ve eğitim süreçlerini çok yönlü biçimde etkileyebilmektedir.

2.3.6. Karakter Eğitimi

Karakter eğitiminin kavramsal temellerinin anlaşılabilmesi amacıyla öncelikle eğitim kavramına değinmek yerinde olacaktır.

En kapsamlı anlamıyla eğitim: “Bireyde kendi yaşantısı yoluyla davranış değişikliği meydana getirme sürecidir.”²¹⁴ Tezcan’a göre: “Eğitim kişiliğin gelişmesine yardım eden ve onu temel alan onu yetişkin yaşanma hazırlayan gerekli bilgi beceri ve davranışlar elde etmesine yarayan bir süreçtir.”²¹⁵ Eğitim tanımı ve amacı zamanla değişse de tarih boyunca varlığını sürdürmüş bir olgudur. İnsanla iç içe olan bu süreç bireyin yaşantıları yoluyla davranış değişikliği kazanmasını amaçlar. Eğitim kasıtlı ya da kasıtsız hayat boyu her zaman ve her yerde gerçekleşebilir. Bu yönüyle formal ve informal olmak üzere ikiye ayrılır. İnfomal eğitim bireyin çevresiyle etkileşimi sonucu plansız olarak gerçekleşen öğrenmeleri kapsar.²¹⁶ Bu anlamda karakter eğitimi genellikle informal eğitim çerçevesinde değerlendirilebilir.

²¹³ Üstündağ, “İnternet Kullanımının Çocukların Gelişim Alanlarına Etkisinin Sınıf Öğretmenleri ve Ebeveynlerin Bakış Açılarına Göre Karşılaştırılması”, 292-303.

²¹⁴ Muhammet Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 74.

²¹⁵ Mahmut Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara: Fakülte Kitabevi, 1997), 3.

²¹⁶ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 72-74.

Eğitim, bireyi yaşama hazırlayan bilgi, beceri ve değer kazandırarak kişilik gelişimini destekleyen, kuşaklar arası bilgi ve kültür aktarımını sağlayan,²¹⁷ bireyin davranışlarını ve insani niteliklerini geliştirmeyi hedefleyen,²¹⁸ yaşam boyu süren sosyal bir süreçtir.²¹⁹ Temel amacı hak ve sorumluluklarının bilincinde olan, düşünen, sorgulayan, üreten ve özgüven sahibi bireyler yetiştirmektir.²²⁰ Bu doğrultuda eğitim bilgi aktarmanın ötesine geçerek bireyin tüm yönleriyle gelişimini desteklemelidir.²²¹ Aydın'a göre eğitim, genel anlamda insanın çevresiyle kurduğu etkileşimdir. Eğitim olmayanı var etme değil bireyde olan potansiyeli açığa çıkarma ve geliştirme sürecidir. İnsan doğası gereği eğitime ihtiyaç duyar. Bu sayede birey kendi yeteneklerini fark ederek geliştirir daha iyi bir hale gelir ve kendini gerçekleştirebilir. Böylece her bireye kendi dehasını ortaya koyma fırsatı sunularak var olma imkânı sağlanmış olur.²²²

Tarih boyunca tüm din ve ideolojilerin mensuplarını sahip oldukları değer ve ilkeler doğrultusunda eğitmeyi hedeflediği görülmektedir. Bu bağlamda insanın kişilik ve karakter gelişiminin insanlık tarihinin başlangıcından itibaren önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

Kur'an-ı Kerim'de eğitimin önemi açıkça görülmektedir. Peygamberlerin toplumları eğitmek ile görevli birer eğitimci olarak gönderilmeleri bu önemin göstergelerindendir. Bu bağlamda "terbiye" kavramı dikkat çekmektedir.²²³ Özellikle manevi/ahlâki eğitim manasında kullanılan terbiye "yönlendirme, yetiştirme, büyüme, çoğaltma vb." anlamlara gelmektedir.²²⁴ Terbiye doğuştan gelen yeteneklerin olgunlaşmasına ve gelişmesine etki edebilir. Terbiyede çocuğun çevresini düzeltmek önemlidir. Böylece yeteneklerin geliştirilmesine uygun şartlar oluşmuş olur.²²⁵

Sağlam bir terbiye insanı çok yönlü bir şekilde geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bedenin sağlıklı gelişimi, dilin etkili ve güzel kullanımı, aklın düşünme ve hüküm verme yetisinin güçlendirilmesi bu sürecin parçalarıdır. Bilgiyle donanmak ilmî terbiyeyi, estetik duyarlılığın gelişmesi sanat terbiyesini, evrensel kardeşlik bilincinin kazandırılması insanî terbiyeyi, doğru alışkanlıkların edinilmesi ahlâkî terbiyeyi temsil ederken, ruhsal derinliğin güçlenmesi ise dinî terbiyeyi yansıtmaktadır.²²⁶ Bu çok yönlü eğitimin önemli boyutlarından birisi de karakter eğitimidir.

Karakter eğitimi genel olarak zihinsel, bilişsel gelişim, sosyal ve duyuşsal

²¹⁷ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 29.

²¹⁸ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 26.

²¹⁹ Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, 41-42.

²²⁰ Buyrukçu, "Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretiminin Kişilik Gelişimine Etkisi", 240.

²²¹ Bakioğlu - Sılay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 72.

²²² Muhammet Şevki Aydın, "Barış Uzlaşma Kültürü ve Din Eğitimi", *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, ed. Suat Cebeci (İstanbul: Değişim Yayınları, 2002), 114-115.

²²³ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 30-33.

²²⁴ Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, 19.

²²⁵ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 17.

²²⁶ Cemil Oruç, "Din Eğitiminin Hedefleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008), 260.

öğrenme, ahlâki muhakeme, erdem eğitimi, yaşam becerileri ve benzeri eğitimleri içeren geniş çerçeveli bir kavramdır.²²⁷ Lickona karakter eğitimi “insanın kişiliğine ait olan ahlâki bilgi, ahlâki duygu veya tutum ve ahlâki davranış konusunda bireyin eğitimi” şeklinde tanımlamıştır.²²⁸ Modern anlamda ilk olarak Lickona tarafından sistemleştirilen karakter eğitimi kısaca bireyin iyi olanı bilme, isteme ve uygulamasına rehberlik etme süreci şeklinde özetlemek mümkündür.²²⁹

Tarihin her döneminde eğitimin iki temel amacı olan öğretim ve iyi davranış kazandırma, karakter ve vatandaşlık eğitimi de içerecek şekilde şekillenmektedir.²³⁰ Karakter eğitiminin bireysel ve toplumsal düzeyde olumlu etkileri yalnızca teorik düzeyde kalmamakta uygulamaya dönük örneklerle de desteklenmektedir. Nitekim Amerika’da gerçekleştirilen çeşitli araştırmalar bu tür programların akademik başarıyı artırdığını, disiplin sorunlarını azalttığını, okul ortamını genel anlamda iyileştirdiğini ve bu gelişmelerin öğretmenlerin iş doyumunu da olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.²³¹

Karakter eğitimi ister dini ve ahlâki, isterse bilimsel açıdan değerlendirilsin amacın aynı olduğu görülür. Hem bireylerin kişisel mutluluğu hem de toplumsal ilişkilerinin daha sağlıklı olması ortak amaçtır. Yine hepsinde bilgelik, adalet, özdenetim, sevgi, dürüstlük, sorumluluk, tevazu gibi erdemleri kazandırmaktan bahsedilebilir.²³² Şu da var ki birey kendi kendini eğitemez onda var olan kabiliyetleri ortaya çıkaracak bir rehber ihtiyacı vardır. Bireye istenilen ahlâki davranışları kazandırmanın yolu yeteneğine uygun bir eğitimden geçer. Bu bağlamda eğitim kabiliyetleri dengeli bir şekilde geliştirmeyi amaçlar.²³³ Bu noktada karakter eğitiminin etkili biçimde yürütülmesinde bireyin değer dünyasını şekillendiren en önemli araçlardan biri olan din eğitimi ortaokul dönemindeki öğrencilerin temel ahlâki ilkeleri içselleştirmelerinde belirleyici bir rol oynayabilir.

Karakter eğitimiyle bireylerin kendi özgür iradeleri ile ahlâki bir karara varabilme ve bu kararlarını davranışa dönüştürebilmelerini sağlayacak becerileri kazanmaları hedeflenir.²³⁴ John Dewey karakter eğitiminin eğitimin merkezinde yer alması gerektiğini savunur. Ona göre, "Her okul faaliyetinin gayesi karakterin tekamül ettirilmesidir zorluk bu idealin gerçekleştirilmesindedir." ²³⁵ Dewey’in bu yaklaşımı karakter gelişimini yalnızca bir amaç olarak değil tüm eğitim sürecinin temel dayanağı

²²⁷ Halil Ekşi, “Gençlik Döneminde Karakter Eğitimi”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), 397.

²²⁸ Akt. Şimşek - Alkan, “Karakter ve Değer Eğitimi Dersinin Kazanımları”, 2.

²²⁹ Bozan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Karakter Eğitimi Yaklaşımı ile Değerlerin Eğitimi*, 22.

²³⁰ Armaner, “Okulda Çocuğun Düşünce ve Davranışını Etkileyen Faktörler ve Rehberlik”, 107.

²³¹ Bakioğlu - Sılay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 72.

²³² Bakioğlu - Sılay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 82.

²³³ Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, 56.

²³⁴ Bozan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Karakter Eğitimi Yaklaşımı ile Değerlerin Eğitimi*, 22-23.

²³⁵ Akt. Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 50.

olarak ele aldığını ortaya koyar. Ona göre karakter eğitiminde ince duygululuk, sağlam bir muhakeme ve irade gücü gerekir. Kerschensteiner ise Dewey'in bu görüşlerine bir boyut daha ekleyerek karakterin oluşumunda “derinden duyma” unsuruna dikkat çeker. Bu çerçevede irade bireyin karar verebilme yetisini ifade eder. Ancak burada asıl amaç sağlam ve sebatkâr bir kararlılığın geliştirilmesidir. Yani kişi verdiği kararın arkasında yeniden düşünmeye ihtiyaç duymadan sabırla durabilmelidir. Muhakeme açıklığı ise mantıklı ve tutarlı düşünme becerisidir. Düşüncesinde açıklık olmayan kişi tutarlı davranamayabilir. Sağlam bir karakter sağlam bir muhakeme becerisi ister. Bir meseleye kendini içten verebilme onun karakter haline gelmesinde önemli bir etkidir. Fakat bunun devamlı olması gerekmektedir. İradi faaliyetin devamlılığı ise derin duyuşa bağlıdır. Çünkü içten gelen uyarılar karakterin yönünü tayin etme bakımından önemlidir. Çocuklarda ince duygululuğu geliştirecek şeyler ise onlara çeşitli faaliyetlerde bulunma imkânı sunma, estetik münasebetlere karşı duyarlılık geliştirmelerini sağlama vb. sayılabilir.²³⁶ Bakioğlu, karakterin sağlamlaşmasını bireyin istencini eğitim yoluyla geliştirmesine bağlamaktadır. Ona göre kişiyi yönlendiren ve güdülerini kontrol altına almasını sağlayan temel unsur istenç gücüdür. Davranışların şekillenmesinde belirleyici olan da bu içsel dinamiktir. Birey istencini kullanarak hem fizyolojik hem de toplumsal dürtülerini dengeleyebilir. Bu denetim becerisi ise karakterin sağlamlığıyla doğrudan ilişkili görülmektedir.²³⁷

Çamur, taş, tahta ve demir gibi cansız varlıklara şekil verilebilir ancak geliştirilemez. Oysa resme kabiliyeti olan bir çocuk doğru yönlendirmeye bir sanatkâra dönüşebilir. Çünkü eğitmek ve geliştirmek bireyin meyil ve yeteneklerine bağlıdır. Karaktere şekil vermek bir çocuğun kardan adama şekil vermesi gibi yüzeysel bir süreç değildir. Bu durumu böyle algılayanlar çocuklara istemedikleri hâlde birçok şeyi yaptırarak karakter kazandırdıkları yanılgısına düşerler. Bunun yerine mürebbi öğrencinin eğilimlerini ve yeteneklerini araştırmalı ardından içinde bulunduğu çevreyi iyi tanımalıdır. Yine öğrencilerin içsel dünyalarındaki ruhi ihtiyaçları uyandırmalıdır. Çünkü çocuklar bir şeye ihtiyaç duyduklarında sıkıcı şeylere bile tahammül edebilirler. Her çocukta farklı temayüller bulunmaktadır. Bu meyillerin iyi yönde de kötü yönde de geliştirilmesi mümkündür. Yanlış muameleler çocuk üzerinde olumsuz tesirlere yol açabilir. Örneğin duygu yönü baskın olan bir çocuğa bu özelliği göz ardı edilerek yaklaşılsa çocukta değersizlik duygusu gelişebilir. Bu da çocuğun varlığını kabul ettirme adına tehlikeli ve olumsuz ortamlara kaymasına sebebiyet verebilir.²³⁸ Bu bağlamda henüz gelişim süreci devam eden ortaokul öğrencileri için din eğitimi kişisel eğilimleri gözeterek karakter gelişimine katkı sağlayabilecek bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Konuyla ilgili bir diğer mesele karakterin değişebilir olup olmadığıdır. Bu

²³⁶ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 51-83.

²³⁷ Bakioğlu - Sılay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 81.

²³⁸ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 88-90.

durum bilim insanları arasında tarih boyunca tartışma konusu olmuştur. Karakter gelişimi sürecinde terbiyenin etkisini savunan eğitimcilerin yanı sıra insan karakterinin doğuştan geldiğini ve kişideki kusurların yalnızca öğütlerle düzeltilmeye çalışılmasının boş bir çaba olduğunu düşünen eğitimciler de bulunmaktadır.²³⁹ Bu konuda yapılan araştırma sonuçları çoğunlukla karakterin değişebileceği yönündedir. Birey kendi iradesi ile karakterindeki olumsuzlukları giderebilir ve olumlu anlamda geliştirebilir. Ancak bunun için bireyin öncelikle öz farkındalığının olması ve iradesiyle bu değişikliğe adım atması gerekir.²⁴⁰

Günümüzde karakter eğitime olan ilginin arttığı ve bu alanda çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu durumun temel sebeplerinden biri toplumda yaşanan ahlâkî zafiyetler ve değer kaybı endişelerinin giderek artması olabilir. Bu noktada çözümün karakter eğitiminde aranabileceği düşünülmektedir. Ayrıca internet ve sanal dünya bağımlılığının çocuklar ve gençler üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte günümüz eğitim sisteminin rekabetçi ve sınav odaklı yapısı öğrencilerin sadece bilişsel gelişimlerine odaklanmalarına dolayısıyla manevî değerlere yeterince yer verilmemesine neden olabilmektedir. Bu durum aileleri ve eğitimcileri endişelendirmiş bunun için çözüm yolları aramaya sevk etmiştir. Karakter eğitimi eksikliğinin meslek hayatında ahlâkî değerlerden sapmalarla sonuçlanabileceği düşünülmektedir. Bu da toplumu etkileyen geniş bir sorunu işaret etmektedir.²⁴¹ Tüm bunlara ek olarak insanlar arasında sevgi ve saygının azalması, bencilliğin artması ve nesillerin duygusal yönden körelmesi gibi sorunların, toplumsal bütünleşmeyi olumsuz yönde etkilediği gözlemlenmektedir.²⁴² Günümüzde kısa vadeli mutluluğu öne çıkaran maddiyatçı eğilimlerin birey ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak adına karakter eğitimi toplumsal bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir.²⁴³

Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı 2010 yılında yayımladığı genelgeyle öğrencilerin millî, manevî, ahlâkî ve kültürel değerleri benimsemelerini sağlamak amacıyla “Eğitimde Değerler Eğitimi Projesi”ni (EDEP) hayata geçirmiştir. Son yıllarda ise yalnızca Türkiye’de değil birçok ülkede toplumsal yozlaşma ve değer kaybı endişeleri nedeniyle okullarda karakter ve değerler eğitime yönelik uygulamaların yaygınlaştırıldığı görülmektedir.²⁴⁴

Buraya kadar karakter eğitimi ve amacı nedir, neden gereklidir, nasıl yapılmalıdır, karakter sonradan değişir mi gibi sorulara kısaca değinilmiştir. Bu doğrultuda genel anlamda kişiliğin ahlâkî yönünü ifade eden karakterin eğitilmesi gerektiğini, bunun hem bireysel hem de toplumsal bir ihtiyaç olduğunu söylemek

²³⁹ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 24-25.

²⁴⁰ Çalışkan, *Karakter Eğitimi Sürecinde Din Eğitiminin Rolü*, 18-19.

²⁴¹ Bakioğlu - Sılay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, III-V.

²⁴² Öz, “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”, 198.

²⁴³ Bakioğlu - Sılay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 1.

²⁴⁴ Şimşek - Alkan, “Karakter ve Değer Eğitimi Dersinin Kazanımları”, 3.

mümkündür. Bakioğlu ve Sılay'ın işaret ettiği gibi: "Toplumumuzun ve çocuklarımızın geleceğini düşünüyorsak karakter için eğitim yapmak ahlâki bir şarttır."²⁴⁵

Bu bilgiler doğrultusunda karakter eğitiminde çocukları her yönüyle tanımak, duygularını ifade etmelerini sağlayacak iletişim becerileri kazandırmak, kabiliyetlerini fark etmelerine imkân tanıyan ortamlar sunmak ve gelişim sürecine rehberlik etmek; olumlu bir karakter gelişimini desteklemek açısından temel adımlar arasında sayılabilir.

²⁴⁵ Bakioğlu - Sılay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 69.

3. DİN EĞİTİMİ - KARAKTER İLİŞKİSİ

3.1. Din Eğitimi

Din olgusunun insanlık tarihiyle yaşıt olduğu söylenebilir. Din çok genel bir kavramdır. Sözlükte din: “İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü; kült” olarak tanımlanır.²⁴⁶ İslam literatüründe din: “Akıl sahiplerini kendi arzuları ile bizzat hayırlara sevk eden ilahi bir nizam, Allah tarafından konulmuş ve insanları O’na ulaştıran bir yoldur.”²⁴⁷ Aydın’a göre din, insanın “Mutlak Varlık” ile olan bağını nasıl sürdüreceğini belirleyen ilkelerdir.²⁴⁸ Dinin temel gayesi insanları iyiye, doğruya, güzele; hem dünyada hem ahirette mutluluğa ulaştırmaktır.²⁴⁹ Çünkü insan için asıl huzur maddeden çok manevi değerlerle sağlanmaktadır.²⁵⁰

Din, insanın inandığı yüce varlığa yönelik inanç, ibadet ve davranışlarını düzenleyen bir sistemdir. Bu doğrultuda din hayatı kuşatan belirli kurallar ve davranış biçimleri içeren bir öğretiler bütünü olup²⁵¹, bireyin hayatına anlam, topluma düzen kazandıran temel bir yaşam anlayışıdır.²⁵² Din ile insan arasındaki ilişkinin insanın varoluşuyla başladığı söylenebilir.²⁵³ Yapılan araştırmalara göre şimdiye kadar dinsiz bir topluma rastlanılmamıştır.²⁵⁴ Tarih boyunca insan manevi boşluğunu dinle doldurmaya çalışmış bu arayış onu daima yüce bir varlığa yöneltmiştir.²⁵⁵ Dinin emir ve yasaklarının hedefi kişilere erdemli bir yaşam sağlamak, kötülöklere engel olmaktır.²⁵⁶ İnsanlar için doğruluktan ayrılp yanlışla düştükleri dönemlerde dinin kurtuluşu sağlayan bir dayanak olduğu düşünülmektedir.²⁵⁷

Eğitim ise genel anlamda bireyin yaşantıları aracılığıyla davranış değışikliği kazanma süreci olarak ifade edilir.²⁵⁸ Kişiliği geliştirerek bireyi yaşama hazırlayan bilgi ve becerilerin kazanımıdır.²⁵⁹ Eğitim bireyin çevresiyle etkileşimi sonucu var olan potansiyelini keşfetmesini ve geliştirmesini sağlar. İnsan doğası gereği eğitime ihtiyaç

²⁴⁶ “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri* (Erişim 8 Ağustos 2024).

²⁴⁷ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 122.

²⁴⁸ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 58.

²⁴⁹ Abdölcilil Bilgin, “Din Dindar Dindarlık Özeleştirel Bir Değerlendirme”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2014), 76.

²⁵⁰ Gündüz, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, 54.

²⁵¹ Bilgin, “Din Dindar Dindarlık Özeleştirel Bir Değerlendirme”, 76.

²⁵² Habil Şentürk, “Kişilik ve Din”, *Diyanet İlmi Dergisi* 30/3 (1994), 70.

²⁵³ Şükrü Keyifli, “Eğitim ve Din Eğitimi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 116.

²⁵⁴ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 57.

²⁵⁵ Emrullah Yüksel, “Din Fenomeni”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2012), 107.

²⁵⁶ Yüksel, “Din Fenomeni”, 81.

²⁵⁷ Bilgin, “Din Dindar Dindarlık Özeleştirel Bir Değerlendirme”, 83.

²⁵⁸ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 74.

²⁵⁹ Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi*, 3.

duyar ve bu yolla kendini gerçekleştirerek var olma imkânı bulur.²⁶⁰

Din ve eğitim çağlar boyunca insan yaşamında önemli iki olgu olarak kabul edilir. Her ikisinin de amacı insanı iyiye yönlendirmek olarak değerlendirilebilir. Bu yüzden dinin eğitim üzerindeki etkisinden söz edilmektedir.²⁶¹

Din eğitimi, bireyin yaşantıları aracılığıyla dinle ilgili tutum ve davranışlar geliştirmesini amaçlayan bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu süreç hem formal hem de informal boyutlarıyla ele alınmaktadır. İnformal din eğitimi plansız, denetimsiz ve doğal ortamlarda gerçekleşirken, bireyde olumlu ya da olumsuz etkiler bırakabilir. Formal din eğitimi ise belirli bir program ve plan çerçevesinde sistemli bir şekilde yürütülen, din ile ilgili istendik davranış değişikliği oluşturma sürecidir.²⁶²

İnsanın inanmaya ve din hakkında bilgi edinmeye yönelik iç motivasyonu din eğitimine karşı hazır bulunuşluk sahibi olduğu anlamına gelebilir.²⁶³ Din eğitiminin hem insanı hem hayatı hem de dinin hayatla ilgili meselelerini kapsayan bir yönü vardır. Din hayattan bağımsız olarak düşünülemez. Din eğitiminin dinin insanlara bildirilmesi yönüyle tebliğ kavramını bunun planlı programlı bir şekilde yapılması açısından tedris kavramını hedef kitleyi yetiştirme faaliyeti olması bakımından ise terbiye kavramını bünyesinde barındırdığı görülmektedir.²⁶⁴

Din, insan yaşamında her dönem önemli bir yer tutmuş ve etkisini sürdürmüştür. Bu etkinin kuşaktan kuşağa aktarımında eğitimin rolü büyüktür. Din eğitimi öncelikle peygamberler aracılığıyla yürütülmüş, onlar dini ilkeleri topluluklarına aktarma ve bu ilkelerin yaşantıya yansımaları sağlama çabası içinde olmuşlardır. Bu görev sonraki dönemlerde inananlar tarafından sürdürülmüştür.²⁶⁵ Dini ve ahlâki değerler genellikle bu şekilde yaygın eğitim yoluyla aktarılmıştır.²⁶⁶ Zamanla din eğitimi bireyde dinle ilgili olumlu ve istenen davranışları geliştirmeyi amaçlayan planlı, programlı ve kasıtlı bir süreç olarak formal eğitim kapsamında daha sistemli ve kurumsal bir yapı kazanmış, örgün din eğitimi de bu çerçevede okul ve benzeri kurumlarda uygulanmaya başlanmıştır.²⁶⁷

Din, bireyin gelişim sürecinde bilgi kazandırma ve hayata hazırlama açısından önemli bir rol oynar. Bu nedenle eğitimden dışlanması zaman zaman tepkiyle karşılanmıştır. Din eğitimi kişilik ve karakter gelişiminde de etkili bir unsurdur. Yavuz'a göre: "Değerlerin en yükseğini teşkil eden din, irade, şahsiyet ve karakterin

²⁶⁰ Aydın, "Barış Uzlaşma Kültürü ve Din Eğitimi", 114-115.

²⁶¹ Mustafa Köylü, *Gelişim Basamaklarına Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2011), 1.

²⁶² Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 87-88.

²⁶³ Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitimi", 117.

²⁶⁴ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi* (Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998), 48-50.

²⁶⁵ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 92.

²⁶⁶ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 29.

²⁶⁷ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 88.

gelişmesinde ve gerçekleşmesinde çok mühim bir rol oynar."²⁶⁸

Bir bitkinin sağlıklı büyümesi için güneş, su ve besin nasıl gerekiyorsa; çocukların da sağlıklı bir kişilik ve karakter geliştirebilmesi için bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarının karşılanması gerekir.²⁶⁹ Bu bağlamda din eğitimi “inanç, bilgi, davranış ve duygu boyutlarıyla” bireyin gelişiminde önemli bir ihtiyaç olarak görülmektedir.²⁷⁰

Din eğitimi ve öğretimi birbiriyle ilişkili olsa da anlam farklılıkları olan kavramlardır. Din öğretimi daha çok dini bilgilerin öğretilmesi, din eğitimi ise bu bilgilerin davranışa dönüşmesini sağlama sürecidir.²⁷¹ Din eğitimi daha genel ve kapsamlı bir süreçken, din öğretimi daha sınırlıdır. Bilgin’e göre din eğitimi hem öğretim hem de uygulama boyutlarını bir arada bulunduran bir süreçtir; yani öğretim ve uygulama birbirini tamamlamaktadır.²⁷²

Din eğitimi, insanı dinin içeriğine uygun bir şekilde ele alan ve hayatın anlamını keşfetmeye davet eden bir bilim dalıdır. Bilgin'e göre din eğitiminin temel hedefleri arasında bireyi toplumsal sorumluluğa hazırlamak, Allah tasavvurunu oluşturmak için eğitimle cevaplar sunmak, sosyal eğitim anlayışını benimsemek, teknik gelişmeleri dini açıdan yorumlamak ve teorik ile pratik bilgiyi bütünleştirmek bulunur. Ayrıca din eğitimi öğrenci seviyesine uygun olmalı ve farklı bilim alanlarıyla etkileşim içinde olmalıdır.²⁷³

Bu veriler doğrultusunda din eğitiminin insanın varlık, yaratılış gayesi, dünya hayatı, ölüm ve ötesi gibi temel sorularına cevap verme konusunda bireysel ve toplumsal bir ihtiyaç olduğu söylenebilir. İnsan hem bedensel hem de manevi yönleriyle dengeli bir gelişim için din eğitimine ihtiyaç duyar. Bu bağlamda din eğitimi bu ihtiyacı karşılamada önemli bir rol üstlenmektedir.

3.2. Ortaokulda Din Eğitimi

Okullar bireyin din eğitiminde en etkili kurumlardan biridir. Okullarda verilen din eğitimi, öğrencilerin güvenilir kaynaklardan dini bilgileri öğrenmelerini sağlaması açısından önemlidir. Bununla birlikte din eğitiminin toplumun değer öğelerinin sürdürülebilirliğini sağlama konusunda da Milli Eğitim’in hedeflerine katkı sağladığı düşünülmektedir.

Öğrencilerin doğru dini tutum ve davranışlar kazanmasını hedefleyen din eğitimi, ortaokullarda planlı bir şekilde (formal) yapılmaktadır.²⁷⁴ Eğitim ile insan biyolojik varlığının yanı sıra kültür ve ahlâk insanı olmaya doğru ilerleme kaydeder.

²⁶⁸ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 62.

²⁶⁹ Şentürk, “Kişilik ve Din”, 69.

²⁷⁰ Keyifli, “Eğitim ve Din Eğitimi”, 120.

²⁷¹ Keyifli, “Eğitim ve Din Eğitimi”, 118.

²⁷² Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 40.

²⁷³ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 28-33.

²⁷⁴ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 87-88.

Ailede başlayan bu durum okullar aracılığıyla pekiştirilir. Dini ve kültürel değerleri yeni nesillere aktarmada ve bireylere çeşitli erdemler kazandırmada okulun önemli bir rol üstlendiği ifade edilebilir. Okullar kontrollü eğitim ortamlarıdır. Bu ortamda çocuklara millî, insanî, dinî ve ahlâkî değerler kazandırılabilir ve bu değerlerin davranışa dönüşmesi desteklenebilir.²⁷⁵ Din eğitimi bireyin hayatı anlamlandırmasına, insanlarla ve toplumla sağlıklı ilişkiler kurmasına katkı sağlarken aynı zamanda bilimsel düşünebilen, değerlerine saygılı, soran ve araştıran bireylerin yetişmesine zemin hazırlar.²⁷⁶

Din derslerinin öğrenciyi bilgilendirme ve ahlâki anlamda terbiye etmeye yönelik bir ders olduğu söylenebilir. Din ve ahlâk eğitimi toplumda ortak duyguların, ortak beklentilerin ve ortak faaliyetlerin oluşmasında önemli bir görev ifa eder. Bireyin toplum için toplumun da bireyler için öneminin anlaşılmasında ve temel değerlerin benimsenmesinde din dersinin katkısı olduğu düşünülmektedir.²⁷⁷

Din, kişilik gelişimi üzerinde etki eden bir faktördür. Ancak bu etki eğitim öğretimin yapılışı ve nasıl bir çevrede gerçekleştiği sorularına verilecek cevap ile şekillenir ve farklılık gösterir. Çocuğun ilgi ve ihtiyaçları ile gelişim özellikleri dikkate alınmadan yapılacak din eğitimi fayda sağlamak yerine çocuğun sağlıklı ve tutarlı bir kişilik geliştirmesine olumsuz etki yapabilir.²⁷⁸ Ortaokul dönemi çocukların kişilik gelişiminin hızlandığı bir dönem olduğu için bu süreçte verilen din eğitiminin, öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun olması önem taşır. Bu konuya DKAB dersi öğretim programında da dikkat çekildiği görülmektedir.²⁷⁹ İyi bir din eğitimi öğrencinin bilgiyi keşfetmesine, anlamlandırmasına ve hayatına yansıtmasına rehberlik etmelidir.²⁸⁰

3.2.1. Okulda Din Eğitiminin Amacı

Her eğitim alanında olduğu gibi okullarda verilen din eğitiminin de bazı amaçları olduğu bilinmektedir. DKAB dersi öğretim programına bakıldığında²⁸¹ din eğitiminin hedeflerinin Millî Eğitimin genel hedefleriyle örtüştüğü söylenebilir.

Din eğitimi ne yalnızca din ne de sadece eğitimidir, bu iki kavramın birleşiminden doğan özgün bir disiplindir. Her iki kavram da insanla doğrudan ilişkili olduğundan aralarında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Bireyin yeteneklerini geliştirmesinde ve yaşamını dengeli bir biçimde sürdürebilmesinde din ve eğitimin iş

²⁷⁵ Öz, “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”, 198-204.

²⁷⁶ Muhittin Eşsiz, “Din Öğretiminde Yeni Yönelişler”, *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*, ed. Suat Cebeci (İstanbul: Değişim Yayınları, 2002), 19-21.

²⁷⁷ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 142-145.

²⁷⁸ Buyrukçu, “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretiminin Kişilik Gelişimine Etkisi”, 233.

²⁷⁹ Bk. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)* (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 2024), 8.

²⁸⁰ Aydın, “Barış Uzlaşma Kültürü ve Din Eğitimi”, 120-121.

²⁸¹ Bk. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 4-6.

birliği önemli bir rol oynar. Nitekim her iki alanın ortak hedefi bireye belirli davranışları kazandırmaktır.²⁸² Bu açıdan din ve eğitim amaç ve yöntem bakımından benzerlik göstermektedir. Eğitim bireye istenilen davranışları kazandırmayı hedeflerken, din de öğretilerinin bireyin tutum ve davranışlarına yansımalarını bekler.²⁸³

Din eğitimi insanı bir bütün olarak ele alır, onu bedenlen, ruhen ve aklın geliştirmeyi amaçlar. Aynı zamanda "çift yönlü hedeflere" sahip bir eğitim biçimi olup hem dünya hem de ahiret mutluluğunu hedefler.²⁸⁴ Din eğitimi denge ve orta yol ilkesine dayanır, "sırat-ı müstakîm" doğru, adaletli ve ölçülü bir yolu ifade eder.²⁸⁵ Bu yolla madde mânâ dengesi kurularak sağlıklı bireyler yetiştirmek hedeflenir.²⁸⁶ Bu bağlamda bireyin ruhsal ve zihinsel yetenekleri dini bir atmosfer ortamında geliştirilirken öte yandan eksikliklerinin giderilmesi ve kişisel gelişiminin sürekli kılınması amaçlanır.²⁸⁷

Din eğitimi, öğrencilere sorumluluk bilinci kazandırmayı ve geçmişten gelen ortak değerlere sahip çıkma konusunda genç nesilleri bilinçlendirmeyi amaçlar. Bireyin özellikle şahsiyet, karakter ve ahlâk gibi niteliklerini geliştirmek, bu eğitimin önemli işlevlerinden biridir. Bu doğrultuda, kişinin hem kendisiyle hem de toplumla barışık, birlik ve beraberlik duygularıyla donanmış bir birey olarak yetişmesi beklenir.²⁸⁸

Okullarda DKAB dersleriyle tüm öğrencilere ortak bir dinî kültür kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu dersin öğrencilerin din konusunda bilinçli kararlar almalarını sağladığı ve bu kararların yaşamlarına çeşitli biçimlerde yansıyabileceği düşünülmektedir. İlke olarak din eğitimi ile sağlanan öğretimlerin bireyin gelişimine katkı sunması ve kişisel dünya görüşü aracılığıyla karakterini şekillendirmesine yardımcı olması amaçlanmaktadır.²⁸⁹

Öğrencilerde var olan kabiliyetlerin fark edilip geliştirilmesi din eğitimin temel amaçlarından biridir. Çünkü fark edilmeyen ve geliştirilmeden bırakılan yetenekler zamanla körelebilir.²⁹⁰ Nasıl ki çakmaktaşıdaki kıvılcımın ortaya çıkması için bir etkileşim gerekiyorsa insandaki potansiyelin açığa çıkmasında da din eğitiminin destekleyici rolü vardır.²⁹¹ Bireyin yetenekleri toprağa atılmış tohumlara benzer; eğitimcinin görevi ise bu tohumları keşfedip yeşermelerini sağlamaktır. Eğitimden mahrum kalmak çocuklarda bu kabiliyetlerin gelişmeden yok olmasına yol açabilir.²⁹²

²⁸² Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitimi", 117-118.

²⁸³ Münir Ecer, *Din Eğitiminde Ahlak* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 12-13.

²⁸⁴ Naci Dünder, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Kişilik ve Karakter Bakımından Değerlendirilmesi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 13-14.

²⁸⁵ Ecer, *Din Eğitiminde Ahlak*, 65-66.

²⁸⁶ Suat Cebeci, "Din Öğretimi Yöntemleri", *Etkili Din Öğretimi*, ed. Şaban Karaköse (İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2009), 215.

²⁸⁷ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 52.

²⁸⁸ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 76.

²⁸⁹ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 91.

²⁹⁰ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 35.

²⁹¹ Oruç, "Din Eğitiminin Hedefleri", 265.

²⁹² Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, 59.

Çocukların soyut düşünme becerilerinin geliştiği²⁹³, kendilerini ve çevrelerini sorgulamaya başladıkları²⁹⁴ kritik bir dönemde olan ortaokul öğrencilerine verilen din eğitimi onların iç dünyalarındaki manevi, ahlâki ve insani potansiyeli fark etmelerine ve geliştirmelerine önemli katkılar sunabilir.

Din eğitiminde amaç yalnızca iyi bireyler yetiştirmekle sınırlı değildir aynı zamanda hayırlı bir toplum oluşturmak da önemli bir hedeftir. Bu nedenle ahlâki faziletlerin toplumsal değerlere dönüşmesi desteklenir. İslam'da iyiliği özendirmek ve kötülükten sakındırmak bu bağlamda temel bir ilkedir. Müslüman birey için yalnızca kendi iyiliğiyle yetinmek yeterli değildir başkalarını da iyiliğe davet etmek ve doğru yolu göstermek sorumluluğu taşır.²⁹⁵ Bu doğrultuda değerlerin içselleştirildiği önemli bir dönem olan ortaokul çağında²⁹⁶ çocuklarda diğerkâmlık bilinci geliştirilmeye çalışılabilir. Empati yetisi desteklenebilir; sevgi, saygı ve kardeşlik gibi değerler İslam'ın bakış açısıyla ilişkilendirilerek sunulabilir.²⁹⁷ Din ve ahlâk eğitiminin amacı bireyin ahlâki değerleri yalnızca öğrenmesini değil aynı zamanda içselleştirip davranışa dönüştürmesini sağlamaktır. Bu bireysel dönüşüm sayesinde toplumsal ahlâkın da inşa edilmesi hedeflenir.²⁹⁸

Din eğitimi, bireylerin dinî anlamda sosyalleşmelerini sağlaması açısından da ayrı bir değer taşır. Zira din ve ahlâk eğitiminin insanların birbiriyle olan ilişkilerini düzenleyici bir yönü bulunmaktadır. Bireylerin yaşadıkları çevrenin dinî ve kültürel kaynaklarını tanımaları da önemlidir. Bu bağlamda din eğitimi bireyin kültürel gelişimine de katkı sağlar çünkü sanat, edebiyat, musikî ve mimarî gibi birçok kültürel unsurun dini motifler taşıdığı görülmektedir.²⁹⁹

Okullarda verilen din eğitiminin amaçları "uzak, genel ve yakın" şeklinde sınıflandırılırsa: "İnsan-ı Kamil" olarak tanımlanan "iyi insan" yetiştirme isteğini uzak amaç; dinî anlamda eğitilmişlik düzeyine erişmesi ve bu eğitiminin davranışa dönüşmesini sağlamak genel amaç; öğrendiklerini içselleştirmesi, duygularını ve yönelimlerini yönetebilmesini sağlamanın da yakın amaç olduğunu söylemek mümkündür.³⁰⁰

Sayılan bu hedeflerin gerçekleştirilmesi din eğitiminde neyin öğretileceği kadar nasıl öğretileceğinin de özenle yapılandırılmasını gerektirir. Bu bağlamda din eğitimi çocuğun gelişim düzeyine uygun olarak yapılandırılmalıdır. Bilgilerin salt aktarımı yerine öğrencinin ruhsal ve zihinsel kapasitelerini işleterek anlamaya hazırlanması

²⁹³ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 93.

²⁹⁴ Ev, *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde Dini Gelişim ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri*, 11-12.

²⁹⁵ Abay, *Kur' an' da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 74-77.

²⁹⁶ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 40-41.

²⁹⁷ Abay, *Kur' an' da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 79.

²⁹⁸ Ecer, *Din Eğitiminde Ahlak*, 80.

²⁹⁹ Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitimi", 121.

³⁰⁰ Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitimi", 122.

hedeflenmelidir.³⁰¹

Din eğitimi öğrencinin bilişsel, duyuşsal ve sosyal gelişimini dikkate alarak bütüncül bir anlayışla şekillendirilmelidir.³⁰² Her çocuğun öğrenme kapasitesi farklıdır; bu nedenle bireysel farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır.³⁰³

Ortaokul dönemi çocukların mantıksal muhakeme becerilerinin geliştiği bir evredir. Bu süreçte öğrencilerin iç denetimlerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Davranışlarının sonucunu ahlâki temellerle değerlendirebilmeleri din eğitiminin önemli bir amacıdır.³⁰⁴ Şekilci ve yüzeysel din eğitimi gençlerde duyarsızlaşmaya yol açabilir.³⁰⁵ Bilginin kavranması yeterli değildir önemli olan bu bilginin çocukların hayatına yansması, davranışa dönüşmesidir.³⁰⁶ Bu nedenle uygulamaya dönük etkinliklerin eğitim sürecine dâhil edilmesi önem arz etmektedir.

Etkili bir din eğitimi, ceza veya korku yerine sevgi temelli olmalıdır.³⁰⁷ Teşvik edici, kolaylaştırıcı ve müjdeleyici bir üslupla sunulmalıdır. Bu yaklaşım öğrencilerin dinî kavramları içselleştirmesini kolaylaştırır.³⁰⁸ Ortaokul dönemindeki çocuklar kimlik gelişiminin temellerinin atıldığı bir dönemde olduğundan sevgi merkezli ve kolaylaştırıcı bir din eğitimi onların güven duygularını destekleyebilir.

Din eğitiminde amaç öğrencinin neyi, neden yaptığını kavramasını sağlamaktır. Baskı yoluyla yapılan öğretim kalıcı olmaz, davranışın karaktere dönüşmesi, bireyin içsel motivasyonuna bağlıdır.³⁰⁹ Bu nedenle yorumlayıcı, çözümleyici ve barışçıl bir din öğretimi benimsenmeli, öğrencilerin inançlarını akıllarıyla bütünleştirmelerine olanak tanınmalıdır.³¹⁰ Okul çağı çocuklarında yaşanan içsel çatışmalar normaldir. Din eğitimi bu sorunlara rehberlik ederek öğrencilerin duygusal gelişimine katkı sunabilir.³¹¹

Din eğitimi bireyin sorgulama, düşünme ve anlamlandırma becerilerini desteklemelidir. Kalıplaşmış bir öğretim yaklaşımı, öğrencinin zihinsel gelişimini sınırlandırabilir. Oysa Kur'an-ı Kerim'de akli kullanma, düşünme ve araştırma teşvik edilmektedir.³¹² Bu nedenle din eğitiminde bilimsel verilerden yararlanılması ve akli düşüncenin desteklenmesi önem taşır.³¹³ Bilimsel temellere dayalı bir din eğitiminin bireyde sağlıklı bir dini duygu gelişimine sebep olduğu düşünülmektedir. Tam tersi

³⁰¹ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler* (Ankara: TDV Yayıncılık, 1991), 173.

³⁰² Buyrukçu, "Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretiminin Kişilik Gelişimine Etkisi", 240.

³⁰³ Cebeci, "Din Öğretimi Yöntemleri", 215.

³⁰⁴ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, 160-162.

³⁰⁵ Buyrukçu, "Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretiminin Kişilik Gelişimine Etkisi", 238.

³⁰⁶ Cebeci, "Din Öğretimi Yöntemleri", 197.

³⁰⁷ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 42.

³⁰⁸ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 125.

³⁰⁹ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 83.

³¹⁰ Eşsiz, "Din Öğretiminde Yeni Yönelişler", 17.

³¹¹ Cebeci, "Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Destek", 216-217.

³¹² Muhammet Şevki Aydın, "Din Eğitimi Bireyi Kalıplamamalı", *Etkili Din Öğretimi*, ed. Şaban Karaköse (İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2009), 11-12.

³¹³ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 141.

durumda ise sağlıklı bir dini gelişim, dinden uzaklaşma, hatta psikolojik sorunların ortaya çıkmasına sebep olabileceği söylenebilir.³¹⁴

Sonuç olarak din eğitiminin uygulanış aşamasında dikkat edilmesi gereken birtakım hususlar olduğu görülmektedir. Bu bağlamda din eğitiminin amaçlarına ulaşabilmesinin, doğru uygulama ve yaklaşımlarla mümkün olacağı düşünülmektedir.

3.2.2. Ortaokullarda Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri

Öğrencilerin yaşadığı toplumu tanınması ve topluma yabancılaşmaması için toplumun dini inançlarını okul aracılığıyla öğrenmesi bir ihtiyaçtır. Okulda bu görevin yerine getirilmemesi halinde öğrencilerin yaşadıkları toplumun kültürünü tam olarak anlayamayacakları düşünülmektedir.³¹⁵ Bu anlamda pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de okullarda din eğitimi yapılmaktadır.

Vatandaşların devlet eliyle o toplumun dinî inançlarını öğrenmesi temel insan hakları arasında sayılmaktadır. Bu görev önce ailede başlar. Tüm uluslararası anlaşmalara göre aileler çocuklarını kendi inançlarına göre yetiştirme hürriyetine sahiptir. Bu süreç sonrasında devletin desteğiyle devam eder. Türkiye’de hem zorunlu hem de isteğe bağlı din eğitimi anayasanın 24. maddesine göre devlet tarafından garanti altına alınmıştır.³¹⁶

Okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki ilgili birim tarafından hazırlanan öğretim programları doğrultusunda yürütülmektedir. Türkiye’de bu alanda farklı dönemlerde çeşitli öğretim programları hazırlanmış olup günümüzde ise “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli” kapsamında geliştirilen öğretim programı uygulanmaktadır.³¹⁷ DKAB dersi (4-8. Sınıf) Öğretim Programı, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli doğrultusunda değer temelli, beceri odaklı ve bilimsel yaklaşımla yapılandırılmış; öğrencilerin dinî bilgileri anlamlandırılmalarını, farklı inançlara saygı geliştirmelerini ve kişilik gelişimlerini desteklemeyi amaçlayan esnek ve kapsayıcı bir yaklaşıma sahiptir.³¹⁸ Bu programın temel felsefesine bakıldığında bireyin çok yönlü gelişimini esas aldığı görülmektedir: Programda din ve ahlak öğretiminin bireylerin bilişsel ve duyuşsal becerilerini geliştirerek anlam arayışını desteklediği, bireylerin değerlerle donanmış, özgür ve çağın ihtiyaçlarına uygun bir kişilik geliştirmesinin hedeflendiği belirtilmektedir. Ayrıca 21. yüzyıldaki toplumsal ve bireysel değişimlere yanıt olarak din ve ahlak öğretiminin, bireylere değişimi anlamlandırma, değerlendirme ve yönetme becerisi kazandırmayı amaçladığı ifade edilmektedir. Aynı zamanda toplumsal uyumu desteklediği, eğitim hakkı ve din

³¹⁴ Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, 64.

³¹⁵ İlhan Yıldız, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Zorunlu mu Kalmalı Yoksa Seçmeli mi Olmalı”, *Tübbav Bilim Dergisi* 2/2 (2009), 253.

³¹⁶ Yıldız, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Zorunlu mu Kalmalı Yoksa Seçmeli mi Olmalı”, 253.

³¹⁷ Bk. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*.

³¹⁸ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 7-8.

özgürlüğünü temel insani haklar olarak gördüğüne dikkat çekilmektedir.³¹⁹

DKAB dersi Öğretim Programı, eğitim bilimsel ve din bilimsel yaklaşımları bir arada benimseyerek yapılandırılmıştır. Program, bireyin bilgi, duygu ve davranış bütünlüğüne dayalı, anlamlı ve transfer edilebilir öğrenmelerle kişilik gelişimine katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede dinî konular nesnel, betimsel ve analitik bir yaklaşımla ele alınmakta, disiplinler arası bakış açısıyla hem dinî okuryazarlığın hem de bireyin manevi gelişiminin desteklenmesi amaçlanmaktadır.³²⁰ Bununla birlikte öğrencilerin dinî bilgi değer ve tutumları bütüncül bir yaklaşımla edinmelerini hedeflemektedir. Bu doğrultuda program öğrencilerin İslam'ın temel inanç, ibadet ve ahlâk esaslarını kavramalarını, Hz. Muhammed'in hayatını ve örnekliğini tanımlarını, Kur'an-ı Kerim'in temel özelliklerini fark etmelerini ve dua-surelerin anlamlarını yorumlamalarını amaçlar. Aynı zamanda ahlâki, millî ve manevi değerleri davranışlarına yansıtmaları; farklı din ve inançlara saygı geliştirmeleri; dinin bireysel ve toplumsal hayattaki etkilerini gözlemlemeleri ve İslam'ın bilim ve medeniyete katkılarını değerlendirmeleri hedeflenmektedir.³²¹

DKAB dersi öğrencilerde eleştirel düşünme, problem çözme ve yaratıcı düşünce gibi temel becerilerin gelişimini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu sayede öğrencilerin bireysel ve toplumsal düzeyde karşılaştıkları sorunlara dinin bakış açısıyla yaklaşabilmeleri ve bu sorunlara yönelik özgün çözümler üretebilmeleri hedeflenmektedir. Bu yönüyle DKAB dersi Millî Eğitim'in genel amaçlarına da katkı sunmaktadır.³²²

Öğretim Programı, bireyin bedensel, zihinsel ve duygusal gelişimini destekleyerek öz farkındalık, özgüven ve öz disiplin kazanmış; problem çözme, eleştirel düşünme, girişimcilik ve iletişim becerileriyle donanmış; mesleki yönelime ve hayata hazır bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda toplumsal uyumu güçlendirmeyi hedefleyen program, millî birlik ve beraberliği pekiştiren dostluk, kardeşlik, vatan sevgisi gibi değerlere; ayrıca adalet, dürüstlük, sabır, saygı ve sorumluluk gibi kök değerlerin benimsenmesine de önem vermektedir.³²³

DKAB derslerinin genel amacı öğrencilere din ve dinler hakkında doğru bilgi verme dinle ilgili bilinçli bir tavır takınmalarını sağlama, bu bilgilenme sayesinde neye nasıl inanacağına bireyin kendisinin karar vermesine katkıda bulunmaktır. Bu anlamda DKAB derslerinin öğretiminde benimsetici değil açıklayıcı bir dil kullanılması

³¹⁹ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 4-5.

³²⁰ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 5-6.

³²¹ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 6-7.

³²² Tuğrul Yürük, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının İncelenmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2022), 420-422. Bk. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 5

³²³ Yürük, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının İncelenmesi", 423. Bk. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 4-6.

öngörülmüştür.³²⁴

Sonuç olarak ülkemizde örgün eğitim kurumu olan okullarımızda zorunlu olarak okutulan DKAB derslerinin öğretim programlarında belirtilen amaçların verimli bir şekilde uygulandığı takdirde sağlıklı bir karakter gelişimini destekleyeceği söylenebilir. Bu doğrultuda eğitim-öğretim ortamlarının belirlenen hedeflerle uyumlu bir yapıya sahip olması, okulların bu tür kazanımların edinilmesini destekleyen bir atmosfer sunması ve konuyla ilgili öğretmen yeterliliğinin bu doğrultuda şekillenmiş olması amaçların gerçekleştirilmesinde etkili unsurlar olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda din eğitiminin niteliğini artırmada DKAB öğretmenlerinin üstlendiği rollerin önemine değinilecektir.

3.2.3. Din Eğitiminde DKAB Dersi Öğretmenlerinin Rolü

Okulun temel paydaşlarından biri olan öğretmenler her ders alanında olduğu gibi din eğitimi sürecinde de belirleyici bir rol üstlenmektedir. Çünkü dersin içeriği kadar bu içeriği öğrencilere etkili biçimde aktaracak olan eğitimcinin nitelikleri de sürecin başarısını doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda din eğitimi verecek öğretmenlerin alan bilgisi ve hâkimiyetinin yanı sıra pedagojik yeterlilikler ve kişisel donanımlarla da desteklenmiş olmaları beklenmektedir.

Dini değerlerin yaşandığı bir aile ortamında büyüyen çocuklarda dinî duygular genellikle erken yaşta gelişmektedir. Çocuk ibadetleri taklit ederken dinle ilgili sorular sormaya da başlamaktadır. Bu sorulara verilen açık cevaplar sağlıklı bir dini gelişim için önemlidir. Aileden bu desteği alamayan çocuklar için ise okul ve DKAB dersleri devreye girmektedir. Bu noktada DKAB öğretmenlerinin rehberliği belirleyici bir rol oynamaktadır.³²⁵ Nitekim ortaokul çağındaki öğrencilerin öğretmenlerini bir rol model olarak görme eğiliminde olmaları bu rehberliğin etkisini daha da artırmaktadır.

Bireyin dini anlaması hayatı boyunca devam edecek bir süreç olduğundan okulda bu süreci destekleyecek çalışmalarda öğretmenler önemli bir görev üstlenmektedir.³²⁶ İyi bir din eğitimcisinin çocukları tanımak ve gelişim özelliklerini bilmek gibi bazı temel niteliklere sahip olması gerekmektedir. Hz. Peygamber'in değişik zamanlarda aynı sorulara muhatabının durumu, zaman ve şartlara göre farklı cevaplar verdiği görülmektedir. Bu çelişki değil muhatabın ihtiyacı ve kapasitesine göre bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda din eğitimcisinin öğrencisinin yaşı, cinsiyeti, zekâ ve kabiliyeti ile yaşadığı çevreyi göz önünde bulundurması önem arz etmektedir.³²⁷

Öğretmenin görevi çocuğun dini doğru anlamasına yardımcı olmaktır. Bu

³²⁴ Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 366.

³²⁵ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 52.

³²⁶ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, 137.

³²⁷ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 119-120.

süreçte çocuğun anlama ve muhakeme yeteneğinin desteklenmesi, zihinsel ve duygusal gelişiminin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İbadet etmeyi öğretmeden önce, çocukta ibadete karşı ilgi ve ihtiyaç hissi uyandırmak daha etkili olmaktadır.³²⁸ Ortaokul dönemindeki öğrencilerin duygu gelişiminde okul ortamında kazanılan yaşantıların da etkili olacağı düşünüldüğünde,³²⁹ öğretmenin rehberliğinin önemi gündeme gelmektedir. Din eğitiminin sadece bilgi aktarma düzeyinde kalması hedeflere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu süreçte çocukların zihin ve ruh dünyasını geliştiren kişilik örneklerinin tanıtılması ve ahlâki ilkelerin günlük yaşamdaki karşılıklarının gösterilmesi eğitimin etkisini artırmaktadır. Tartışma ortamları ve yaparak yaşayarak öğrenme imkânları da çok yönlü düşünmeyi desteklemektedir.³³⁰ Ayrıca din öğretiminin çocuğun zihin yapısına uygun olması gerekmektedir. Aksi halde çocuk zihinsel düzeyini aşan bilgiyi yeterince anlayamamakta ve bu bilgiyi kullanmakta zorlanmaktadır. Din eğitimi çocuğun kendi yaşamı ve ihtiyaçlarıyla ilişkilendirilerek planlandığında ise daha verimli ve etkili bir hâl almaktadır.³³¹

İnsanda iki yönlü eğilim vardır. Bireydeki iyi eğilimlerin geliştirilmesi ve zararlı eğilimlerin farkına varılıp törpülenmesi eğitimdeki temel hedeflerden biridir. Bu noktada bir eğiticiye ihtiyaç vardır. Zira bakımsız kalan bir fidanın kurumması gibi eğitimden mahrum kalan bir bireyin potansiyellerinin körelmesi muhtemeldir.³³² Bu anlamda din eğitimcilerinin görevi, öğrencinin iyiliğe hizmet eden yönelimlerini güçlendirip kötülükle ilişkili eğilimlerini zayıflatmaktır. Bunun için iyi eğilimlerin gerçekleşmesine fırsat doğuracak ortam oluşturmak, konu ile ilgili örnek şahsiyetler sunmak, hikâyeler ve masallarla örneklendirme yaparak taklit isteği uyandırmak önemlidir.³³³ Bu yöntemler ortaokul öğrencilerinin karakter gelişimini desteklemek açısından önemli birer imkân olarak değerlendirilebilir.

Bir gruba ait olma, sevilme, beğenilme ve kabul görme gibi duyguların baskın olduğu ortaokul döneminde din öğrencilerin bu ihtiyaçlarına karşılık vererek ait olma ve güvende olma duygularını beslediği söylenebilir. Bu süreçte öğrencinin dini gelişiminde öğretmenin rehberliği önemli görülmektedir. Öcal'a göre öğrenciler dini öğretmenlerinin örneğinde canlı ve anlamlı bir şekilde deneyimlediklerinde din onlar için sadece öğrenilen kurallar değil içselleştirilmiş bir yaşam biçimine dönüşür.³³⁴

Din eğitiminde öğretmenin öğrenciyle kurduğu ilişki büyük önem taşımaktadır. Öğrenciler kendilerine saygıyla yaklaşan, yetişkin muamelesi yapan öğretmenleri benimserken, küçümseyici ve alaycı tutumlar güven ilişkisini zedelemektedir.³³⁵

³²⁸ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, 137-138.

³²⁹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 117.

³³⁰ Bakioğlu - Sılay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 63.

³³¹ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, 66.

³³² Oruç, "Din Eğitiminin Hedefleri", 264.

³³³ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 96.

³³⁴ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 122.

³³⁵ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 84.

Öğrencinin öğretmene duyduğu sevgi, saygı ve güven, derse olan ilgisini artırabilir. Bu ilişki karakter eğitimi açısından da bir fırsata dönüştürülebilir. Ortaokul dönemindeki çocuklar başarılarının takdir edilmesiyle öz güven ve öz saygı geliştirir, bu da onların öğrenmeye karşı ilgisini ve çabasını artırabilir. Buna karşın desteklenmeyen ve yaptıkları değersiz bulunan çocuklarda aşağılık duygusu gelişebilir, bu da hem sosyal uyumu hem de okul ve öğrenmeye karşı tutumlarını olumsuz etkileyebilir.³³⁶

İnsanın ancak değer verdiği, sevip, saygı duyduğu kişiden bir şeyler öğrenebileceği düşünülmektedir. Öğrencilerin öğretmenine değer vermesi onu dinlemesini ve kendisine model almasını kolaylaştırır. Dersine hazırlıklı gelen, kılık kıyafetine özen gösteren, güler yüzlü, hoşgörülü ve sabırlı, öğrencilerine ismi ile hitap eden, sevgi dolu, empati kurabilen, iyi bir dinleyici, sürekli eleştirmeyen, utandırmayan, olumlu bakabilen, takdir edebilen öğretmenler, öğrenciler tarafından daha çok sevilmektedir.³³⁷

Din eğitimcisinin çocuklarla olumlu bir iletişim kurması etkili öğretimin temel unsurlarındandır.³³⁸ Öğrencilerin dini ve ahlâki değerleri benimseyebilmeleri öğretmenin samimiyeti, tutarlılığı ve duygularını içtenlikle yansıtabilmesiyle yakından ilişkilidir. Çocuklar yetişkinin mutluluk, üzüntü gibi duygularını nasıl hissediyorlarsa öğretmenin dini duygusunu da öyle hissedebilirler. Bu da öğrenme sürecine olumlu katkı sağlayabilir.³³⁹ Öğretmenin öğrencilere karşı adil, saygılı ve incitici tutumlardan uzak olması, güven temelli bir ilişki kurmak açısından önemlidir. Güvenin zedelendiği ortamlarda etkili bir din eğitimi zorlaşırken, hoşgörü, sevgi, şefkat ve teşvik gibi olumlu yaklaşımlar öğrencilerin değer kazanımını destekleyebilir.³⁴⁰

Din eğitiminde fırsat öğretimi öğrencilerin bilgiyi duygularıyla bütünleştirerek içselleştirmelerini kolaylaştıran etkili bir yöntemdir. Örneğin bir öğretmenin kendi yaşantısından aktardığı şöyle bir olay bu yönetime örnek teşkil edebilir: “O gün tufana benzeyen bir yağmur vardı, esip savuruyordu. Dersi yarıda keserek öğrencilere: ‘Şimşek ve gök gürlemeleri anında korkmayın. O anda Allah’ı duyun ve bildiğiniz duaları okuyun’ dedim. Bir süre sonra güneş açtı hava düzeldi.” Öğretmen bu olaydan birkaç gün sonra öğrencilerin kendilerini etkileyen bir konuda yazdıkları kompozisyonları dinlerken bir öğrencisinin bu olayı anlattığını ve o esnada “Fatıha Suresi’ni okuyunca güneşin açtığını ve daha önce hiç böyle bir şey hissetmediğini” yazdığını görmüştür. Öğretmen böylece çocukta Allah’a dayanma ve O’na sığınma bilincinin oluşmasını sağlamıştır.³⁴¹ Buradan anlaşılıyor ki din eğitimi teoriden pratiğe aktarabilmek

³³⁶ Şaban Karaköse, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, *Etkili Din Eğitimi*, ed. Şaban Karaköse (İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2009), 27.

³³⁷ Ahmet Koç, “Din Öğretiminde Etkili İletişim”, *Etkili Din Eğitimi*, ed. Şaban Karaköse (İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2009), 170.

³³⁸ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 121.

³³⁹ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 102.

³⁴⁰ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 260.

³⁴¹ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, 159-160.

öğrencilerde bilginin yaşantıya dönüşmesini ve en önemlisi de karakter haline getirebilmesini destekleyen fırsatları yakalayabilmek önemlidir.

Din eğitimciliği rehberlik ve örneklik sorumluluğu nedeniyle oldukça hassas ve dikkat gerektiren bir alandır.³⁴² Bu yönüyle “dosdoğru ol”³⁴³ ayetinin ilk muhatapları arasında din eğitimcilerinin yer aldığı söylenebilir. Çünkü onlar hitap ettikleri bireyler için birer rol modelidir. Bu nedenle din eğitimcisinin tutarlı bir hayat sürmesi önemlidir. Aksi halde görevini etkili şekilde yerine getirmesi güçleşebilir. Zira din eğitiminde sözle olduğu kadar hâl ile de örnek olmak esastır.³⁴⁴ Bununla beraber öğrenciler öğretmenlerinin tutumlarından etkilenir. Bu durum dine yaklaşımlarını ve dersi kavrayışlarını da etkileyebilir.³⁴⁵ Çünkü onlar DKAB öğretmenlerini dinin temsilcisi olarak görmektedirler. Bu nedenle öğretmenlerinin davranış biçimleri onların üzerinde derin izler bırakabilir. Öğrenciler onların ahlâka aykırı tavırlarını dinle bağdaştıramazlar bu da onların dine yönelik tavırlarını şekillendirebilir.³⁴⁶ Bu nedenle İbn Sînâ eğitimcinin önce kendini eğitmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁴⁷ Bir din eğitimcisinde bulunması gereken genel kültür, pedagojik formasyon ve alan bilgisi masanın üç ayağına benzetilirse dengeyi sağlayan dördüncü ayağın ise güçlü bir kişilik ve sağlam bir karakter olduğu söylenebilir.³⁴⁸

Dündar’ın Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin kişilik ve karakter bakımından değerlendirilmesiyle ilgili yaptığı çalışmada, öğrencilerin “İyi bir Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni nasıl olmalıdır? ” sorusuna verdikleri yanıtlar incelendiğinde öğretmende en çok aranan niteliklerin; güler yüzlülük, dürüstlük, samimiyet, bilgi düzeyi, tutarlılık, kişilik ve karakter bütünlüğü, adalet, temiz ve özenli bir görünüm, öğrencilerle sağlıklı iletişim kurabilme ve güzel ahlâk sahibi olma gibi özellikler olduğu tespit edilmiştir.³⁴⁹ Yetişkinlerin genç nesli iyi bir şekilde eğitmek istiyorlarsa öncelikle "onları nasıl eğitiriz" sorusuna cevap aramak yerine "biz nasıl olmalıyız" sorusunun cevabı için çaba göstermeleri gerektiği düşünülmektedir.³⁵⁰

Samimi ve işini severek yapan din eğitimcilerinin öğrenciler üzerindeki etkisinin ileride mesleki ve toplumsal yaşantılarına olumlu anlamda yansıyabileceği öngörülmektedir.³⁵¹ Din eğitiminde sezgi, inanma ve öğreticinin içtenliği önemlidir.³⁵² "Bunlardan çok daha önemli olan bir etken öğrencilerin öğretmenin derin duygu ve

³⁴² Öcal, “Nasıl Din Eğitimcileri Yetiştirmeliyiz”, 126.

³⁴³ *Kur'an-ı Kerim Meali*. Hud, 11/112.

³⁴⁴ Öcal, “Nasıl Din Eğitimcileri Yetiştirmeliyiz”, 126.

³⁴⁵ Öcal, “Nasıl Din Eğitimcileri Yetiştirmeliyiz”, 139.

³⁴⁶ Dündar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Kişilik ve Karakter Bakımından Değerlendirilmesi*, 16-17.

³⁴⁷ Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, 41.

³⁴⁸ Öcal, “Nasıl Din Eğitimcileri Yetiştirmeliyiz”, 136.

³⁴⁹ Dündar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Kişilik ve Karakter Bakımından Değerlendirilmesi*, 121.

³⁵⁰ Gündüz, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, 64.

³⁵¹ Öcal, “Nasıl Din Eğitimcileri Yetiştirmeliyiz”, 140-141.

³⁵² Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 41.

tesiri altında kalmasıdır. Bütün büyük hatipler ve vaizler bu yolla etkili olmaktadır. Duyguların kapsülü kıvılcım ister ve ruhlar ancak ruhlarla alevlenir."³⁵³ Ne var ki öğretmen öğrencide olmayan bir yeteneği kazandıramaz ancak mevcut potansiyeli ortaya çıkarıp geliştirebilir.³⁵⁴ Eğitimde beklenen sonuca ulaşamaması her zaman eğitiminin yetersizliğiyle açıklanamaz zira bireyin iradesi de belirleyici bir etkidir. Nitekim Hz. Nuh'un oğlunun iman etmemesi peygamber bile olsa insan iradesine zorla yön verilemeyeceğini göstermektedir.³⁵⁵

Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin yetiştirmeyi hedeflediği nitelikli din eğitimcileri Öcal'ın benzetmesiyle; tıpkı güneş gibidirler; bireyleri aydınlatırlar. Tıpkı altın gibidirler; her yerde ve her zaman geçerli bir değeri simgelerler.³⁵⁶ Bu bağlamda geleceğin mimarı olarak görülen öğretmenlerinin öğrenciler üzerinde oldukça etkili olduğu söylenebilir. Özellikle karakter gelişimleri devam eden ortaokul öğrencileri açısından, DKAB öğretmenlerinin rolü önemli görülmektedir.

3.3. Din Eğitiminin Karakter Gelişimine Etkisi

Din eğitimi, bireyin sadece inanç dünyasını değil, aynı zamanda değer yargılarını, ahlâki tutumlarını ve toplumsal ilişkilerini şekillendiren önemli bir eğitim alanıdır. Karakter gelişimi bireyin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yönlerden olgunlaşmasını ifade eden uzun süreli ve çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreçte eğitim önemli bir rol oynarken din eğitimi de temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilir.

Eğitim bireyin zihinsel ve ruhsal yönlerden biçimlenmesini sağlar. Öyleyse eğitim bir anlamda şekillenme sürecidir. Gelişim ise bu şekillenmenin sürekli oluşudur.³⁵⁷ Bu bağlamda din eğitiminin bir amacı da bireyde karakter şekillenmesine ve gelişimine destek olmaktır. Bireyin benimsediği ilke ve değerleri içselleştirerek tutarlı davranış kalıpları geliştirmesi, erdemli tutumlar kazanması ve ahlâki davranışları karakterinin ayrılmaz bir parçası haline getirmesi din eğitiminin temel hedefleri arasında yer alır.³⁵⁸

Araştırmanın odağındaki ortaokul öğrencilerinin yaş aralığı 10-14 yaşlarıdır. Türkiye'de ergenlik döneminin genel olarak kız çocuklarında 10-12, erkek çocuklarında ise 12-14 yaş aralıklarına denk geldiği belirtilir. Bu dönemin karakter gelişimi açısından önemli bir aşama olduğu düşünülmektedir.³⁵⁹

³⁵³ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 117.

³⁵⁴ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 251.

³⁵⁵ Gündüz, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", 64.

³⁵⁶ Öcal, "Nasıl Din Eğitimcileri Yetiştirmeliyiz", 142.

³⁵⁷ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 138.

³⁵⁸ Ecer, *Din Eğitimi ve Ahlak*, 64-65.

³⁵⁹ Rukiye Karaköse, "Ergenlerle Etkili İletişim", *Etkili Din Öğretimi*, ed. Şaban Karaköse (İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2009), 286.

İnsanda potansiyel olarak hem iyiliğe hem de kötülüğe eğilim bulunmaktadır. Eğitim yoluyla birey karakterindeki olumsuz yönlerini denetim altına alabilir. Bu süreç manevi karakter gelişimi olarak da tanımlanabilir. İlkel dürtülerden daha yüksek manevi değerlere yöneliş bu şekilde gerçekleşir.³⁶⁰ Bu bağlamda din eğitiminin karakteri iyiliğe ve doğruluğa yönlendirmede, bireye kararlılık, tutarlılık ve istikamet kazandırmada etkili olduğu söylenebilir.³⁶¹

Din eğitimi bireyin doğru ve yanlış arasında bilinçli tercihler yapmasını sağlayarak davranışlarını yönlendirmeye çalışır.³⁶² Dinin içerdiği emir ve yasaklar birey ve toplum üzerinde ahlâki bir yaptırım işlevi görür. Bu öğretilere uygun davranışlar zamanla bireyde alışkanlığa dönüşebilir. Bu da bireyin kişilik ve karakter gelişimini destekler.³⁶³

Din eğitimi öğrencilerin içsel potansiyelini keşfetmesi ve geliştirmesi açısından da önemli bir faktördür. Bireyin bilinç düzeyi, deneyimleri ve aldığı eğitimle şekillenir. Din eğitimi bireyin düşünsel derinliğini artırır. Böylece varoluş düzeyi yükselen birey, yaşamı daha anlamlı bir bütün olarak kavrar. Bu süreç bireyin ufkunu genişletip sorun çözme becerilerini artırmasına yardımcı olur. Gelişim ile varoluş arasındaki ilişki bu noktada daha da belirginleşir; insan, geliştikçe yalnızca bilgilenmez, aynı zamanda kendini aşma imkânı da bulur. Böylece birey daha dengeli, sorumlu ve tutarlı bir kişilik yapısı kazanabilir.³⁶⁴ Ortaokul öğrencilerinin gelişim özellikleri bağlamında din eğitiminin bu tür katkılarının öğrencilerin karakter gelişiminde etkili bir rol oynadığı söylenebilir.

Din ve ahlâk eğitimi, bilgi aktarmanın ötesinde bireyin öğrendiği bilgileri davranışa dönüştürmesini amaçlar. Bu süreçte bireyi harekete geçiren yalnızca akıl değildir; duygular da önemli bir rol oynar. Nitekim insanı insan yapan birçok özelliğin duygusal zekâdan kaynaklandığı ifade edilmektedir.³⁶⁵ Sağlam bir kişilik ve karakter gelişimi için bireyin tüm yönleriyle bir bütün olarak ele alınması gerektiği açıktır. Nasıl ki beden eğitimi ihmal edildiğinde fiziksel sağlık zarar görebilir zihin eğitiminin ihmalinde doğru düşünme ve karar verme yetisi zayıflar. Aynı şekilde duygu eğitiminin eksikliği de bireyde kin, kibir ve haset gibi olumsuz tutumların gelişmesine neden olabilir.³⁶⁶ Ancak duyguların yoğunluğu nedeniyle bu alanda aşırılıklar yaşanabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple din eğitiminde çocukların dengeli bir kişilik geliştirmelerine ve sağlıklı tutumlar kazanmalarına yönelik önlemler alınması

³⁶⁰ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 20-26.

³⁶¹ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 134.

³⁶² Oruç, “Din Eğitiminin Hedefleri”, 267.

³⁶³ Dündar, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Kişilik ve Karakter Bakımından Değerlendirilmesi*, 8.

³⁶⁴ Aydın, “Barış Uzlaşma Kültürü ve Din Eğitimi”, 115-116.

³⁶⁵ Gündüz, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, 61-62.

³⁶⁶ Cebeci, “Din Öğretimi Yöntemleri”, 214.

önem taşır.³⁶⁷ Tüm bunlar dikkate alındığında ortaokul dönemi bireyleri için hassas bir gelişim süreci olan duygusal gelişime din eğitiminin olumlu yönde etki ettiği söylenebilir.

Kişilik, karakter ve eğitim kavramları iç içe geçmiş ve birbirini tamamlayan unsurlardır. Din, bireyi şahsiyetindeki bölünmelere karşı koruyan, kişiliğin bütünlüğünü sağlayarak karakter oluşumuna olumlu katkılar sunan bir etkiye sahiptir.³⁶⁸ Kendini tanımak, duygusal ve düşünsel süreçlerin farkında olmak ve bunları yönetebilmek dengeli bir kişilik oluşturma temelinin atar.³⁶⁹ Din eğitimi bu süreci destekler ve bireyin içsel dengeyi sağlamasına yardımcı olur. Buyrukçu' ya göre din eğitiminin amacı insanın fitratını koruyarak tutum ve davranışlarında süreklilik sağlamaktır. Bu da bireyin kendisiyle ve toplum ile uyum içinde yaşamasını mümkün kılar.³⁷⁰

Karakterli bir insan belirli değerleri olan, dürüst olmaya çalışan, doğru ve tutarlı davranışlar sergileyen kişidir. Böyle insanlar hatalarını kabul etmekten de çekinmezler. Buna karşılık çıkarına göre hareket eden, duruma göre tutum değiştiren bireyler toplumda güven kaybeder ve olumsuz bir şekilde değerlendirilir.³⁷¹ Din eğitimi ise bireyin ahlâki gelişimini destekleyerek karakterli bir insan olmasına katkı sağlamayı amaçlar.³⁷²

Din eğitimi öğrencilerin karakter gelişimine katkı sağlamaktadır ancak sürecin başarısını doğru tutum ve yaklaşımlar belirlemektedir. Ergenlik dönemindeki bireylerle etkileşimde bulunurken onlara daha fazla hassasiyet gösterilmesi gerektiği açıktır. Onlarla sağlıklı bir iletişim kurmak için isimleriyle hitap etmek, güler yüzle konuşmak, yumuşak bir ses tonu kullanmak, söylediklerini dikkatle dinlemek, konuyla ilgili sorular sormak ve dostane bir yaklaşım sergilemek önemlidir. Bu gibi tutumlar eğitimde olumlu sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayabilir.³⁷³

Sağlıklı bir karakter gelişimi için bireyin hata ve eksikliklerine rağmen kabul görmesi önemlidir. Bu süreçte kişiliği hedef almadan davranışı eleştiren ben dili benlik saygısının korunmasına katkı sağlar. Kabul gördüğünü hisseden ergenin özgüveni artar, kendini geliştirme isteği güçlenir.³⁷⁴ Ergenliğe geçiş sürecindeki ortaokul öğrencileri için bu tür kabul edici ve yapıcı yaklaşımlar, karakter gelişimini destekleyici önemli bir etkidir.

Ortaokul çağındaki çocuklarda sevgi, kabul ve anlayış görmemek; uyumsuz ve saldırgan davranışları tetikleyebilir. Bu süreçte baskıcı ve otoriter tutumlar ergenin bağımsızlık arzusuyla çatışarak olumsuz duygulara yol açabilir. Sürekli eleştiri, nasihat

³⁶⁷ Cebeci, “Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Destek”, 218-219.

³⁶⁸ Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, 122.

³⁶⁹ Oruç, “Din Eğitiminin Hedefleri”, 263.

³⁷⁰ Buyrukçu, “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretiminin Kişilik Gelişimine Etkisi”, 240.

³⁷¹ Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, 122-123.

³⁷² Ecer, *Din Eğitiminde Ahlak*, 64.

³⁷³ Karaköse, “Ergenlerle Etkili İletişim”, 286.

³⁷⁴ Karaköse, “Ergenlerle Etkili İletişim”, 286-287.

veya aşağılayıcı yaklaşımlar ise hatanın terk edilmesini değil pekişmesini sağlar. Ergenin anlaşılma ve güven duyacağı bir rehber ihtiyacı vardır.³⁷⁵ Din eğitimi bilgilendirme, uyarma ve doğruya yönlendirme aşamalarıyla yürütülür. Bu süreçte "dinde zorlama yoktur" ilkesi esas alınır.³⁷⁶ Zira din eğitiminde tebliğ esastır. Amaç, sevdirek anlatmak ve rehberlik etmektir.³⁷⁷ Eğitimde çocukların gelişim özellikleri göz önünde bulundurulmazsa baskı ve zorlama ergenlikte asi olma duygusunu artırarak zamanla Allah'ın emirlerine karşı isyan eğilimine yol açabilir.³⁷⁸

Ergenlik döneminin özelliklerinden biri de gençlerin bağımsızlık duygusu kazanmasıdır. Ancak bu duygu başına buyrukluğa değil sağlıklı bir ifade ve özgürlük anlayışıyla gelişmelidir. Din eğitimi, gencin değerlerini koruyarak iç denetim sağlama gücüne kavuşmasını hedefler. Otoriter yaklaşımlar ise bu bağımsızlık duygusunu olumsuz etkileyebilir.³⁷⁹

Günümüzde ergenlik dönemindeki gençlerin madde bağımlılığı, şiddet, suça yönelme, yanlış inanışlara kapılma ve sosyal medyanın olumsuz etkileri gibi risklere açık olduğu düşünüldüğünde bu süreçte manevi ve ahlâki eğitimin önemi daha da belirginleşmektedir. Hedeflenen ideal birey vicdan, merhamet, sorumluluk ve çalışkanlık gibi değerlerle şekillenmelidir. Bu hedefe ulaşmak için gayret etmek ise tüm toplumun sorumluluğundadır. Bu özelliklere sahip bireylerle toplumsal huzura ulaşmak mümkün görülmektedir.³⁸⁰ Bu noktada din eğitimi bireyde söz konusu değerlerin içselleştirilmesine katkı sağlayarak, toplumsal huzurun inşasında önemli bir işlev üstlenebilir.

Din eğitimi bireyin sadece inanç dünyasını değil, aynı zamanda ahlâki tutum ve karakter gelişimini de doğrudan etkileyen çok yönlü bir süreçtir. Özellikle ergenlik döneminde bireyin kişilik kazanım sürecine rehberlik eden bu eğitim doğru yaklaşımlar ile yürütüldüğünde olumlu sonuçlar verebilir. Bu bağlamda din eğitimi karakter gelişimini destekleyen önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir.

³⁷⁵ Karaköse, "Ergenlerle Etkili İletişim", 300-306.

³⁷⁶ Gündüz, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", 63.

³⁷⁷ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 45-46.

³⁷⁸ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 110.

³⁷⁹ Gündüz, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", 49-52.

³⁸⁰ Bakioğlu - Silay, *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*, 62.

4. ORTAOKUL DİN KÜLTÜRÜ VE AHLÂK BİLGİSİ DERSİ İNANÇ VE İBADET ÖĞRENME ALANI KONULARININ ÖĞRENCİLERİNİN KARAKTER GELİŞİMİNE KATKISI

Ortaokul dönemi öğrencilerin kişilik ve karakter gelişiminin temellerinin atıldığı kritik bir aşamadır. Bu dönemde, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersindeki konuların öğrencilerin değerler sistemini şekillendirmede ve sağlıklı bir karakter gelişimini desteklemede etkili olduğu düşünülmektedir.

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda içerik, öğrencilerin bilgi, beceri ve değer kazanımını destekleyecek nitelikte yapılandırılmış, geleneksel yaklaşımlar öğrencilerin gelişim düzeyleri ve çağın ihtiyaçları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Program, her kademe için sınıf düzeylerine uygun olarak beş üniteden oluşmuş, sınıflar arası tekrarların önlenmesine ve içeriklerin hem önceki hem de sonraki eğitim kademeleriyle uyumlu olmasına özen gösterilmiştir.³⁸¹

Öğretim Programı'nın temel felsefesi incelendiğinde bireyin farklı alanlarda edindiği bilgileri ve becerileri birbirine aktarabilmesi ile hayata dair bütünsel bir bakış açısına sahip olmasının önemi vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda din ve ahlâk eğitiminin teolojik bilgiyi günlük yaşamla ilişkilendirerek ve analiz ederek daha etkili bir öğrenme süreci oluşturmayı amaçladığı belirtilmektedir.³⁸² Ayrıca programda bireyin duygularını tanıyıp yönetme becerisini geliştirerek iradesini güçlendirmesi ve duygusal becerilerini eğitim yoluyla geliştirmesinin önemi de dile getirilmektedir. Din ve ahlâk eğitiminin sağlıklı, iradeli, sorgulayıcı, üretken ve ahlâklı bireyler yetiştirmede önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Din ve ahlâk eğitiminin temel hedeflerinden birinin bireyin söylem ve eylemleri arasındaki tutarlılığı sağlayarak kişilik bütünlüğünü oluşturmak olduğu belirtilmektedir. Eğitim süreçlerinde ise erdem, değer ve eylem yaklaşımıyla bilgi, duygu ve davranış arasında bir bütünlük sağlanması hedeflenmektedir.³⁸³ DKAB Dersi Öğretim Programı'nın amaçlarına bakıldığında “İnanç ve ibadetlerin davranışları güzelleştirmedeki etkisi hakkında çıkarımda bulunmaları” ve “Ahlâki değerleri davranışlarına yansıtmaları” gibi özel amaçların olduğu görülmektedir.³⁸⁴

Ortaokul DKAB dersi öğretim programında, “İnanç”, “İbadet”, “Ahlâk” öğrenme alanları ile “Peygamber Olarak Hz. Muhammed”, “Kur' an-ı Kerim”, “Peygamber Kıssaları”, “İslam Düşüncesinde Yorumlar”, “Kültürümüzdeki ve Mimarimizdeki Dinî Motifler” gibi konular yer almaktadır.³⁸⁵

³⁸¹ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 8.

³⁸² *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 4.

³⁸³ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 5.

³⁸⁴ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 6.

³⁸⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 12-13.

Çalışmanın bu bölümünde, örgün eğitim dâhilinde ortaokullarda verilen DKAB dersi inanç ve ibadet öğrenme alanları bağlamında din eğitiminin öğrencilerin karakter gelişimindeki rolü ele alınmıştır.

4.1. İnanç Öğrenme Alanı ve Karakter ilişkisi

İslam, hem dünya hem de âhiret mutluluğu sağlayacak evrensel ahlâk ilkeleri sunar. İman birey ve toplum hayatında ahlâk ile yansımaları bulur. İmanla güçlenen salih ameller zamanla güzel ahlâk ve kişilik haline gelir.³⁸⁶ İman sözlükte, “Birini söylediği sözde tasdik etmek, söylediğini kabul etmek, gönül huzuru ile benimsemek....şüpheye yer vermeden kalpten tasdik etmek...” gibi anlamlara gelir.³⁸⁷ İtikat da aynı manaya gelmektedir.³⁸⁸ İtikadî hükümler imanla ilgili konulardır ve Allah’ın varlığı, âhiretin gerçekleşeceği gibi meseleleri kapsar. Bu konular doğrudan gözlemlenemeyen, duyularla algılanamayan gerçeklerdir. İtikadî meseleler ancak akıl yoluyla anlaşılabilir.³⁸⁹ İman dini anlamda Hz. Muhammed’in tebliğ ettiği tüm dini konuların hak ve gerçek olduğunu kabul etmektir.³⁹⁰

İslam’a göre inanç, Allah’ın emirlerine teslim olmayı ve İslam’ı son din olarak kabul etmeyi gerektirir.³⁹¹ İslam’ın “âmentü”sü olarak kabul edilen iman esasları Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kadere inanmak olarak sayılmaktadır.³⁹² İslam’da bir kimsenin müslüman olabilmesi için bu esasları kabul etmesi gerekir. Bu inançların dil ile ikrar edilmesi, kalp ile onaylanması ve pratikte hayata geçirilmesi gerektiği İslam düşünce geleneğinde ele alınmıştır.³⁹³ Tarhan’a göre, “İnanmak kainatın yaratıcısının sistemine dâhil olmayı onaylamak demektir”.³⁹⁴

İslamiyet’te güven iman kavramıyla ilişkilidir. İnsanın temel ihtiyaçları karşılandıktan sonra hem kendisinin hem de çevresinin güvenliğini sağlaması önemlidir. İman, bireyi hem psikolojik hem de sosyal anlamda güvence altına alırken başkalarına da güven verme gücü sağlar.³⁹⁵ İman, insanın düşüncelerini, sözlerini ve eylemlerini şekillendiren, ona bir hedef veren ve yönlendiren bir güçtür. Bireyin yaşamında önemli

³⁸⁶ Esra Nur Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî’ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024), 67.

³⁸⁷ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 315.

³⁸⁸ Bekir Topaloğlu vd., *İslam’da İman Esasları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 58.

³⁸⁹ Topaloğlu vd., *İslam’da İman Esasları*, 56.

³⁹⁰ Topaloğlu vd., *İslam’da İman Esasları*, 59.

³⁹¹ Firdevs Gülbağı Oymak, *İlköğretim Müfredatında Tanrı Tasavvuru ve İnanç Esaslarının İncelenmesi ve Öneriler* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Dönem Projesi, 2024), 16.

³⁹² Topaloğlu vd., *İslam’da İman Esasları*, 59.

³⁹³ Cemil Osmanoglu, “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”, *Bilimname* 27/2 (2014), 179.

³⁹⁴ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 200.

³⁹⁵ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî’ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 37.

bir motivasyon kaynağıdır.³⁹⁶ Akdemir'e göre iman: "insanın iç dünyasını oluşturan, olumlu inanç, duygu, düşünce ve değerleri karşılayan soyut kalbi eylemleri karşılayan ve yansıtan bir kavramdır."³⁹⁷

İnanmak insanın temel özelliklerindendir.³⁹⁸ İnanç, güven ve bağlanma gibi psikolojik yönelimlerden beslenen bir olgu olup bilişsel, duyuşsal ve devinişsel şekilde dışa vurur.³⁹⁹ Bireye hem kendi davranışlarını kontrol etme hem de sorumluluk bilinci oluşturma konusunda rehberlik eder.⁴⁰⁰ Dini inanç bireylere güven duygusu kazandırarak yaşamın çeşitli dönemlerinde duygusal zorluklarla baş etmeyi de kolaylaştırır. Güven duygusu gelişmiş ve olgun inanca sahip bireylerin çevrelerini daha sağlıklı şekilde anlamlandırdığı ve kaygılarla başa çıkma konusunda daha başarılı olduğu görülür.⁴⁰¹ Bu bağlamda inanç güven duygusunun temellendiği ortaokul döneminde öğrencilerin kendilerini güvende hissetmelerine ve psikolojik dayanıklılık geliştirmelerine katkı sağlar. Nitekim dinin çocuğun duygusal gelişiminde ve özellikle güven duygusunun oluşumunda önemli bir rolü olduğu ifade edilmektedir.⁴⁰²

İslam bireylere fitratına uygun, dengeli bir yaşam sunar. Allah'ın belirlediği sınırlar insanın hem kendisi hem de toplum için doğru ve güzel bir yaşamı bulmasına yardımcı olur.⁴⁰³ İnanç insanın kendisiyle ve çevresiyle uyumlu bir iletişim kurmasını sağlar; yaşama anlam kazandırarak kişiye eyleme geçme, dünyayı şekillendirme gücü verir,⁴⁰⁴ duygu, düşünce ve davranışları düzenler. Kişinin değerleri davranışlarını şekillendirir. Zaman zaman inançlar duygularla çatışsa da güçlü bir irade bireyi doğru yolda tutar.⁴⁰⁵ Bireysel ve toplumsal düzeyde vazgeçilmez bir değer olan iman hem yaşamı anlamlandırmada farklı bir bakış açısı sunar; hem de kimlik oluşumunu etkiler.⁴⁰⁶

Bireyin hayatında istikrar sağlayan inanç kararsızlık ve düzensizliğe yol açmaz aksine kararlılığı destekler. İnançsızlık ve şüphe hali ise huzursuzluk ve belirsizlik doğurur.⁴⁰⁷ Ayrıca iman, bireyin zihinsel, psikolojik ve ahlâki yapısında denge, tutarlılık ve aşırılıklardan uzak bir kişilik gelişimine katkı sunar. Bu manevi temele sahip bireylerin genellikle daha az önyargılı ve daha yardımsever oldukları gözlemlenmektedir. Buna karşılık inanç, yoksunluğu bireysel ve toplumsal düzeyde

³⁹⁶ Furat Akdemir, "İmanın Değersel Anlamı ve İslam'da İnanç Özgürlüğünün Temelleri", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (2016), 38.

³⁹⁷ Akdemir, "İmanın Değersel Anlamı ve İslam'da İnanç Özgürlüğünün Temelleri", 43.

³⁹⁸ Topaloğlu vd., *İslam'da İman Esasları*, 69.

³⁹⁹ Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", 180-181.

⁴⁰⁰ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 33.

⁴⁰¹ Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", 195.

⁴⁰² Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", 28.

⁴⁰³ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 93.

⁴⁰⁴ Mustafa Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 108.

⁴⁰⁵ Hâbil Şentürk, "Dini İncanın Psikolojisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1997), 95-96.

⁴⁰⁶ Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", 195.

⁴⁰⁷ Şentürk, "Dini İncanın Psikolojisi", 90.

kuralsızlık ve düzensizliğe yol açabilmektedir.⁴⁰⁸ Ayrıca bu durumun ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁹

İnsanların kendilerini adayıp bir şeye bağlılık göstererek ilişkiler kurduklarında hayatlarına daha fazla anlam kattıkları görülür. Bu süreç, insanların maddi ve manevi dünyalarını şekillendirir ve benliklerini oluşturur. Yani inançlar dünyayı anlamlandırma ve kimlik oluşturmada önemli bir rol oynar.⁴¹⁰ Bu nedenle kimlik kazanımı ve karakter gelişiminin yoğun olarak yaşandığı erinlik ve ergenlik dönemlerinde⁴¹¹ ortaokul öğrencilerine yönelik inanç temelli eğitimin bu süreci yapılandırıcı yönde destekleyeceği düşünülmektedir.

İnsan beden ve ruhtan müteşekkildir. Fiziksel ihtiyaçlar gibi ruhsal ihtiyaçlarını da karşılaması gerekir. İman etme, ibadet etme ve yüce bir varlığa bağlanma, insanın ruhsal sağlığı için gerekli bir besin gibidir.⁴¹² İnsanın hayatını ve varoluşunu anlamlandırması onun manevi bir ihtiyacıdır. Bu anlam arayışında inanç önemli bir rol oynamaktadır.⁴¹³ İnsan doğasında ruhen dini inanca yatkın bir özellik bulunduğu genel kabul görür. Bu yönelimin güven arayışıyla bağlantılı olarak bireyin ruhsal ihtiyaçlarını karşılayan bir kaynak olduğu düşünülmektedir.⁴¹⁴ Kulluk duygusunu deneyimleyen bireylerin beyninde sınırsız bir güce inanmayla ilişkili genetik bir aktivasyonun gerçekleştiği araştırmalarla ortaya konmaktadır. Bu durum, insanın genetik olarak sınırsız bir güce inanma eğilimi olduğunu göstermektedir.⁴¹⁵ 1980’li yıllarda ikizler üzerinde yapılan araştırmalar dindarlık eğiliminin kalıtsal bir temeli olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte inançların biçimlenmesinde kültürel ve çevresel faktörlerin de önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır.⁴¹⁶ Bu araştırma sonucu Hz. Muhammed’in: “Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hristiyan veya Mecûsî yapar”⁴¹⁷ hadisini akla getirmektedir.

İnanç insanı teselli eder. Ölüm ve yokluk düşüncesi hayatın anlamsız olduğu hissine yol açabilir. Din bu ümitsizlikle başa çıkmayı sağlar ve insanların zorluklar karşısında pes etmemelerini destekler.⁴¹⁸ Benson, "Handbook of Religion and Health" kitabında dini inancın hastalıklar üzerinde %60-90 oranında iyileştirici etkisi olduğunu

⁴⁰⁸ Osmanoğlu, “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”, 196.

⁴⁰⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’a Göre İnkâr ve Bunalım -İnkârcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 211.

⁴¹⁰ Üzeyir Ok, “Bir Aktivite Sistemi Olarak ‘İnanç’: İnanç Gelişimine Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 120.

⁴¹¹ Yıldız Bıçakçı - Gürsoy, “Proje Yaklaşımına Dayalı Eğitimin Altı Yaş Çocuklarının Gelişimine Etkisinin İncelenmesi”, 308.

⁴¹² Hilal Acar, *Ortaokul Öğrencilerinin Temel İslâm İnanç Esaslarına Dair Tasavvuru: Antalya Örneği* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024), 9.

⁴¹³ M.Doğan Karacoşkun, “Dini İnanç Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (2004), 31.

⁴¹⁴ Karacoşkun, “Dini İnanç Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, 27.

⁴¹⁵ Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, 193.

⁴¹⁶ Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, 63.

⁴¹⁷ Özafşar vd., *Hadislerle İslâm*, 4/32.

⁴¹⁸ Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, 219.

belirtmiştir. Yapılan araştırmalarda, dindar ve düzenli dua eden insanların daha sağlıklı ve uzun yaşadığı, hastaneye yatma sürelerinin daha kısa olduğu görülmüştür. Ayrıca kalp ameliyatı geçiren dindar kişilerin ölüm riski, dini aktivitesi olmayanlara göre çok daha düşük çıkmıştır. Dua halindeki kişilerin beyinde kompleks aktivitelerin gerçekleştiği de gözlemlenmiştir.⁴¹⁹

Modernizmin sunduğu imkânlar bireylerin ruhsal tatminini sağlamada yetersiz kalmaktadır. Bu noktada inanç huzur, mutluluk ve psikolojik denge sağlayan güçlü bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.⁴²⁰ Günümüzde insanlar maddi ihtiyaçlarını karşılasa da varoluşsal anlam arayışı ve güven duygusunun eksikliği nedeniyle psikolojik zorluklarla mücadele etmektedir.⁴²¹ İnanç bireyin iç dünyasında denge kurmasına yardımcı olan temel bir unsurdur. İncanın yokluğu kişisel kararlarda kararsızlık, davranışlarda tutarsızlık ve duygusal boşluklara neden olabilir.⁴²² İnanç kişiyi rahatlatır, ruhsal susuzluğunu, açlığını, içsel sıkıntılarını ve kaygılarını giderir. Ancak bu etkiler yüzeysel bir dindarlıktan değil dinin içselleştirilmesiyle ortaya çıkar. Yapılan araştırmalar dinin bireyin mutluluğunu ve ruh sağlığını olumlu yönde etkilediğini, dindar bireylerin daha az ruhsal rahatsızlık yaşadığını, dinî inanç ve uyumun, yaşam doyumu ve iyi olma hali ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir.⁴²³ İnsanlar dini inançları sayesinde güven ve huzur bulmakta, bu inançlar da bireylerin iç dünyasını düzenleyerek güçlendirmektedir.⁴²⁴

Dini inançlar, stresi azaltarak bireylerin iyimser ve anlamlı bir yaşam sürmelerine yardımcı olurken aynı zamanda depresyon tedavisinde etkili bir araç olarak görülmektedir.⁴²⁵ İnançsızlık ile birlikte maddî hazlara yönelmenin Batı toplumlarında psikolojik hastalıkları arttırdığını göstermektedir. Örneğin İsveç'te yapılan bir araştırmada, maddi güvenceye rağmen bireylerin mutsuzluk, kaygı ve intihar eğilimleri yaşadığı saptanmıştır.⁴²⁶ Kasapoğlu'na göre "İçsel huzuru sağlamanın önündeki en büyük engel inkardır."⁴²⁷ Bu bağlamda dini inanç bireyin karşılaştığı zorlukları anlamlandırmasına yardımcı olurken olumsuzlukları ilahi bir iradeyle ilişkilendirmeyi mümkün kılarak dayanıklılığı artırmaktadır.⁴²⁸

Bireyler doğuştan inanç eğilimi taşır ancak bu inanç çevre ve kültürle şekillenir. İslami geleneğe göre çocuklar Allah'ı bilmeye ve ona sevgi duymaya yatkındır.⁴²⁹ Ancak, bu yatkınlık tıpkı tohumlar gibi uygun şartlar altında gelişir. İnsanların inanma

⁴¹⁹ Akt. Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, 102.

⁴²⁰ Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre İnkâr ve Bunalım -İnkârcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri", 212.

⁴²¹ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 35.

⁴²² Şentürk, "Dini İncanın Psikolojisi", 89.

⁴²³ Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre İnkâr ve Bunalım -İnkârcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri", 212-214.

⁴²⁴ İklima Betül Ertürk, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Allah'a İman Penceresinden Değerler Eğitimi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 27.

⁴²⁵ Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre İnkâr ve Bunalım -İnkârcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri", 214-215.

⁴²⁶ Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre İnkâr ve Bunalım -İnkârcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri", 221.

⁴²⁷ Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre İnkâr ve Bunalım -İnkârcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri", 222.

⁴²⁸ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 43.

⁴²⁹ Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", 183.

eğilimi de çevrelerine ve kişisel tercihlerine bağlı olarak gelişir veya körelebilir.⁴³⁰ Çocukluktan ergenliğe geçişle birlikte inanç gelişimi sosyal ve dini gruplarla etkileşim içinde şekillenir. Ergenlerin inançları toplumlarının değer yargılarından etkilenir.⁴³¹ Bu süreç bireyin yaşamındaki gelişimsel değişimlere paralel olarak devam eder. Bu nedenle inanç eğitimi bireyin gelişimsel ihtiyaçları dikkate alınarak yapılandırılmalıdır.⁴³²

İnancını tevhit ilkesi doğrultusunda inşa eden bir birey, Kur'an'dan aldığı değerlerle düşünsel ve duygusal bütünlük içinde yaşar. Buna karşın iman etmeyen kimse, arzu ve çıkarlarını merkeze alan inanç yapısıyla kişilik bütünlüğü geliştiremez; bu durum onda parçalanmışlık, kararsızlık ve içsel huzursuzluk doğurabilir. Sonuç olarak, böyle bireylerde kaygı, mutsuzluk ve yılgınlık daha sık görülmektedir.⁴³³

İnanç insanı çalışmaya ve başarmaya motive eder. Kişiyi faydalı olmaya yönlendirir, yeni bilgiler edinmeye teşvik eder, bireyin hayatını düzenler, iyiyi ve kötüyü ayırt etmesini sağlar.⁴³⁴ Dini inançlar bir kişinin düşünce tarzına ve zihinsel süreçlerine etki eder. Dahası inançlar algılamadan muhakemeye kadar tüm düşünme süreçlerinde etkili olur ve kişinin dünyaya bakış açısını, değerlerini belirler.⁴³⁵ Din inanç ve ritüellerle insanın hayatını anlamlı kılar, barış içinde bir hayat sürmesini destekler.⁴³⁶ İnanç bireyin davranışlarını yönlendirir. İbadet gibi dini pratikler bu inancın dışa yansımalarıdır. İnanç ile davranış arasında tutarlılık olmaması bireyde içsel rahatsızlığa sebebiyet verir. Bu nedenle inancın gücü kişinin eylemlerine yansımalarıyla ölçülür.⁴³⁷ İnanç ahlâki değerleri destekleyerek bireyi iyiye yönlendirir. Dinî inançların zayıfladığı toplumlarda ahlâkî ve hukukî suçların arttığı görülmektedir. İslam düşüncesine göre iman erdemli yaşamın temel şartıdır.⁴³⁸ İman eylemlere yansyarak bireyin ahlâkını şekillendirir. İman ne kadar doğru anlaşılırsa ahlâka o derece yansır.⁴³⁹ Bu durum ahlâkî değerlerin sürekliliğini sağlar.⁴⁴⁰ Doğruluk, adalet, şefkat ve yardımlaşma gibi değerler, imanla desteklendiğinde kalıcı hâle gelir; iman temelli olmayan erdemler ise zamanla etkisini yitirebilir.⁴⁴¹

İnanç, insanı bencillikten uzak tutarak samimiyete yönlendirir, kalpte kin barındırılmasına izin vermez. İslam dünya hayatına aşırı bağlanmayı veya inzivaya çekilmeyi reddeder, insanın ruhsal sağlığını önemser.⁴⁴² Güçlü imana ve güzel ahlâka

⁴³⁰ Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, 195.

⁴³¹ Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", 186.

⁴³² Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", 197.

⁴³³ Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre İnkâr ve Bunalım -İnkârcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri", 229.

⁴³⁴ Ali Rıza Aydın, "İnanma İhtiyacı Ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/3 (2009), 90.

⁴³⁵ Şentürk, "Dini İnancın Psikolojisi", 96.

⁴³⁶ Aydın, "İnanma İhtiyacı Ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", 98.

⁴³⁷ Şentürk, "Dini İnancın Psikolojisi", 97.

⁴³⁸ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 30.

⁴³⁹ Akdemir, "İmanın Değersel Anlamı ve İslam'da İnanç Özgürlüğünün Temelleri", 38.

⁴⁴⁰ Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 240.

⁴⁴¹ Ertürk, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Allah'a İman Penceresinden Değerler Eğitimi*, 26.

⁴⁴² Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 61.

sahip birey hem kendisi hem de çevresi için faydalı işler yapma bilincine sahiptir. Toplumun ahlâki yapısı bireylerin şahsiyet gelişimiyle doğrudan ilişkilidir.⁴⁴³ Şahsiyeti tam gelişmemiş bireylerde inanç ve davranış arasındaki uyum eksik olabilir. İnançlar kişinin iç dünyasında huzur, sükunet ve kararlılık sağlar. Ayrıca dini inançlar duyguları, düşünceleri ve motivasyonu şekillendirir, kişiyi tutarlı bir dünya görüşüne yönlendirir.⁴⁴⁴

İnanç esasları bireyin kendisini ve evreni anlamlandırmasına da katkı sağlar. Her varlığın bir gaye üzere yaratıldığına inanmak bireyin kendi yaşam amacını da fark etmesine vesile olur.⁴⁴⁵ Bunu bilmenin bireylerin tavır ve davranışlarına olumlu anlamda yansımaları beklenir. Allah inancı bireye sorumluluk bilinci kazandırır.⁴⁴⁶ Melekler aracılığıyla insanın her anının kaydedildiği inancı bu sorumluluğu pekiştirir. İnsan peygamberler aracılığıyla doğru ile yanlış öğrenir. Ahiret inancı ile kişi başıboş olmadığını ve her fiilinden sorumlu olduğunu bilerek doğruyu yapmaya gayret eder.⁴⁴⁷ Böylece inanç esaslarının bir bütün olarak bir birini desteklediği görülmektedir.

İnanç, bireylerin yaşamlarında hem psikolojik hem de sosyal dengeyi sağlamakta etkilidir.⁴⁴⁸ Toplumsal yapıyı güçlendiren inanç sekülerleşmeye karşı da bir unsur olarak varlığını sürdürür. Dini faaliyetler insanlar arasında sosyalleşmeyi artırır ve toplumsal bilinç oluşturma işlevi görür.⁴⁴⁹ Aynı zamanda bireyin zihinsel, duygusal ve ahlâki bütünlüğünü destekleyen temel bir manevi dayanak niteliği taşır. Araştırmalar, inançlarında samimi bireylerin daha dengeli bir kişiliğe sahip olduklarını ortaya koymuştur. Yaşanan olaylar karşısında bireyin güven duygusunu güçlendiren inanç hem bireysel hem de toplumsal düzeyde olumlu etkiler oluşturabilir. Bu bağlamda ergenlikte şüpheleri aşmak, yetişkinlikte krizleri yönetebilmek ve yaşlılıkta ölüm korkusunu dengelemek gibi psikolojik geçişler, büyük ölçüde sağlıklı bir inanç yapısıyla ilişkilidir. Olgun inanca sahip bireylerin hayatı daha anlamlı bulduğu ve stresle daha iyi başa çıktığı düşünülmektedir.⁴⁵⁰

Ortaokul öğrencilerinin inanç gelişimi, özellikle 10-12 yaş arasındaki çocukların varlık ve yaratılış gibi konuları sorgulamalarıyla kendini gösterir. Bu dönemde verilen doğru ve bilinçli bir inanç eğitimi çocukların sağlıklı dini gelişim göstermelerine katkı sağlar. Şefkat temelli bir Allah tasavvuru çocuklarda güven duygusunu destekler. Ceza kavramı ise soyut düşünme becerilerinin geliştiği daha ileri yaşlara bırakılmalıdır. İnanç eğitiminin çocuğun yaş ve gelişim düzeyine uygun olarak yapılandırılması ve aile, çevre ile okulun bu sürece katkı sunması, anlamlı bir inanç gelişimine olumlu etki

⁴⁴³ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 70.

⁴⁴⁴ Şentürk, "Dini İnançın Psikolojisi", 97-98.

⁴⁴⁵ Gündüz, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", 54.

⁴⁴⁶ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 15.

⁴⁴⁷ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 30-31.

⁴⁴⁸ Karacoşkun, "Dini İnanç Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar", 25.

⁴⁴⁹ Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", 195.

⁴⁵⁰ Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", 195-196.

yapabilir.⁴⁵¹ Acar, 11-14 yaş arasındaki öğrencilerin İslam inanç esaslarına dair tasavvurlarını incelediği çalışmasında, öğrencilerin Allah, melekler, ilahi kitaplar, peygamberler, ahiret ve kader gibi konularda yeterli düzeyde bilgiye sahip olduklarını, ancak bu bilgilerin taklidi iman düzeyinde kaldığını ve muhakeme yeteneklerinin gelişmemiş olduğunu ileri sürmüştür. Okullar tarafından verilen din eğitiminin öğrencilerin inanç tasavvurları üzerinde olumlu etkiler yaptığını belirtmekle birlikte bazı eksikliklerin bulunduğu sonucuna varmıştır.⁴⁵²

Gülbağı, ilköğretim müfredatı üzerine yaptığı çalışmada inanç esaslarının çocukların bilişsel ve duygusal gelişimine uygun şekilde sunulduğu ancak müfredatın çağın ihtiyaçlarına daha fazla cevap verecek biçimde güncellenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Teorik bilgilerin öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini geliştirmelerinde yeterli olmadığını; bu nedenle inanç esaslarının daha içselleştirilebilir ve bilgi yoğunluğundan uzak bir şekilde verilmesini önermektedir.⁴⁵³ Bu bağlamda bilginin ötesine geçen bir inanç eğitimi inanç esaslarının öğrencilerin günlük yaşamlarıyla daha kolay ilişkilendirilmesini sağlayarak karakter gelişimine katkıda bulunabilir.

4.1.1. Allah İnancı

Ortaokul DKAB dersinde inanç öğrenme alanıyla ilgili konulardan biri “Allah İnancı”dır. 5. Sınıf müfredatında “Allah İnancı” konusu birinci üniteye yer almaktadır. Teması inanç olan bu üniteye İslam’ın temeli niteliğinde olan Allah (cc) inancı konusu ele alınmaktadır.⁴⁵⁴ Bu ünitenin alt başlıklarında, “Evrendeki Mükemmel Düzen”, “Allah’ın Varlığı ve Birliği” ile “Allah’ın Güzel İsimleri” gibi konulara yer verilmektedir.⁴⁵⁵ Öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinden bazıları şu şekildedir: “Evrendeki mükemmel düzene ilişkin akıl yürütebilme. Evrendeki mükemmel düzeni gözlem yoluyla fark edip Allah’ın (cc) varlığı ve birliğini gözleme dayalı tahmin edebilme.” Bu bağlamda öğrencilerin evrendeki düzeni gözlemleyip, bu düzenin içindeki örüntüleri fark etmeleri ve bu örüntülerden genel kurallar çıkararak evrenin işleyişine dair genellemeler yapmaları hedeflenmektedir. Yine bu mükemmel düzenden hareketle Allah’ın varlığı ve birliğine dair çıkarımda bulunmaları amaçlanmaktadır.⁴⁵⁶

Allah İnancı ünitesinin ortaokul öğrencilerinin akıl yürütme, gözlem yapma ve çıkarımda bulunma becerilerini güçlendirdiği ve dengeli bir gelişim göstermelerini desteklediği söylenebilir. Bu üniteye öğrencilerin evrendeki düzeni gözlemleyerek

⁴⁵¹ Osmanoğlu, “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”, 196-199.

⁴⁵² Acar, *Ortaokul Öğrencilerinin Temel İslâm İnanç Esaslarına Dair Tasavvuru: Antalya Örneği*, 82-84.

⁴⁵³ Gülbağı Oymak, *İlköğretim Müfredatında Tanrı Tasavvuru ve İnanç Esaslarının İncelenmesi ve Öneriler*, 43.

⁴⁵⁴ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 39.

⁴⁵⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 40.

⁴⁵⁶ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 40.

Allah'ın varlığını, eşsizliğini ve her şeyi işitip, bildiğini fark etmelerini sağlamak amaçlanır. Bu farkındalık onlara iyi işler yapma ve sorumluluk duygusu kazandırır. Öğrencilerde Allah inancını pekiştirerek ahlâki değerleri geliştirme hedeflenmektedir.⁴⁵⁷

Allah inancı fani bir insanın sonsuz ve yüce bir kuvvet olan Allah'a yönelmesi ve sığınmasıdır.⁴⁵⁸ Allah'ı kabul etme, onaylama ve O'na güvenme gibi bilişsel ve duyuşsal yönleriyle inanç bir anlam taşır. Allah inancı, insanın dünyayı şekillendirmesine, kişiliğini oluşturmaya ve hayatına anlam katmasına yardımcı olan, hayatının her alanına yansıyan bir süreçtir.⁴⁵⁹ Tarih boyunca tüm inanç sistemlerinde ilkel dinler de dâhil olmak üzere, bir "yüce varlık" tasavvurunun bulunduğu görülmektedir.⁴⁶⁰

İnanç eğitiminde öncelikle öğretilmesi gereken Allah inancıdır. Bu öğretilmeden diğerlerini vermeye çalışmak gelişim ilkelerine aykırı olacaktır.⁴⁶¹ Her çocuğun doğuştan bir şeye bağlanma sığınma ihtiyacı psikolojik ve pedagojik araştırmalarla doğrulanmıştır.⁴⁶² Üstün bir güce/yaratıcıya inanma meyli İslam'da fitrat kavramıyla açıklanır. İnsandaki bu fitri eğilimin zaman içerisinde, insanın gelişimiyle doğru orantılı olarak geliştiği söylenmektedir. Burada aile, sosyal çevre, okul gibi etkenlerin önemi devreye girmektedir.⁴⁶³

İslam'a göre Allah ile insan arasındaki ilişki sıradan insan ilişkilerinden farklıdır; manevi bir bağlılık, huzur ve dostluk boyutunda derin bir anlam taşır. Bu durum bireyin karakter gelişimi açısından önemlidir. Allah'ın insanı sevmesi ona cömert davranması ve rahmetinin gazabından fazla olması bireyde sevgi, şefkat ve sabır gibi olumlu özelliklerin gelişmesine zemin hazırlar. Allah'a sevgi ve bağlılık bireyi ahlâki sorumluluklarını yerine getirmeye teşvik eder. Ayrıca Allah'ın koruyucu ve sınırsız sevgisi bireyin güven duygusunu geliştirir.⁴⁶⁴ Bu bağlamda İslam'daki Allah inancı bireyin ruhsal ve ahlâki olgunlaşmasına katkı sağlar.

İslam'da Allah ile insan arasındaki ilişki rahmet ve merhamet temeli üzerine kuruludur. Allah merhametini zorunluluk olarak değil, kendi isim ve sıfatlarının bir gereği olarak insanlara sunar. "Rahman" ismi Allah'ın sonsuz merhametini ve sevgisini simgeler. Bu ilişki, annenin çocuğuna gösterdiği sevgiyi ve korumayı hatırlatır. Anne Allah'ın merhametinin bir sembolüdür.⁴⁶⁵ İnsan güçsüzlük ve aciziyet duygusuyla en güçlü varlığa yani Allah'a yönelir. Bu duygular dini inanç ve bağlılığın temelini

⁴⁵⁷ Gülbağı Oymak, *İlköğretim Müfredatında Tanrı Tasavvuru ve İnanç Esaslarının İncelenmesi ve Öneriler*, 38-39.

⁴⁵⁸ Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 107.

⁴⁵⁹ Nurgül Bulut, *Allah İnancı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 112.

⁴⁶⁰ Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 64.

⁴⁶¹ Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", 195.

⁴⁶² Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 81.

⁴⁶³ Osmanoğlu, "Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç", 183-184.

⁴⁶⁴ Akif Hayta, *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 118-119.

⁴⁶⁵ Hayta, *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, 123.

oluşturur. Allah'a güven ve sığınma ihtiyacı insanın davranışlarını derinden etkiler, ne kadar güçlü bir içsel bağ varsa, davranışlardaki değişim de o kadar belirgin olur.⁴⁶⁶

Allah'a imanın birey üzerindeki olumlu etkileri literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır. İnsanın güvendiği bir ilahın varlığı zor zamanlarda moral ve içsel huzur kaynağı olur.⁴⁶⁷ İnanan kişi yalnız olmadığını bilir⁴⁶⁸ Allah'ın koruması altında olduğunu bilerek kendini güvende hisseder. Zorluklarla karşılaştığında Allah'a yönelerek huzur bulur.⁴⁶⁹ Bu kişiler daha sağlıklı ve istikrarlı bir ruh yapısına sahip olur. Allah inancı insanı kaygılardan arındırarak sükunete kavuşturur.⁴⁷⁰ Allah'a iman kişiyi dünyaya aşırı bağlılıktan uzaklaştırmakta, şükür ve tevazu gibi erdemli tutumların gelişimine zemin hazırlamaktadır.⁴⁷¹ Ayrıca Allah'a teslimiyetin bireyin zihinsel ve duygusal dengesine katkı sağladığı, olumsuz durumlarda bile ümidi koruyabildiği belirtilmektedir.⁴⁷² Bu genel yaklaşımlar dikkate alındığında, ortaokul düzeyinde verilen din eğitiminin öğrencilerin bu değerlere dair farkındalıklarını artırarak karakter gelişimlerini destekleyeceği söylenebilir. Özellikle Allah'ın affediciliği ve merhametiyle ilgili verilen dini bilgiler, öğrencilerin hata ve günah karşısında karamsarlık ve ümitsizliğe kapılmalarını önleyici bir işlev görebilir.⁴⁷³

Allah'ı anmak kalbin katılığından giderir, gam ve kederi dağıtarak huzur verir. Bilinci diri tutar, gönülleri gafletten korur, ruhu canlandırır ve korkuları umuda çevirir.⁴⁷⁴ İnsan doğal afetler, savaş gibi kendi gücünün sınırları dışında gelişen zorluklarla karşılaştığında dinî inançlara sığınarak bu durumlarla başa çıkma gücü bulur. Allah'a ve O'nun vaatlerine güvenmek kişiye sabır ve dayanma gücü vererek kayıplar sonucu oluşan manevi boşlukları iman ve dua ile aşmasını sağlar.⁴⁷⁵ Bir yaratıcıya inanmak ruhsal ve bedensel rahatsızlıkları iyileştirebilir. Amerika'da alkolikleri tedavi eden bir kurumda manevi temellere dayanarak yapılan tedavi sonucunda hastaların faydalandığı görülmüştür.⁴⁷⁶

İman din ile dünya arasında bir bütünlük sağlar. Allah'a iman duygusal ve davranışsal olarak aktif bir şekilde kişinin yaşamında kendini gösterir, hem dünya hem de ahiret için emirlere uymayı gerektirir.⁴⁷⁷ Acar'a göre Allah'ın varlığına inanma ahlâkî hayatta iyinin yapılması için teşvik edici bir unsur olmaktadır.⁴⁷⁸ Ahlâk ile Allah inancı arasındaki ilişki eğitimde iki şekilde değerlendirilir: Birincisi ahlâkın kaynağının

⁴⁶⁶ Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 107.

⁴⁶⁷ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 36.

⁴⁶⁸ Aydın, "İnanma İhtiyacı Ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", 89.

⁴⁶⁹ Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, 100.

⁴⁷⁰ Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre İnkâr ve Bunalım -İnkârcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri", 212.

⁴⁷¹ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 76.

⁴⁷² Aydın, "İnanma İhtiyacı Ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", 89.

⁴⁷³ Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 113.

⁴⁷⁴ Aydın, "İnanma İhtiyacı Ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", 98.

⁴⁷⁵ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 45.

⁴⁷⁶ Aydın, "İnanma İhtiyacı Ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", 91.

⁴⁷⁷ Ertürk, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Allah'a İman Penceresinden Değerler Eğitimi*, 25.

⁴⁷⁸ Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 77.

ve mahiyetinin Allah inancı ile bağlantısının tartışılması, ikincisi ise inanç eğitiminde ahlâkın rolüdür. Güçlü bir Allah inancının ahlâkî eylemleri pozitif yönde etkilediği, tutarlı ahlâkî eylemlerin de Allah inancını güçlendirdiği karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.⁴⁷⁹

İslam ahlâkında, ahlâkî ilkelerin kaynağı Allah' dır. Allah dünyayı yaratan, yöneten ve sonunu belirleyen varlık olarak, insanlara iyi ve doğru olanı emreder. İyilik Allah'ın mutlak ve ilk iyi oluşuna dayanır. Bu yüzden insan Allah'ın emrettiği şeyleri yerine getirerek ahlâklı olur. İslam iyiliği bir yükümlülük olarak kabul eder ve bu da dini felsefeden ayıran temel farktır. Ahlâk, Allah'a tabi olmakla mümkün olur.⁴⁸⁰ Allah'a iman ahlâkî erdemlerin devamlılığını ve gücünü sağlar. Allah'a iman ederek ahlâkî hayatını düzenleyen insan iç huzura kavuşur. Bu sayede hem kendisine hem de topluma faydalı olur.⁴⁸¹

Allah sevgisi insanın ahlâkî değerlerini ve kişiliğini şekillendiren güçlü bir motivasyon kaynağıdır. Mümin Allah'a olan sevgisi sayesinde ahlâkî görevlerini yerine getirmeye istekli olur. Bu sevgi davranışlarını olumlu yönde etkiler.⁴⁸² İnsan fıtratında bulunan Allah sevgisi ve korkusu kişiyi dengeli bir şekilde geliştiren iki önemli duygudur. Bu duygular müminin hayatında ve kişilik gelişiminde rol oynar. Kişinin kötülüklerden ve yanlış davranışlardan uzak durmasına, iradesini dikkatli kullanmasına, şüpheli durumlardan bile kaçınmasına neden olur. Bu şekilde doğru ve dürüst bir yaşam sürülmesine katkı sağlar.⁴⁸³ Bazı araştırmalar modern insanların ahlâk dışı davranışlar sergileseler de pişmanlık, af dileme ve dua etme gibi davranışlarla Allah'a yöneldiklerini göstermektedir. Bu durum ahlâkın dinden soyutlanamayacağını ve ahlâkî değerlerin ilahi bir temele dayandığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁴⁸⁴

Gülbağı, yaptığı araştırma sonucunda Allah inancı ünitesinde daha çok uluhiyete odaklanıldığını ve tek yönlü bir sevginin vurgulandığını savunmaktadır. Ona göre bu ünite çocukların duygusal bağlarını güçlendirecek ve daha kapsamlı bir Allah tasavvuru oluşturacak şekilde revize edilebilir. Çocuklara inanç esasları ve Allah inancı öğretilirken onların zihin ve duygu dünyalarına yönelik bir yol izlemek önemlidir. Allah'ın sevgi dolu, koruyucu, affedici ve güven veren sıfatlarını öne çıkararak, çocuklarda sadece yüce bir Tanrı anlayışı değil aynı zamanda onların duygularına etki eden bir Allah tasavvuru geliştirilmesi hedeflenmelidir.⁴⁸⁵ Bu yaklaşımın onların ruhsal ve duygusal gelişimlerini desteklemesi beklenir.

Sağlıklı gelişim ihtiyaçların doyurulmasını gerektirir. Çocukta güven duyup

⁴⁷⁹ Bulut, *Allah İnancı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*, 110.

⁴⁸⁰ Bulut, *Allah İnancı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*, 115-116.

⁴⁸¹ Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 240-242.

⁴⁸² Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 135.

⁴⁸³ Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 79.

⁴⁸⁴ Bulut, *Allah İnancı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*, 393.

⁴⁸⁵ Gülbağı Oymak, *İlköğretim Müfredatında Tanrı Tasavvuru ve İnanç Esaslarının İncelenmesi ve Öneriler*, 40-41.

sığınacağı bir Allah inancı manevi bir ihtiyaçtır. Ona göre Allah koruyandır.⁴⁸⁶ Çocuklar Allah'ı merak eder ve onu daha yakından tanımak ister, bu anlamda sorular sorarlar. Allah'a olan sevginin, dua ve ibadetlere olan ilginin çocukluk döneminde oldukça fazla olduğu görülür. Bu dönemde ilgi ve merakın dengeli ve sağlıklı bir biçimde giderilmesi önemlidir.⁴⁸⁷ Şayet bu ihtiyaçlar doğru bir din eğitimi ile giderilmezse çocuğun iç dünyasında manevi bir boşluk oluşacak, bağlanma, sığınma gibi psikolojik ihtiyaçlarını doyumak amacıyla yanlış inanışlara veya kendisine zarar verecek kişilere ve ortamlara meyledebilecektir. Yavuz yaptığı araştırma sonucunda çocukların Allah'ı sevdikleri ona yakın olma ve ibadetleri yapma eğiliminde olduklarını gözlemlemiştir. Özellikle 10-12 yaşlarında bu isteğin daha da netleşip arttığını ve Allah tasavvurunun anlam yönünden zenginleştiğini söylemenin mümkün olduğu belirtmiştir.⁴⁸⁸

Doğru bir Allah inancı eğitiminin çocukta güven duygusunun oluşmasında etkili olduğu düşünülür. Güvenilen ve kendisine sığınabilinen bir Allah'ın olduğuna inanması çocuğun Allah'ı korkulan bir varlık olarak görmeyip O'nu insanları seven, merhamet eden yönleriyle benimsemesini sağlar. Böylece kendini Allah'a daha yakın hisseder. Bunun sonucunda temel güven duygusu oluşmuş çocuklarda olumlu bir kişilik ve karakter gelişiminin görülmesi muhtemeldir. Bununla birlikte suçların karşılığının olacağı ve Allah'ın bu noktada cezalandırıcı oluşu gibi konular gelişimsel yaklaşım doğrultusunda çocuğun anlayacağı yaşlar olan 11-15 yaş aralığında anlatılabilir.⁴⁸⁹ Neticede çocuk kötülüklerin de karşılıksız kalmayacağını öğrenir, bu da onda özdenetim ve sorumluluk gibi duygularının gelişimine katkı sağlar. Allah'ın her şeyi görüp, işittiği bilincinin verilmesi çocuğun hâl ve hareketlerine çeki düzen vermesini destekler.⁴⁹⁰ Ortaokul dönemindeki çocuklara Allah'ı kendisine ibadet edilen ve yardım istenen varlık olarak öğretmek onların bağımsızlık ve özgürlük duygusunu geliştirir.⁴⁹¹

Allah inancının temelinde sevgi ve merhamet kavramlarının ön planda tutulması öğrencilerde sevgiye dayalı bir Allah inancı geliştirir. Allah'ı sevenin yarattıklarını da sevmesi beklenir. İslam'da insana, doğaya, çevreye hizmet Allah'a hizmet sayılmıştır.⁴⁹² Öyle ki “eziyet veren bir engeli yoldan kaldırmak” bile ibadet olarak addedilmektedir.⁴⁹³ Tüm bunlar din eğitiminin insanlık eğitimi olduğunun açık göstergeleridir. İslam inancına göre Allah, komşusu açken tok yatmayan, hasta ziyaret eden, yetimi kollayan, insanları aldatmayan kimselerin yanındadır.⁴⁹⁴ Çocukların bu tür

⁴⁸⁶ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, 252.

⁴⁸⁷ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, 69-70.

⁴⁸⁸ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, 102/169.

⁴⁸⁹ Osmanoğlu, “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”, 199.

⁴⁹⁰ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 80.

⁴⁹¹ Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 88.

⁴⁹² Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 29.

⁴⁹³ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/32.

⁴⁹⁴ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 30.

davranışlara yönelmesinde Allah inancının etkili bir motivasyon kaynağı olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle Allah inancının bireylerin karakter gelişimine katkı sağladığı söylenebilir.

4.1.2. Melekler ve Ahiret İnancı

Ortaokul DKAB derslerinde inanç öğrenme alanıyla ilgili “Melek ve Ahiret İnancı” konusu, 7. Sınıf müfredatında birinci üniteye yer almaktadır. Bu üniteye İslam’ın inanç esasları arasında yer alan melek ve ahiret inancı ele alınmaktadır. Öğrencilerin Allah’ın (cc) yarattığı varlıklar arasından melekleri sınıflandırmaları, ahiret hayatının aşamalarını çözümlemeleri, melek ve ahiret inancının insan davranışına etkisi hakkında düşünmeleri amaçlanmaktadır.⁴⁹⁵ “Melek ve ahiret inancının insan davranışına etkisi hakkında düşünebilme” olarak verilen öğrenme çıktısı: “Melek ve ahiret inancının insan davranışına etkisini inceler. Melek ve ahiret inancının insan davranışına etkisiyle ilgili sonuç çıkarır. Melek ve ahiret inancının insan davranışına etkisiyle ilgili ulaştığı çıkarımları davranışlarına yansıtır.” gibi alt başlıklarla desteklenmiştir.⁴⁹⁶

Ders uygulama aşamasında öğrencilere "Meleklerle iman eden bir insan nasıl davranmalıdır?" ve "Ahiret hayatında yaptıklarının hesabını Allah'a vereceğine inanan biri nasıl davranışlar sergilemelidir?" gibi sorular sorularak, melek ve ahiret inancının insanları nasıl yönlendirdiği üzerine düşünmeleri sağlanır. Meleklerin varlığı insanların davranışlarını düzenlemede motivasyon kaynağı olduğu, ahiret inancının da hayatlarına anlam kattığı ve onları olumlu davranışlara yönlendirdiği öğrencilere aktarılır. Bu şekilde öğrencilerin sorumluluklarını yerine getirmeleri ve kendilerini yönetmeleri hedeflenir.⁴⁹⁷

Melek ve ahiret inancı ünitesi öğrencilerin meleklerin özelliklerini, görevlerini öğrenerek yalnız olmadıklarını fark etmelerini sağlar. Ahirete iman konusunda kıyamet ve yeniden dirilme gibi kavramlar da öğretilir. Bu inançlar öğrencilerin hayatlarını anlamlandırmalarına, iyi davranışlar sergilemelerine ve kötü davranışlardan kaçınmalarına yardımcı olur. Dünyanın sonu olduğunu bilmek öğrencilerin yararlı işler yapma konusunda duyarlı davranmalarına sebep olabilir.⁴⁹⁸ İslam'a göre melekler Allah'ın emriyle insanları koruyan ve onlara yardım eden görünmeyen varlıklardır. Bu anlamda çocuklara meleklerin iyiliğin sembolü olduğu ve insanlara yardım eden varlıklar olduğu bilincini vermek önemlidir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 79.

⁴⁹⁶ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 80.

⁴⁹⁷ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 82.

⁴⁹⁸ Gülbaşı Oymak, *İlköğretim Müfredatında Tanrı Tasavvuru ve İnanç Esaslarının İncelenmesi ve Öneriler*, 40.

⁴⁹⁹ Mehmet Bal, *İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Yer Alan “Melek ve Ahiret İnancı” Adlı Ünitenin Kazanımlarını Elde Etme Düzeyleri ile Korku ve Kaygıları*

Melekler, insan hayatının her aşamasında önemli roller üstlenir, yaratılış, vahiy, ölüm, kıyamet gibi süreçlerde yer alırlar. Melek inancı bir kişinin Allah ile ilişkisini güçlendirir ve her an gözetim altında olduğu bilincini sağlar. Bu da insanın daha dikkatli hareket etmesine, doğru ve dürüst bir insan olmasına katkı sağlar.⁵⁰⁰ Meleklerle iman insanı iyiliklere teşvik eder, günah ve kötülüklerden uzak durmasına yardımcı olur.⁵⁰¹ Zor anlarda Allah'ın melekler aracılığıyla yardım göndereceğini bilmek kişinin umidini ve azmini artırarak daha nitelikli bir yaşam sürmesini sağlar. Melekler görünmese de insanın gönlüne huzur ve sükûnet vererek hayatla başa çıkmasına yardımcı olur.⁵⁰²

Melek inancının çocukların ahlâki ve karakter gelişimine olumlu etkileri vardır. Öğrencilerin içlerindeki iyi ve güzel duyguların meleklerden kaynaklandığını bilmesi onları iyilik yapmaya teşvik edici bir güç olur. Toplumda sıkça kullanılan "melek gibi insan" tabiri ve meleğin "iyilik sembolü" olarak görülmesi onların hayır ve güzelliklere yönelmelerine yardımcı olur.⁵⁰³ Bu bilinç olumlu tutum ve davranışların zamanla alışkanlık haline gelmesine katkı sağlayabilir. Öğrencilerde sevgi, merhamet, sorumluluk ve vicdan gibi değerlerin gelişmesini destekleyerek iyi karakterli bireyler olarak gelişimlerini destekleyebilir.

Meleklerle iman ahirete imanla bağlantılıdır. Çünkü melekler tarafından kaydedilen her söz ve fiilin hesabı ahirette verilecektir.⁵⁰⁴ Ahirete iman insanın yaşamını Allah'ın emirlerine uygun şekilde sürdürmesini sonrasında ise iyi bir akıbet umarak eylemlerini şekillendirmesini teşvik eder.⁵⁰⁵ Ahiret inancı insanın sorumluluk duygusunu pekiştirir ve ruhunu yüceltir. Bu inanç öğrencilerin hedef belirlemesine yardımcı olur ve ahlâki olgunluğa yönlendirir. Ahiret inancı kişinin yaptıklarından sorguya çekileceği düşüncesiyle kötülüklerden kaçınmasını sağlar ve iyi davranışlara teşvik eder.⁵⁰⁶ Din dersi vesilesiyle bu bilinci kazanan öğrenciler sadece başkaları varken değil yalnızken de iyi davranmaya özen gösterir; her şart ve durumda doğruyu yapmaya gayret ederler.

İnsan, ölümden sonra yeni bir hayatının var olduğunu düşünerek dünya hayatını buna göre düzenler ve yaşar.⁵⁰⁷ Öldükten sonra hesap vereceğine inanan kişiler başkalarına iyilik yapar, yardımlaşır ve affedici olurlar. İyiliği teşvik eder, kötülükten

Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 41.

⁵⁰⁰ Birhan Çeviren, *Meleklerle İman ve Hayata Yansımaları* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 75.

⁵⁰¹ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 16.

⁵⁰² Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 50.

⁵⁰³ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 81-82.

⁵⁰⁴ Rümeyza Aydın, *Ahiret İncanının İnsan Üzerindeki Etkileri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 25.

⁵⁰⁵ Bulut, *Allah İncancı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*, 169.

⁵⁰⁶ Gülbağı Oymak, *İlköğretim Müfredatında Tanrı Tasavvuru ve İnanç Esaslarının İncelenmesi ve Öneriler*, 19.

⁵⁰⁷ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 59.

kaçınır ve sevdiklerine karşı sorumluluklarını yerine getirirler. Allah'a ve insanlara verdikleri sözlere sadık kalır, tevazu gösterirler.⁵⁰⁸ Ahiret inancı insanın davranışlarını kontrol altında tutması ve hayatına yön çizmesi konusunda etkili ve önemli bir yere sahiptir.⁵⁰⁹

Allah evreni ve insanları boşa yaratmamıştır. İnsanların yaratılışı yalnızca ölüm için değil tekrar diriltilip hesaba çekilmek içindir. Allah'a iman insanların her fiilinin hesabını verecekleri bir ahiret inancını da beraberinde getirir. Ahiret inancı insanda ilâhî adaletin sağlanacağına ve her bireyin eylemlerine uygun bir karşılık alacağına olan inancı pekiştirir.⁵¹⁰ Çünkü dünyada adalet her zaman sağlanamaz. Bazen kötülük yapanlar hak ettikleri cezaya çarptırılmazlar. Ancak ahirette gerçek adaletin tecelli edeceği inancı, zulme uğrayanları teselli eder ve onlara huzur verir. Ahirette iyiler mükafatını alacak, kafirler ise cezalarını çekecektir. Bunu bilmek insanı rahatlatır.⁵¹¹ Bu inanç öğrencilerin adalet duygusunu geliştirir, empati yapmalarını kolaylaştırır ve doğru ile yanlış ayırt etme becerilerini güçlendirerek karakter gelişimlerine katkı sağlar.

İslam gerçek hayatı ahiret hayatı olarak kabul eder. Kişi bu bilinçle yaşarsa ölüm gerçeğiyle yüzleşmesi daha kolay olur.⁵¹² Ahirete iman insanın ölüm korkusunu yenmesine ve ebedî saadet için hazırlık yapmasına da yardımcı olur. Ölümü kabul edip ahirete inanmak dünyevileşmenin önüne geçer. Böylece iyi ameller işleyen insan ölümü yok olma değil ebedî mutluluğa ulaşma olarak görür.⁵¹³

Ahiret inancı hayatın sadece bu dünyadan ibaret olmadığını ahiret ile süreklilik taşıdığını hatırlatır. Ahiret, bu dünyadaki eylemlerin sonuçlarıyla şekillenir; ahiret inancı insanın bu dünyadaki davranışlarını etkileyerek ahlâkları bir yaşam sürmesini sağlar.⁵¹⁴ Bu inanç bireylerin ve toplumların hayatını düzenler. İnanan insanlar birbirlerinin haklarına saygı gösterir, huzuru bozan davranışlardan kaçınır. Ahiret inancı toplumsal dirlik ve düzeni sağlanmasına katkıda bulunur.⁵¹⁵ Bu sayede öğrenciler hem adaletli davranmanın gerekliliğini anlar hem de çevresine karşı daha sorumlu bir tutum geliştirebilir. Aynı zamanda bu inanç öğrencilere davranışlarının etkilerini fark etme yetisi kazandırarak oto kontrol yönlerini güçlendirebilir.

İslam'da ahiret sadece ölüm sonrası değil dünya hayatıyla sıkı bir bağ içindedir. Ahirete inananlar dünyada iyilik yaparak ahiretlerine yatırım yapar; dünya, ahiret için bir hazırlık yeri, ahiret ise dünyanın huzuruna vesile olan iman esasıdır.⁵¹⁶ Ahiret inancı hayatı değerli kılar çünkü ölüm sonrası daha yüksek bir hayatın varlığına inanmak yaşamı anlamlı hale getirir. Bu inanca sahip olanlar dünya hayatını bir imtihan yeri

⁵⁰⁸ Bulut, *Allah İnancı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*, 174-175.

⁵⁰⁹ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 67.

⁵¹⁰ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 25-26.

⁵¹¹ Aydın, *Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Etkileri*, 67.

⁵¹² Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, 222.

⁵¹³ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 61.

⁵¹⁴ Bulut, *Allah İnancı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*, 170.

⁵¹⁵ Aydın, *Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Etkileri*, 75.

⁵¹⁶ Aydın, *Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Etkileri*, 23.

olarak görür. Ahiret Allah'ın adaletinin bir gereğidir ve her eylem adil bir şekilde karşılığını ahirette bulur.⁵¹⁷

Ahiret inancı insana bireysel sorumluluk bilinci kazandırarak bireyi hayatında itidalli olmaya yönlendirir. Aynı zamanda insana içsel ahlâkını geliştirmesi, doğruluk, adalet ve ihsanı gözetmesi için motivasyon sağlar. Ahirete inanan kişi, sevgi dolu, merhametli, sabırlı ve mütevazıdır. Öfkesini kontrol eder, başkalarına zarar vermez, iyilik yapmayı ister, doğruyu söyler ve başkalarını karşı duyarlıdır, Böylece toplumda olumlu bir kişilik örneği oluşturur.⁵¹⁸ İyilerin ödüllendirileceği, kötülerin cezalandırılacağını bilmesi bireyde sorumluluk ve öz denetim gibi erdemlerin gelişmesini destekler.⁵¹⁹

Akliselim olan kişi dünya hayatında yaptığı iyi ve kötü eylemlerle imtihan olduğunu bilir. Dünyadaki yaşam ahiretteki sonuca etki eder ve bu doğrultuda tüm eylemler anlamlı bir hal alır.⁵²⁰ Takva bilinci Allah ve ahiret inancıyla güçlenir. Müslüman, hesap vereceği inancı sayesinde dar görüşlülükten ve sıradanlıktan kurtulur, uzun vadeli ve ahlâki hedeflere yönelir. Hesap gününde insan gerçek benliğiyle yüzleşecektir. Bu bilinç kişiye sorumlu bir yaşam tarzı kazandırır.⁵²¹ Ahirete inanan kişi geleceğe umutla bakar. İnançsız kişiler ise karamsar olur, iyilik yapmanın bir anlamı olmadığını düşünerek hareketsiz kalır.⁵²²

Ahiret inancının insanı dengeli ve ölçülü bir yaşam sürmeye teşvik etmede de rolü vardır. Bireyin sorumluluk bilincini artırarak hak-hukuka saygıyı sağlar. Bu da insanın sağlam bir hukuk anlayışına sahip olmasına, dolayısıyla huzurlu bir yaşam sürmesine yardımcı olur.⁵²³ Dahası ahiret inancı insanın gelecekle ilgili belirsizliğini gidermesine ve psikolojik olarak güvende hissetmesine katkı sağlar.⁵²⁴

Din eğitiminde hem kısa hem de uzun vadeli hedefler vardır. İnsan şahsiyetini ancak ahirete yönelik olan uzun vadeli gayelerin doyuracağı düşünülmektedir. İslam dininin en temel amacı iyi insan, iyi müslüman yetiştirerek dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır.⁵²⁵ Bireydeki değer duygusu ahiret inancıyla daha güçlü bir yapıya ulaşır. Ahirette mutlak adaletin gerçekleşeceği düşüncesi bu dünyayı daha anlamlı yaşamaya sebep olur.⁵²⁶

İnsandaki ölümsüzlük arzusu fıtraten var olan bir duygudur. Ölümün gerçekliğiyle birlikte insanın sonsuza kadar yaşama isteği de evrensel bir psikolojik

⁵¹⁷ Bulut, *Allah İnancı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*, 171.

⁵¹⁸ Bulut, *Allah İnancı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*, 174.

⁵¹⁹ Mustafa Öcal, "Ahiret İnancının Öğretiminde Yeni Bir Yöntem Önerisi", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), 336.

⁵²⁰ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 40.

⁵²¹ Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 123.

⁵²² Aydın, *Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Etkileri*, 73.

⁵²³ Aydın, *Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Etkileri*, 24-25.

⁵²⁴ Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, 228.

⁵²⁵ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 68-69.

⁵²⁶ Gündüz, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", 54.

gerçektir. Din bu sonluluk kaygısına ahiret inancıyla makul açıklamalar sunarak güçlü bir dünya görüşü oluşturur.⁵²⁷ Ahiret inancı, ölümden sonra yeni bir hayatın başladığını ve ruhun ölümsüz olduğunu vurgulayarak insanın yaşadığı bu korkuyu dengeler. Ölümün son olmadığına inanan birey hayatını sadece bedenî arzulara dayalı yaşamak yerine, helal-haram dengesini gözetir, bu da toplumda huzur ve güvenin korunmasını destekler.⁵²⁸ Bu bilinç öğrencilerin yaşamın anlamını daha derin bir şekilde kavramalarını sağlar, zorluklar karşısında metanetli olmalarına yardımcı olur.

İnsanın yaşamı ve ölüm ötesi hakkında anlam arayışı âhiret inancıyla şekillenir. Bu inanç bireylere yaşamlarına bir mana ve hedef kazandırırken toplumsal anlamda da koruyucu bir rol oynar. Ahiret inancının varoluşsal boşluğu doldurarak insanın psikolojik ve sosyolojik dengesini korumada, aynı zamanda dünyadaki hayatın önemini hatırlatmada da bir rolü vardır.⁵²⁹ Ayrıca ölüm sonrası hayat inancı insanlara teselli ve güven vererek zorluklarla başa çıkmalarını kolaylaştırır.⁵³⁰

Zor durumlarda Allah'a ve ahirete inanan kişi duygularını kontrol eder, sabır ve dua ile sıkıntılara göğüs germesi kolaylaşır.⁵³¹ Örneğin Türkiye'de yakın zamanda yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremde binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Yapılan araştırmalarda depremzedelerin büyük bir kısmının sarsıntı anında dinî davranışlara yöneldiği ve dua ederek Allah'tan yardım istediği görülmüştür. Çünkü dua kişinin manevi gücünü artırarak sabırlı olmasına ve karamsarlıktan uzak durmasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte ahiret inancı depremzedelerin bu süreci aşmalarında önemli bir etken olmuştur. Ayrıca İslam'da doğal afetlerde hayatını kaybedenlerin şehit sayılması kayıpların acısını hafifletmiş ve geride kalanların yaşamına devam etmelerini kolaylaştırmıştır.⁵³²

Çocuklar ölüm gibi olaylarla karşılaştıklarında ahiret hakkında sorular sormaya başlar. Bu onların ebedi olma arzusundan kaynaklanır. Ahirete iman öğretirken sorulara basit ve anlaşılır cevaplar vermek, doğru zaman ve yerde uygun örnekler kullanmak sağlıklı bir gelişim için önemlidir.⁵³³

Ahiret konusunu anlatırken çocukların gelişim düzeyine uygun şekilde anlatılması gerekmektedir. Cennet ön plana alınmalı, korkutucu değil ümit verici olmalıdır. Çocukların sevdikleriyle birlikte tüm güzelliklere ahirete kavuşacağı ümidiyle yaşama heyecanı devam ettirilmelidir. Dünyada yapılan davranışların ahirette karşılık bulacağı bilinci kazandırılması ve çocuklara yaşamlarını bu bilinçle düzenlemeleri için

⁵²⁷ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 57-58.

⁵²⁸ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 29-30.

⁵²⁹ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 28.

⁵³⁰ Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, 63.

⁵³¹ Şentürk, "Dini İnancın Psikolojisi", 95-96.

⁵³² Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 46.

⁵³³ Bal, *İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Yer Alan "Melek ve Ahiret İnancı" Adlı Ünitenin Kazanımlarını Elde Etme Düzeyleri ile Korku ve Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 42.

rehberlik edilmesi⁵³⁴ karakter gelişiminin sağlıklı temeller üzerine inşa edilmesine imkân verebilir. Bu bilincin ortaokul dönemi öğrencilerinde hem bireysel hem de toplumsal sorumluluk duygusunu geliştireceği düşünülmektedir.

4.1.3. Peygamber ve İlahi Kitap İnancı

Ortaokul DKAB dersi 6. sınıf müfredatında yer alan ünitelerden biri “Peygamber ve İlahi Kitap İnancı”dır. Teması inanç olan bu ünite: “İslam’ın temel esaslarından peygamber ve ilahi kitap inancı konusu ele alınmaktadır. Öğrencilerin peygamberlerin görevleri ve özellikleri hakkında bilgi toplamaları, peygamberlerin insanlara örnek olması ve vahyin gönderiliş amacı konularını yapılandırmaları, ilahi kitaplar ve bu kitapların indirildiği peygamberler hakkındaki bilgileri çözümlemeleri amaçlanmaktadır.”⁵³⁵

Üniteyle ilgili öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinden birisi şöyledir: “Peygamberlerin insanlara rehber olarak gönderilmesi hakkında bilgi toplayabilme.” Bu kazanım: “Peygamber inancı konusunu araştırır. Peygamber inancıyla ilgili bilgileri bulur. Peygamber inancıyla ilgili ulaştığı bilgileri öğretmen rehberliğinde doğrular. Peygamber inancıyla ilgili ulaştığı bilgileri kaydeder” şeklinde alt başlıklarla desteklenmiştir. İlahi kitaplar ile ilgili bir öğrenme çıktısı ise: “Vahiylerin insanlara ilettiği mesajları yapılandırabilme” şeklinde belirlenmiştir. Bu başlık altında: “Vahyin gönderiliş amacıyla ilgili nedensel ilişkiler ortaya koyar. Vahyin gönderiliş amacıyla ilgili nedensel ilişkilere dayalı unsurlardan hareketle uyumlu bir bakış açısı geliştirir” gibi alt başlıklar yer alır.⁵³⁶

Bu ünite, öğrencilerin peygamberlerin insanlara rehberlik eden, onları iyiye, güzele ve doğruya yönlendiren kılavuzlar olduğunu aynı zamanda peygamberliğin insanlık tarihi boyunca toplumsal düzeni sağlamada oynadığı önemli rolü kavramaları hedeflenir. Peygamberlerin seçilmesi, örnek olmaları ve vahyin amacı arasındaki ilişki kurularak, öğrencilerin kendi hayatlarında bir yol göstericiye duydukları ihtiyacı anlamaları sağlanır.⁵³⁷

Peygamberlere ve ilahi kitaplara iman ünitesi, öğrencilerin Allah’ın insanlara vahiy gönderme amacını anlamalarını sağlar. Teknolojik gelişmelere ve hayat şartlarının iyileşmesine rağmen insanların anlam arayışı içinde olmaları sebebiyle vahye ve peygamberlere ihtiyaç duydukları vurgulanır.⁵³⁸ 11-15 yaş grubundaki öğrencilerin peygamberleri ve özellikle Hz. Muhammed’i tanımaları, peygamberlerin özelliklerini ve görevlerini anlayarak onları hayatlarına örnek almaları hedeflenir. Peygamberleri

⁵³⁴ Öcal, “Ahiret İnancının Öğretiminde Yeni Bir Yöntem Önerisi”, 336.

⁵³⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 58.

⁵³⁶ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 59.

⁵³⁷ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 60.

⁵³⁸ Gülbaşı Oymak, *İlköğretim Müfredatında Tanrı Tasavvuru ve İnanç Esaslarının İncelenmesi ve Öneriler*, 40.

tanıyan ve onların güzel örneklerini benimseyen bireyler toplumsal ilişkilerindeki sorunları düzeltebilir. Örneğin zor anlarda "Peygamberimiz ne yaptı?" sorusunu sorarak, peygamberin ahlâki ve davranışsal örneklerinin bireylerin yaşamına yansımaları sağlanabilir.⁵³⁹

Peygamberler toplumların ihtiyaçlarına cevap veren, insanlara yol gösteren rehberlerdir. Onların varlığı insanın güven duygusunu artırır. Peygamberler olmadan insanlar kendi zihnine güvenerek yol almakta zorlanırlar. Hata yapma olasılıkları artar.⁵⁴⁰ İnsanlar bazen çevrelerinin olumsuz etkisiyle doğruluktan sapabilirler. Bu durumda doğru yolu gösterecek bir örneğe ihtiyaç duyarlar. Peygamberlerin getirdiği ahlâki ilkeler insanın amacına uygun bir yaşam sürmesinde ve toplum huzurunun sağlanmasında önemlidir. Allah, merhametinin bir gereği olarak peygamberler göndermiştir.⁵⁴¹ Bunu kavrayan öğrenciler peygamberlerin güzel örneklerini hayatlarına yansıtarak ahlaklarını güçlendirebilir ve iyi alışkanlıklar kazanabilir.

Peygamberler Allah'ı bilme ve ibadetler gibi aklen gerekli olan konuları açıklar. Onlar, insanlara dünyada iyi sonuçlar elde etmeleri için doğru yolu gösterir ve olumsuz sonuçlardan uzak durmalarını sağlar. Bu durum insanın yaratıcıya inanma ihtiyacını gidermekte, Allah'ın birliğini ve yüceliğini öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Dahası vahyi iletmekle birlikte bu vahyi yaşayan ilk kişiler peygamberlerdir. Allah'a ibadet etme, zikretme ve dua etme gibi ibadetleri detaylı bir şekilde açıklamış ve örnek yaşamlarıyla bunları göstermişlerdir. Bu da insanların dinî yükümlülükleri kabul etmelerini ve uygulamalarını kolaylaştırmıştır.⁵⁴²

Peygamberler, dinî kurallarla birlikte evrensel insani ve ahlâki değerleri insanlığa kazandırmış, kültür ve medeniyetin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Toplum düzenini sağlamak için insanlara ticaret, ziraat, sanat ve meslekleri öğretmiş, böylece dünyada ve ahirette huzura kavuşmanın yollarını göstermişlerdir.⁵⁴³ Peygamberler de bizler gibi bir insandır. Onlar da her insan gibi doğmuş, çocuk olmuş, büyümüş ve hayatları son bulmuştur. Yaşamları boyunca ne yaptıkları, nasıl yaşadıkları, olaylar karşısındaki tavır ve tepkileri ile insanlığa örnek olmuşlardır.⁵⁴⁴

Peygamberlerin insan olması örnek alınabilmeleri açısından önemlidir. Peygamberler dünya hayatıyla meşgul olsalar da inançlarının gerektirdiği değerlere her zaman öncelik vermişlerdir. Hz. Muhammed baba, eş, lider, öğretmen ve birçok alanda rol model olarak toplumda örnek alınabilir bir şahsiyet olmuştur. Peygamberlerin yaşadığı zorluklar insanlara sabır ve Allah'a güvenme konusunda örneklik teşkil eder.

⁵³⁹ Acar, *Ortaokul Öğrencilerinin Temel İslâm İnanç Esaslarına Dair Tasavvuru: Antalya Örneği*, 39-40.

⁵⁴⁰ Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, 228.

⁵⁴¹ Fatma Balcı Arvas vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf*, ed. İsmail Sağlam (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2024), 23.

⁵⁴² Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 17-18.

⁵⁴³ Balcı Arvas vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf*, 24.

⁵⁴⁴ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 83.

Onların imtihanlara karşı takındığı tutum müminlere yol gösterici niteliktedir.⁵⁴⁵

Allah'ın toplumlara peygamber göndermesi insanın eğitim ve gelişimi için bir rehber ihtiyacı duyduğunun göstergesidir.⁵⁴⁶ Kur' an her inen ayeti ile öncelikle Hz. Muhammed'i bilgilendirmiş, öncelikle onu yetiştirip geliştirmiş ve insanlık için örnek şahsiyet olarak tanıtmıştır.⁵⁴⁷ Örnek alınacak şahsiyetlerde aranan ilk vasıf ise iyi insan olmasıdır. Tüm peygamberler toplumun güvenini kazanmış dürüst insanlardır. Kur' an-ı Kerim'de peygamber kıssalarına bakıldığında her birinin hayatında örnek alınacak pek çok güzel ahlâki ilkeye sahip oldukları görülür.⁵⁴⁸ Kur' an-ı Kerim'de peygamber kıssalarına yer verilmesinin bir sebebi de onların sorunlar karşısında nasıl çözüm ürettiklerini insanlığa göstermektir. Bu kıssalar masal değil çıkarılması gereken pek çok ders içeren yaşanmış olaylardır.⁵⁴⁹ Bu bağlamda peygamber kıssaları öğrencilerin ahlaki değerleri içselleştirmelerine yardımcı olabilir ve onlara hayatın zorluklarıyla başa çıkmada yol göstererek güçlü bir karakter kazanmalarına destek olabilir.

DKAB dersi öğretim programında, öğrencilerin peygamber kıssalarında verilen öğütleri (Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın kıssalarını) sentezleyebilmeleri amacıyla bu kıssalara da yer verilmiştir.⁵⁵⁰ Ortaokul çağındaki öğrenciler için Hz. Nuh sabrı ve Allah'a olan güveniyle; Hz. İbrahim inancı uğruna fedakârlığıyla; Hz. Musa adalet ve cesaretiyle; Hz. İsa sevgi ve doğruluğu yaymasıyla; Hz. Muhammed (sav) ise güzel ahlakı ve rol model kişiliğiyle örnek alınması gereken peygamberlerdir.⁵⁵¹ Onların hayatları gençlerin zorluklar karşısında dayanıklı, adil, sevgi dolu ve sorumluluk sahibi bireyler olmalarına rehberlik edebilir.

Din eğitiminde peygamberlerin hayatından örnekler sunmak öğrencilerin kendi yaşamlarındaki benzer durumları fark etmelerini ve bu örnek şahsiyetleri kendilerine rehber edinmelerini sağlar; böylece karakter gelişimleri olumlu yönde desteklenmiş olur. Çünkü karakter eğitiminde örnek alınacak bir modelin olması çocukların bilgiyi somutlaştırmalarını ve hayatlarına yansıtmalarını kolaylaştırır. Çocukların kendi çevresinde tüm güzel özellikleri kendinde barındıran birini bulması bazen mümkün olmayabilir. İşte İslam bu konuda Hz. Muhammed (sav)'i mükemmel bir model olarak bize tanıtır. O sadece Müslümanlar için değil, tüm insanlık için bir rehberdir. Bu anlamda öğrencilerin O'nun hayatından sunulacak nice güzel örneklerden istifade etmeleri sağlanabilir.⁵⁵² Hz. Muhammed (sav) başta kulluğu, sonrasında liderliği, eğitimciliği, sabrı, şükrü ve teslimiyeti ile örnektir. Sevgisi, şefkati, merhameti, adaleti, affediciliği, cömertliği, vefası, üstün şahsiyet olmasının en önemli göstergesi olan

⁵⁴⁵ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 20-21.

⁵⁴⁶ Çelikkaya, *Eğitime Giriş*, 127.

⁵⁴⁷ Abay, *Kur' an' da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 51.

⁵⁴⁸ Abay, *Kur' an' da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 310-311.

⁵⁴⁹ Balcı Arvas vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf*, 25.

⁵⁵⁰ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 52.

⁵⁵¹ Abay, *Kur' an' da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 311-314.

⁵⁵² Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 239-241.

doğruluk, dürüstlük ve güvenilirliği ile rol modelidir.⁵⁵³

Peygamberler aracılığıyla ilahi mesajlar insanlara ulaştırıldığı için insanların mazeret ileri sürmeleri mümkün değildir. Bu durum kişinin sorumluluk bilincini artırır. Bireye doğru yönde hareket etme farkındalığı kazandırır. Peygamberlerin gösterdiği hedeflere yönelen kişi hem dünyada hem de ahirette huzura kavuşur ve evrensel ahlâk ilkelerine ulaşır.⁵⁵⁴ Tüm bu bilgiler bağlamında peygamber inancının ortaokul öğrencilerinin değer merkezli düşüncelerine, ahlâki sorumluluklar geliştirmelerine ve karakterlerini sağlam temeller üzerine inşa etmelerine katkı sağlayacağı söylenebilir.

Peygamberlere iman etmek, beraberinde onların getirdiği kutsal kitaplara da inanmayı gerekli kılar. Allah insanlara peygamberler aracılığıyla semavî kitaplar göndererek onları doğru yola iletmış ve yanlışlardan korumuştur. Peygamberlerin vefatından sonra insanlar hak ve batılı ayırt edebilmek için ilahi kitaplara ihtiyaç duymuştur.⁵⁵⁵

Vahiy, dini ilkeleri akıl ve özgür irade ile kabul etmeye davet eder, kişiyi zorlamadan doğruyu benimsemeyi önerir. Kur' an insanlara iman ve ibadette özgürlük tanır.⁵⁵⁶ Akıl sorumluluğu beraberinde getirir. Vahiy insanlara doğruyu ve yanlışları öğretir, güzel davranışlarla mutluluğa ulaşmanın yollarını gösterir. Allah'ın merhametiyle vahiy hidayet rehberdir.⁵⁵⁷ “Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber ... olarak indirdik”⁵⁵⁸ ayetinde olduğu gibi bir çok ayette bu husus belirtilmiştir.

Kur' an müminlere doğruyu göstererek dünya ve âhiret hayatına rehberlik eder. Bireysel ve toplumsal yaşam için emir ve yasaklar sunarak birçok konuda ilahi ilkeler belirler. Kur' an her iyilik ve kötülüğün âhirette karşılığının olacağını bildirerek bireylerin ahlâkî erdemler geliştirmeleri için güçlü bir temel ve motivasyon sunar. Affedicilik, adalet, sabır gibi erdemler Kur' an'da sıkça övülürken, erdemsiz davranışlar ise yerilmektedir.⁵⁵⁹ Kur'an, sözü ile eylemi uyuşmayanları eleştirir. İnancıyla davranışları uyumlu, dürüst insanlar yetiştirmeyi hedefler.⁵⁶⁰

İnsanın hem bedensel hem de ruhsal ihtiyaçlarının karşılanması önemlidir. Allah Kur' an'ı insanın ruhsal sıkıntılarını tedavi etmek ve ona rehberlik etmek amacıyla göndermiştir. Kur' an doğru yolu göstererek, insanın kalbini yumuşatır ve karanlıkları aydınlatır. İnsanların sıkıntı, hastalık veya bunalım dönemlerinde Kur' an'a daha çok yöneldikleri görülür. Kur' an evrensel ahlâk ilkelerini barındırarak tüm insanları

⁵⁵³ Abay, *Kur' an' da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 317.

⁵⁵⁴ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 20.

⁵⁵⁵ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 22.

⁵⁵⁶ Akdemir, “İmanın Değersel Anlamı ve İslam'da İnanç Özgürlüğünün Temelleri”, 60.

⁵⁵⁷ Balcı Arvas vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf*, 28.

⁵⁵⁸ *Kur'an-ı Kerim Meal*. en-Nahl 16/89

⁵⁵⁹ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 68-69.

⁵⁶⁰ Acar, *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*, 78-79.

muhatap alır ve üstünlüğün sadece Allah'a itaatle sağlandığını vurgular. Bu da insanların Kur' an'a olan ilgisini artırır.⁵⁶¹

Kur'an, geçmiş milletlerin kıssalarından ibret almayı öğütler; bu sayede insanların geçmişteki hataları tekrarlamaktan kaçınarak doğru yolda ilerlemesini amaçlar. Bu kıssalar toplumsal ve bireysel ilkelerin şekillenmesinde önemli bir rehberdir. İslam Allah'ın koyduğu emir ve yasaklarla bireylerin ve toplumun huzurunu sağlar. Bu yasaklar kişileri yanlış davranışlardan caydırarak toplumsal düzeni korur. Cezalar hem bireysel hem de toplumsal fayda sağlamak amacıyla uygulanır.⁵⁶² Bu doğrultuda ortaokul DKAB derslerinde kıssalara yer verilmesi öğrencilerin değer temelli bir kişilik oluşturmalarına yardımcı olabilir.

Öğrencilerin kendisini yaratan Allah'ın hayatını nasıl daha iyi bir şekilde yaşayacağını gösteren bir rehber olarak ilahi kitaplar gönderdiğini bilmesi ona güven verebilir. Yaptığı güzel ve olumlu davranışların kutsal kitapta teşvik edilmesi onun için iyiye ve güzele yönelik itici bir güç olabilir. Kur' an-ı Kerim'in insanlar için yaratıcı tarafından gönderilmiş bir yaşam kılavuz olduğunu öğrenmek bireylerin Kur' an'a bakışını değiştirebilir. Bu anlamda insan karakterinin olgunlaşma sürecinde Kur' an-ı Kerim'in, insana doğru yolu gösteren bir rehber olduğu bilinci kazandırılabilir.

4.1.4. Kader ve Kaza İnancı

Ortaokul DKAB derslerindeki inanç öğrenme alanlarıyla ilgili ünitelerden bir olan “Kader ve Kaza İnancı” 8. Sınıf kademesinde birinci üniteye yer almaktadır. Bu üniteye: “Öğrencilerin; Allah'ın (cc) her şeyi bir ölçüye göre yaratmasını kader kavramıyla ilişkilendirerek yorumlamaları, kader ve kaza inancıyla ilgili kavramlar hakkında bilgi toplamaları ve bu kavramlarla ilgili akıl yürütmeleri, kader inancının insanın davranışlarına etkisine dair bir bakış açısı kazanmaları amaçlanmaktadır.”⁵⁶³

Öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinden “Allah'ın (cc) her şeyi bir ölçü ve düzene göre yarattığını kader ve kaza inancı bağlamında özetleyebilme” olarak verilen öğrenme çıktısı: “Evrenin işleyişindeki ölçü ve düzeni gösteren örnekleri kader ve kaza bağlamında kendi hayatı için anlamlı hâle getirir” şeklinde alt başlıkla desteklenmiştir. “Kader inancının insan davranışına etkisi hakkında düşünebilme” şeklinde verilen kazanım ise: “Kader inancının insan davranışına etkisini inceler. Kader inancının insan davranışına etkisiyle ilgili sonuç çıkarır. Kader inancının insan davranışına etkisiyle ilgili ulaştığı çıkarımları davranışlarına yansıtır” şeklinde alt başlıklarla desteklenmiştir.⁵⁶⁴ Bu ünite ile öğrencilerin çevreyi gözlemleyerek evrendeki düzenin Allah tarafından yaratıldığına dair çıkarımlar yapması hedeflenir. Kader ve kaza inancı

⁵⁶¹ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 24.

⁵⁶² Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 96-99.

⁵⁶³ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 99.

⁵⁶⁴ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 100.

çerçevesinde toplumsal krizlerdeki rollerini sorgulamaları ve yanlış anlamaları eleştirel bir şekilde incelemeleri sağlanır. Kader inancını doğru anlayarak zor durumlarla başa çıkma ve yeni durumlara uyum sağlama konusunda akıl yürütmeleri ve bu çıkarımları sonucunda sorumluluk bilinciyle davranışlarına yansıtma amaçlanmaktadır.⁵⁶⁵

Kader ve kaza inancı konusu ile 11-14 yaş grubu öğrencilerden beklenen kader ve kaza terimlerini Allah'ın sıfatlarıyla ilişkilendirebilmeleri, insanların irade ve sorumluluğu ile kader arasındaki bağlantıyı anlayabilmeleri ve bu konuda yanlış anlayışları sorgulayarak doğruyu kavrayabilmeleridir.⁵⁶⁶ Bu ünite öğrencilerin insanın iradesi ve sorumluluğu ile kader arasındaki ilişkiyi anlamalarına yardımcı olur. Kader inancının yanlış anlaşılması, insanın sorumluluğunu göz ardı etmesine yol açabilir. Bu nedenle, Allah'ın gücü ile insanın iradesi arasındaki dengeyi doğru bir şekilde öğretmek önemlidir. Kaza ve kader inancı ünitesinde kaza, kader, ömür ve ecel gibi kavramlar öğretilir. Bu kavramlar öğrencilerin hayatı anlamlandırmalarına yardımcı olur ve küresel olayların dini açıdan karşılıklarını keşfetmelerini sağlar.⁵⁶⁷

Evrensel yasalara göre Allah her şeyi bir ölçü ve denge üzere yaratmıştır. Bu ölçü ve dengenin bozulmasında insanların etkisi vardır. Bu anlamda Kur'an, insanları dengeyi bozmama noktasında uyarır.⁵⁶⁸ İnsan evrenin yasalarına uyarak sağlıklı ve huzurlu bir yaşam sürmelidir. Fiziksel, biyolojik ve toplumsal kurallara uymak, doğaya zarar vermemek önemlidir. Bu yasalara uymak insanlığın hayrınadır. Aksi halde doğal dengenin bozulması hayat kalitesini düşürür.⁵⁶⁹ Tüm bunları göz ardı etme sonucunda oluşacak bir takım bozulmalar hem bireysel, hem de toplumsal anlamda sorunlar doğurur. Bu bilgiler öğrencilerin kendi hür iradelerinin farkına varmalarını sağlayarak sorumluluk duygusu geliştirmelerine, doğaya ve çevreye karşı duyarlılık kazanmalarına böylece hem kendi hayatlarını hem de içinde yaşadıkları toplumun iyiliğini gözetken bireyler olmalarına yardımcı olabilir.

İnsan akıl ve irade sahibidir. Bu nedenle de yaptıklarından sorumlu tutulacaktır. İnsan aklıyla doğru ve yanlış, iyi ile kötüyü ayırt eder. İradesiyle ya iyiyi, güzeli, doğruyu seçer ya da kötüyü, yanlış olanı tercih eder. Sorumluluk ise bu seçimlerinin doğuracağı sonucu üstlenmesidir. Doğru kader anlayışı, insanın tercihlerinde serbest olduğunu bilmesi ve özgür iradesiyle yaptığı seçimlerin sorumluluğunu kadere yükleyemeyeceğini anlamasıyla başlar. Bununla birlikte insan iradesiyle bir takım eylemler gerçekleştirme girişiminde bulunsa da, bu gücü ona veren Allah'tır. Çünkü insan iradesinin ötesinde onu kapsayan bir "Küllî İrade" vardır. Öğrencilerin bu gerçeği kavraması, gücünün sınırlarının farkına varmalarına yardımcı olur. Ayrıca Allah, kullarının tercihleri doğrultusunda onlara istedikleri yola ulaşmayı

⁵⁶⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 101-102.

⁵⁶⁶ Acar, *Ortaokul Öğrencilerinin Temel İslâm İnanç Esaslarına Dair Tasavvuru: Antalya Örneği*, 43.

⁵⁶⁷ Gülbaşı Oymak, *İlköğretim Müfredatında Tanrı Tasavvuru ve İnanç Esaslarının İncelenmesi ve Öneriler*, 38-40.

⁵⁶⁸ Bkz. *Kur'an-ı Kerim Meal*i. er-Rahman 55/7-8

⁵⁶⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf*, 13-19.

kolaylaştırmaktadır.⁵⁷⁰ Kişilik gelişiminde önemli bir dönem olan ortaokul çağında kader ve irade bilincine yönelik kazanımlar öğrencilerin bilinçli davranış geliştirme, öz denetim ve doğru karar verme gibi becerilerinin gelişimine katkı sağlayabilir.

Emek ve rızık kaderle ilgili önemli kavramlardandır. İnsan rızıkını kazanmak için çalışmalı ve emek sarf etmelidir. Peygamberlerin de kendi rızıklarını alın teriyle kazandığının bilinmesi insanları çalışmaya teşvik eder. İnsan hayatı kıymetlidir ve her birey yaşamı boyunca yaptıklarının hesabını verecektir. Bu nedenle ömür iyi değerlendirilmeli ve sağlık, hastalık, başarı ve başarısızlık gibi konularda insan iradesinin önemi göz önünde bulundurulmalıdır. Kaderci bir anlayışla sorumluluktan kaçılmamalıdır. Tevekkül ise "önce tedbir, sonra tevekkül" anlayışıyla hayat bulmalıdır. İnsan, kaderi bahane ederek sorumluluktan kaçamaz; kötü davranışlar, özgür iradesiyle yaptığı tercihlerdir ve bu yüzden sorumluluk kendisine aittir. Gerçek tevekkül çalışmak ve sebeplere başvurmakla çelişmez. İslam hem sebeplere sarılmayı hem de sonuçları Allah'a bırakmayı öğütler. Örneğin iş güvenliği önlemleri alınmazsa, kazayı kaderle ilişkilendirmek yanlıştır.⁵⁷¹ Kader inancına göre insan her durumda sorumluluklarını yerine getirmeli, elinden geleni yaptıktan sonra sonucu Allah'a bırakmalıdır.⁵⁷² Öğrencilerin kader ve tevekkül anlayışını doğru şekilde kavramaları, sorumluluk duygusu kazanmaları ve çaba göstermeye dayalı bir yaşam anlayışı geliştirmeleri açısından önemli bir katkı sağlayabilir.

Kader inancına göre insan hem çaba sarf etmeli hem de Allah'a güvenmelidir. Kader inancı insanın gayretini gösterip sonucu Allah'tan beklemesini, olumsuz durumlarda sabır ve umutla hareket etmesini, olumlu durumlarda ise kibre kapılıp tedbiri bırakmamasını sağlar.⁵⁷³ Kader inancı bireye olumsuz olaylarla başa çıkmada manevi destek sağlar. Araştırmalar sorun anında Allah'tan yardım bekleyerek çözmeye çalışan kişilerin süreci daha kolay atlattığını göstermektedir. Kader inancı zorlu dönemlerden sonra bireylerin daha dindar olmalarına vesile olarak psikolojik rahatlama konusunda etkili olur.⁵⁷⁴

İslam, insanın ruh ve beden sağlığını korumayı büyük bir sorumluluk olarak kabul eder. Sağlık Allah'ın insana verdiği bir emanettir. İslam sağlığın korunmasında bedensel, ruhsal ve çevresel faktörlere dikkat edilmesini öğütler. Beslenme, temizlik ve çevre düzeni önemlidir. Sağlık sadece dışarıdan değil, içsel huzur ve temizlikle de sağlanır. Kişi sağlığını korumak için gerekli önlemleri almalı, olumsuz durumları kadere yüklememelidir.⁵⁷⁵ Allah'ın her şeyi önceden bilmesinin insanların iradesiyle yaptığı eylemler üzerinde zorlayıcı bir etkisi yoktur. İnsan kendi iradesiyle bazı şeyleri

⁵⁷⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf*, 19-22.

⁵⁷¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf*, 21-29.

⁵⁷² Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 88.

⁵⁷³ Yusuf Kandemir, *Kader İnancının Psikoterapik Açısından Fonksiyonu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 29.

⁵⁷⁴ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 47-48.

⁵⁷⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf*, 27-28.

yapabilirken, bazı olaylar da onun kontrolü dışında gelişir. Kader inancı insanın gücünün ötesindeki durumları anlamada önemli bir yer tutar. İslam'da her şeyi takdire bırakmak ya da insanın her şeyi yapabilecek güce sahip olduğu inancı yoktur; dengeli bir anlayış söz konusudur.⁵⁷⁶

İslam inancında kader anlayışı, bireyin özgüvenini güçlendirir ve Allah'ın bireyi zor durumlarla başa çıkacak şekilde desteklediğini anlatır. Bireye baş edemediği zorluklar karşısında umudunu kaybetmeden gelecekteki hayırları düşünerek yeni girişimlere cesaret verme gücü sağlar. Bu anlayış, psikoterapide kullanılan tedavi yöntemleriyle benzer şekilde kişiye ferahlık ve psikolojik dayanıklılık kazandırır.⁵⁷⁷

Kader inancı İslam dininin diğer inanç esaslarıyla uyumlu olup Allah inancıyla sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Bu inanç Allah'a imanla birlikte güçlenir ve bu da insanın güvenini artırarak ruh sağlığı üzerinde olumlu etkiler yaratır.⁵⁷⁸ Ayrıca insanın sorumluluğunu üstlenmesini sağlayarak ona karşılaştığı zorluklarda nasıl davranması gerektiğini öğretir. Kişinin Allah tarafından korunduğunu hissetmesi içsel huzura katkı sağlar.⁵⁷⁹

Psikolojik açıdan bakıldığında kader inancı sadece dini inançları değil tüm dini yaşamı şekillendiren önemli bir faktördür. Kader inancı insanın hayatta karşılaştığı güç durumlara karşı umutlu olmasını, güven duymasını ve en olumsuz anlarda bile moral bulmasını sağlar. Bu yönüyle kader inancı insanın yaşamını besleyen ve ona manevi destek veren bir işlev görür. Kısacası kader inancı dini inançları güçlendiren ve insan hayatını olumlu yönde etkileyen önemli bir kaynaktır.⁵⁸⁰

Son çocukluk yıllarında bireyler olayların nasıl gerçekleştiğini ve insanların güç sınırlarını anlamaya başlar. Bu dönemde kaza ve kader inancı önem kazanır. Doğru bir eğitimle bu inanç çocuklara hayata umutla bakmayı, olumsuzluklar karşısında yılmamayı ve metanetli olmayı öğretir. Bu da onların geleceği için değerli bir kazanımdır.⁵⁸¹ Yapılan araştırmalar kader inancına sahip kişilerin ruh sağlığının kader inancı zayıf olanlara göre daha olumlu olduğunu göstermektedir. Bu kader inancının insanların psikolojik durumları üzerinde olumlu etkiler yarattığını desteklemektedir.⁵⁸²

⁵⁷⁶ Kandemir, *Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu*, 29.

⁵⁷⁷ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 27.

⁵⁷⁸ Kandemir, *Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu*, 118.

⁵⁷⁹ Taşçı Korkmaz, *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*, 51.

⁵⁸⁰ Kandemir, *Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu*, 118.

⁵⁸¹ Bal, *İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Yer Alan "Melek ve Ahiret İnancı" Adlı Ünitenin Kazanımlarını Elde Etme Düzeyleri ile Korku ve Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 44.

⁵⁸² Kandemir, *Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu*, 118.

4.2. İbadet Öğrenme Alanı ve Karakter ilişkisi

Din, insanı maddi ve manevi kirlerden arındırarak iman, ibadet ve ahlâk öğretileriyle bireyin sorumluluklarını yerine getirmesini sağlar.⁵⁸³ İslam inancında ibadetler Allah emrettiği için kulluk görevi olarak O'nun rızasını ve sevgisini kazanmak maksadıyla yapılır. Bununla birlikte Allah'ın farz kıldığı bu ibadetlerle bireysel ve toplumsal anlamda bazı faydalar elde edilmesini dilediği söylenebilir. İbadetler kulun Allah ile olan iletişimine vesile olan vasıtalarlardır. Allah ile kurduğu bu bağın bireyin ruh dünyasında olumlu duyguları destekleyen bir yönü de vardır. İbadet sırasında kişi manevi bir hâl içerisinde. Bu durumun kişilerin duygu, fikir, tutum ve davranışlarına; bu yolla da şahsiyetine müspet anlamda yansıtacağı umulur.⁵⁸⁴

Dini hayat iman ve amel temeline dayanır. İbadetler amel boyutuna dâhil olup inancın bir uzantısı mahiyetinde bir ihtiyaç olarak görülür. Zira insan inandığı yaratıcısına sevgi ve bağlılığının bir göstergesi olarak bu inancını davranışlarında göstermek ister. Tarih boyunca inancın bu şekilde amele yansıdığı görülmektedir.⁵⁸⁵ Kur'an'da geçen "salih amel" kavramı insanın kendisiyle ve çevresiyle barış içinde yaşamasını sağlayan iyilik ve doğruluk eylemlerini ifade eder. Bu kavramı benimseyen birey dürüstlük, adalet, merhamet, sabır ve güvenilirlik gibi olumlu kişilik özellikleri kazanırken, nefret, yalancılık, ihanet ve adaletsizlik gibi kötü davranışlardan uzaklaşır. İbadetler bireye hem ruhsal hem de bedensel zorluklara karşı dayanıklılık kazandırarak onu psikolojik ve sosyal uyum açısından destekler.⁵⁸⁶

İbadet, bireyin manevi değerleri içselleştirerek ahlâkî olgunluğa ve sorumlu bir yaşama yönelmesini sağlayan bir disiplindir. Ayrıca ibadetlerin bireyin sosyal hayatta hoş karşılanmayan davranışlardan uzak kalmasını destekleyici bir yönü olduğu düşünülür. Birtakım araştırmalar ibadet eden bireylerin davranışlarını daha iyi kontrol ettikleri, sorumluluklarının daha çok farkında oldukları bir yaşam sürdürdüğünü göstermektedir. Bu bağlamda ibadet salt alışkanlıklarla sınırlı olmayıp bireyin kişisel gelişimine katkı sunan bilinçli bir süreç olarak değerlendirilmektedir.⁵⁸⁷

İbadetler, bireyin disiplinli bir yaşam sürmesini kolaylaştırır ve iç çatışmalardan arındırarak kişiye irade gücü kazandırır. Kişilik gelişimini dengeleyici bir rol oynar. Bilinçli bir şekilde yapılan ibadetler kişinin hem içe dönük ruhsal yönünü hem de dışa dönük toplumsal ilişkilerini olumlu yönde geliştirir. Allah'ın huzurunda olduğunu hisseden birey, hayatını O'nun emir ve yasakları çerçevesinde değerlendirir, kendini

⁵⁸³ Hakan Özkan, "Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 328.

⁵⁸⁴ Hüseyin Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", *Ekev Akademi Dergisi* 1/3 (1998), 149-151.

⁵⁸⁵ Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", 149-150.

⁵⁸⁶ Akif Hayta, "U. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 9/9 (2000), 2.

⁵⁸⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kişilik Gelişimi Açısından Namaz", *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 8/16 (2015), 12.

denetler ve diğer insanlara karşı iyi davranmaya çalışır.⁵⁸⁸

İnsanı geliştirici bir etkisi olduğu düşünülen ibadetler, bireyi iyiye ve doğruya yönlendirerek olgunlaşmasını ve iyi davranışlar sergilemesini sağlar. Kötülüklerden uzak durmasına katkıda bulunur. Yaratıcısına şuurlu bir şekilde bağlanan insanın özgüveni artar ve ruhsal destek kazanır. İbadetler inanç ve tutumlar bireyin hayatını daha anlamlı hale getirmesini sağlar. Konuyla ilgili olarak Henry Link'in, 'Dine Dönüş' adlı çalışmasında 15 321 kişi üzerinde yapılan inceleme ve 73 226 psikolojik testin uygulama sonucuna göre: "Bir dine inanan ve mabetlere giden kişilerin şahsiyet ve karakteri, dine karşı ilgisiz ve mabetlere gitmeyenlere oranla çok daha sağlam ve ahlâki yönden de bu insanlar diğerlerine göre çok üstünde" oldukları sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁸⁹

İbadetler, insanın Allah ile sürekli bir bağ kurmasını sağlayarak O'nu unutmamasına ve benliğinin Allah'a yabancılaşmamasına yardımcı olur. Bu durum bireyin yaptıklarının hesabını vereceğinin şuuruyla hareket etmesini sağlar. Bu süreç bireyin içsel bir oto kontrol mekanizması ve sorumluluk bilinci geliştirmesine, daha yüksek bir manevi ve ahlâki yaşama yönelmesine vesile olabilir.⁵⁹⁰ Ayrıca ibadetlerin irade, sorumluluk, öz denetim sağlama noktasındaki katkılarının yanı sıra bireyde empati, merhamet, sevgi, şefkat gibi duyguları da geliştirdiği söylenebilir.⁵⁹¹

İbadetlerin bireyde tutarlı davranışlar geliştirmesi beklenir. İslam'da ibadetlerin az da olsa devamlı olması önemlidir. Bu süreklilik halinin iyi temayülleri beslemeye katkı sağladığı görülmüştür. Örneğin usulüne uygun olarak kılınan namazın kişiyi kötülüklerden uzaklaştırdığı gibi iyi ve güzel davranışlara yönlendireceği bildirilmiştir. İşlerin yoğunluğu arasında günde beş vakit namaz kılmak, oruç vesilesiyle bir süreliğine yeme içme konusunda nefsi tutabilmek, zorluklarına rağmen hac yolculuğuna ve görevlerine sabredebilmek, vermenin nefse ağır gelmesine karşın malının bir miktarını ihtiyaç sahipleriyle paylaşabilmek bir irade işidir. Böylece ibadetlerin irade terbiyesinde etkin bir rol oynadığı görülmektedir.⁵⁹² Düzenli ibadet kişinin Allah'ın gözetiminde olduğunu fark etmesini sağlar ve bu farkındalığın bireyin davranışlarına yansıtacağı düşünülmektedir.⁵⁹³ Bu anlamda ibadetlerin kazandırdığı disiplin ve iç denetim, kişilik gelişiminin temellerinin atıldığı ortaokul döneminde öğrencilerin davranışlarını şekillendirmede önemli bir rol oynayabilir.

İnsan, Rabbine, kendisine, diğer insanlara ve çevresine karşı sorumludur. Öncelikli mesuliyeti ise Allah'a karşı ibadet sorumluluğudur. İbadetler insanı eğitmekte; bireysel ve sosyal yaşama katkı sağlamaktadır. İslam'a göre evrendeki her

⁵⁸⁸ Hayta, "U. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", 2.

⁵⁸⁹ Akt. Hayta, "U. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", 3.

⁵⁹⁰ Hayta, "U. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", 4.

⁵⁹¹ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 59-60.

⁵⁹² Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", 152-153.

⁵⁹³ Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", 154.

şey insana hizmet ederken insanın asıl görevi Allah’a kulluktur. İbadet yalnızca belirli fiillerle sınırlı değildir. Allah’ın hoşnutluğuna vesile olan her davranış ibadet sayılmaktadır. İbadetin amacı Allah’ın rızasını kazanmak olup, samimi bir şekilde yapılması gerekir. İslamiyet, insanın hem maddi hem manevi yönlerini gözeterek beden ve ruhu bütüncül bir şekilde ele alır.⁵⁹⁴

İbadetler bir yüzü bireyi, diğeri toplumu ilgilendiren iki yönlü madalya gibidir.⁵⁹⁵ Bireyi Allah’a yaklaştırmamanın ötesinde, toplumsal dayanışma ve sosyalleşmeye katkıda bulunur. İslam’ın tevhit inancı toplumsal birleşme için temel bir prensip olup, cemaatle namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetler, toplumda sosyal dayanışmanın güçlenmesinde önemli bir rol oynar.⁵⁹⁶ Örneğin cemaatle kılınan namaz Müslümanların birbirinden haberdar olmalarını sağlamakla birlikte insanlar arasındaki sevgi bağlarını pekiştirici rol oynamaktadır. Zekât, sadaka ve kurban gibi ibadetlerin yardımlaşma ve paylaşma anlamında pek çok katkısının olduğu görülmektedir. Oruç ibadeti bireylerin aç insanların ve yoksulların halinden anlamalarına vesile olur. Bu durumun onları paylaşma ve yardımlaşmaya yönelttiği söylenebilir. Yine dini bayramların kırıncılıkların, küslüklerin giderilmesini sağlayan bir görevi icra ettiği görülür. İbadetler esnasında insanların toplumsal ve ekonomik statülerinden sıyrılıp birlik ve beraberlik içinde tek bir yaratıcı huzurunda aynı gayeye yönelik olarak bir araya gelmeleri, ibadetlerin bireylerde kardeşlik ve eşitlik anlamında bilinçlenmelerine, kibir ve bencillik gibi olumsuz özelliklerden arınmalarına vesile olur. Bu durumun fertlerde iyi bir karakter oluşumuna hizmet ettiği söylenebilir.⁵⁹⁷

İslam dininde ibadet sadece belirli şekilsel eylemlerle sınırlı olmayıp bireyin hayatının her alanını kapsayan bir olgudur. Namaz, oruç, hac ve zekât İslam’ın temel ibadetleri olarak kabul edilse de İslam düşüncesinde ibadet daha geniş bir anlam taşımaktadır. Bu bağlamda insanın yaptığı her hizmetin aslında Allah’a yapıldığı bilinmelidir. Zira her şeyin yaratıcısı Allah’tır. İnsan yaratılmışlardan faydalanır yaratılmışlar ona emanettir. Bu bilinçle varlıklara yaklaşırsa onları korur. Bu aynı zamanda onların yaratıcısı olan Allah’a yapılmış bir kulluktur. Böyle düşünen insanın Allah inancı ve sevgisiyle her daim ibadet halinde olduğunu söylemek mümkündür. Evini geçindiren bir baba, ailesiyle ilgilenen bir anne, görevini layıkıyla yapan bir öğretmen, doktor, işçi ya da bilim insanı eğer yaptığı işi bilinçle ve sorumlulukla yerine getiriyorsa aslında yaratılış amacına hizmet ediyor demektir. Hz. Peygamber’ in bazı hadisleri de bu bakış açısını destekler niteliktedir. İslam’da gülümsemenin, güzel sözün, rahatsız edici bir şeyin yoldan kaldırılmasının bile sadaka sayıldığı bilinmektedir.⁵⁹⁸ Bu bilinçle yetişen öğrencilerin hayata bakışının değişeceği, günlük yaşamlarındaki sıradan

⁵⁹⁴ Özkan, “Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi”, 328-329.

⁵⁹⁵ Vehbi Ünal, “İslam’da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 357.

⁵⁹⁶ Ünal, “İslam’da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu”, 360.

⁵⁹⁷ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 8.

⁵⁹⁸ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 86-87.

görülen aktivitelerin bile ibadet sayılabileceğini bilmelerinin yaşamlarını daha anlamlı hale getireceği ve onları motive edeceği düşünülmektedir.

Yapılan birtakım araştırmalar neticesinde ibadetler ile kişilerin ruhsal olarak iyi olma hali ve mutluluk arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte ibadetlerin hayatı anlamlı yaşama yönünden de katkısı olduğu bireylerin psikolojisine iyi geldiği, depresyon stres, kaygı bozuklukları gibi olumsuz ruh hallerinde azalmaya sebep olduğu gözlemlenmiştir.⁵⁹⁹ Günlük hayatın koşuşturmacası içinde insan çeşitli sorun ve sıkıntılar yaşar. İbadetler kişiye Allah'ın koruması altında olduğu hissini yaşatarak bu tür stresli durumlar karşısında bireyin direncini ve yaşam enerjisini artırmaya destek olur.⁶⁰⁰ Böylece ibadetlerin kişinin gelişimini desteklemenin yanında, beden ve ruh sağlığını dengeleyerek insanın bütünlüğüne katkı sağladığı da söylenebilir.⁶⁰¹

İbadetlerin kişiye güzel davranışlar kazandırmasında her zaman istenilen sonuçları vermediği durumlar da olabilir. İbadetlerin yalnızca dar anlamda ve şekli olarak yerine getirilmesi istenilen ahlâki gelişimi sağlamayabilir. Bu sebeple ibadetlerin daha derin bir anlayışla yapılması önem taşır. Örneğin Allah'a saygının bir gereği olarak kabul edilen abdest almak sadece bedeni temizlemekle kalmaz aynı zamanda vicdanın da temizlenmesine katkı sağlar. Maddi kirler suyla, manevi kirler ise ibadetlerle temizlenir. Böylece ibadetlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal anlamda da kişiye olumlu katkılar sağladığı görülür.⁶⁰² Bu nedenle ibadetin anlamını ve özünü kavramaları öğrencilerin dini sorumluluklarını bilinçli bir şekilde yerine getirmelerine yardımcı olur. Bunun yanı sıra içsel huzur geliştirme gibi manevi yönlerini de destekleyebilir.

Din eğitimi, ailede başlayan sürecin ardından okullarda verilen derslerle devam etmektedir. İbadetlerin nasıl yapılacağı İslam hukukunun konusuyken ibadetlerin insanı eğiten ve geliştiren yönleri din eğitimi alanında ele alınmaktadır.⁶⁰³ İbadetler teorik bilginin ötesinde insanın duygu dünyasının gelişimine de katkı sağlamaktadır. Ancak ibadetlerin sağladığı duygunun dışa yansımaları yakın çevresinde tecrübe edememiş çocuklara verilecek en iyi teorik dersin bile bu eksikliği kapatamayacağı düşünülmektedir. Çünkü verilen bilgiler ancak bu tür tecrübelerle desteklendiğinde anlam kazanır. Çocuklar ibadetleri taklit yoluyla öğrenmeye başlar ancak zamanla bu taklit duygusal bir boyut kazanır ve çocuk sürecin ilerleyen aşamalarında bu duyguları benimseyerek özümser.⁶⁰⁴ Bu nedenle ibadetlerin kişinin karakterine tesir edebilmesi

⁵⁹⁹ Mevlüt Kaya - Nurettin Küçük, "İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2017), 20-24.

⁶⁰⁰ Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", 150.

⁶⁰¹ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 85.

⁶⁰² Bilgin - Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, 88-90.

⁶⁰³ Özkan, "Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi", 329.

⁶⁰⁴ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 103.

için teoride öğrenilen bilgilerin uygulamayla pekiştirildiği ortamlar oluşturmak ve bireyin duygu dünyasına hitap edebilmek önem arz etmektedir.⁶⁰⁵

Yapılan bir takım araştırmalar ibadetlerin ergenlerin kişilik gelişimini destekleyen ve dengeleyen faktörler olduğunu göstermektedir. Düzenli ibadet ergenlerin diğerkâm bir kişilik geliştirmelerine ve psikolojik olgunlaşmalarına yardımcı olur. Ayrıca ibadetler ergenlerin kendini denetleme, sorumluluk duygusu, zaman yönetimi ve iç disiplin gibi becerilerini güçlendirir. Araştırmalar dini pratiği güçlü olan gençlerin daha uyumlu, sağlıklı kişilikler geliştirdiğini ve kötü alışkanlıklardan uzak durduklarını göstermektedir.⁶⁰⁶

İbadet din eğitimi için temel bir değer olup bireye çok yönlü kazanımlar sağlamaktadır.⁶⁰⁷ Din eğitimi yapılırken ibadetlerin genel mantığı bireylere verilebilirse istenilen hedeflere ulaşmak kolaylaşacaktır. Her birinin bireysel ve toplumsal anlamda birçok kazanım sağladığı açıklanarak bireylerin konu üzerinde düşünceleri ve kendi hayatlarından örneklemeleri sağlanabilir. Şekle dayalı bir eğitim yerine bireyleri bilinçlendirme yoluna gitmenin kişilerin ibadetleri içselleştirmesine katkı sağlayacağı, böylece ibadetin kişiliğinin bir parçası haline gelebileceği umulmaktadır. Zira Özkan'a göre: "Bilgi, bilinçli ve içselleştirilmiş olduğunda anlam kazanır".⁶⁰⁸

Sonuç olarak ibadetler Allah'ı yaratıcı olarak kabul etmenin eylemlere yansımaları olarak görülebilir. Bu eylemlerin İslam'da amaçlanan "insan-ı kamil" hedefine ulaşmada birer araç olduğu, bilinçli ve amacına uygun olarak yapılan ibadetlerin bireylerde iyi özellikleri geliştirmeye yardımcı olduğu söylenebilir. Günümüzde bilimsel ve teknolojik alanda hızlı bir ilerleme görülmesine rağmen ahlâki gelişimin ihmal edilmesi bir takım sorunları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle ahlâki gelişime katkı sağlayacak çözümlerin üretilmesi gerektiği ve ibadetlerin bu anlamda bireye hizmet ettiği düşünülmektedir.⁶⁰⁹ Hayta'nın ibadetler ile ilgili gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre: "Dini pratik boyutları olan; namaz, oruç, dua ve tövbe ile psiko-sosyal uyum boyutları olan; kendini ifade etme, kendini kabullenme, kaygı, etkinlik, sosyallik ve sorumluluk arasında anlamlı ve olumluluk düzeyinin de yüksek olduğu bir ilişki tespit edilmiştir."⁶¹⁰ Bu bağlamda din eğitiminde ibadet öğretiminin bireylerin psikolojik ve sosyal gelişimlerini destekleyerek onları daha sağlıklı, dengeli ve olgun bireyler haline getirmeye yönelik bir vazife üstlendiği söylenebilir. Kimter'in konuyla ilgili yaptığı araştırma bulgularına göre geliştirdiği önerilerden biri şöyledir: "İbadet öğretiminde şekil ve sembollerin ötesinde ibadetlerin hikmetleri ve ihtiva ettikleri

⁶⁰⁵ Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", 154.

⁶⁰⁶ Mustafa Koç, "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi", *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 86-87.

⁶⁰⁷ Özkan, "Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi", 326.

⁶⁰⁸ Özkan, "Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi", 329.

⁶⁰⁹ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 48.

⁶¹⁰ Hayta, "U. Ü. İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", 10.

manaya dikkat çekilmeli, gerçekte tüm ibadetlerin yerine getirilmesinin nihai hedefinin ahlâken kemale erme, inananların ahlâken olgunlaşmasını sağlamak olduğu hususuna bilhassa vurguda bulunulmalıdır.”⁶¹¹

Bu bilgiler doğrultusunda ibadetlerin bireyin kişilik gelişimi, ahlaki tutumları ve sosyal ilişkileri üzerinde olumlu etkiler oluşturabileceği söylenebilir. Bu etkiler, özellikle karakter gelişiminin şekillendiği ortaokul döneminde daha belirgin hale gelebilir. Din eğitimi sürecinde ibadetlerin anlam ve amacıyla birlikte öğretilmesi öğrencilerin hem bireysel hem toplumsal hayatta daha bilinçli ve dengeli bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlayabilir.

4.2.1. Namaz İbadeti

Namaz ibadeti konusu DKAB dersi kapsamında ilköğretim 5.Sınıf müfredatında yer almaktadır. Bu ünite “Öğrencilerin namaz ibadetini özetlemeleri, namaza hazırlık ve namazın kılınış şartlarını inceleyerek namazın kılınışını gözlemlemeleri, namaz ibadetinin insana kazandırdığı değerler hakkında düşünmeleri amaçlanmaktadır.”⁶¹² Konuyla ilgili: “Namazın insan hayatına etkileri hakkında düşünebilme” şeklinde ifade edilen öğrenme çıktısının alt başlıklarında şu hedefler yer almaktadır: “Namazın insan hayatına etkilerini araştırır. Namazın insana kazandırdıkları hakkında sonuç çıkarır. Namazın insana kazandırdıkları hakkında ulaştığı çıkarımları davranışlarına yansıtır.”⁶¹³

Namaz, tarih boyunca tüm peygamberler tarafından yapılan ortak bir ibadet olup Hz. Muhammed ile birlikte İslam’ın beş temel esasından biri haline gelmiştir. İslam’da önemli bir yeri olan namaz "Oku" emrinden sonra farz kılınan, belirli rükünleri bulunan ve tüm ibadetlerin özü olarak kabul edilen bir ibadettir. ⁶¹⁴

Namaz ibadetinin kişiyi maddi-manevi kirlerden arındıran, ruhen yücelten, manen olgunlaştıran, kibir gibi istenmeyen özelliklerin yerine alçakgönüllülük gibi hasletlerin yerleşmesinde etkili olan, kişiyi planlı yaşamaya alıştıran, hayatın getirdiği sıkıntılar ve olumsuzluklara karşı kişide sabır gibi erdemleri geliştiren, sorumluluk bilinci geliştirip iradeyi kuvvetlendiren pek çok olumlu katkısı olduğu söylenebilir.⁶¹⁵ Bu özellikleriyle namazın ergenliğe geçiş sürecindeki ortaokul öğrencilerinin hem davranışsal hem de duygusal yönden olgunlaşmalarına; disiplin, sorumluluk ve sabır gibi becerileri geliştirmelerine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

⁶¹¹ Nurten Kimter, “Namaz ve Ahlaki Olgunluk İlişkisi”, *Dini Araştırmalar* 19/50 (2016), 130.

⁶¹² *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 43.

⁶¹³ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 44.

⁶¹⁴ Hüdanur Demir - Mehmet Çınar, “Gençlerin Beş Vakit Namaz Kılma Durumlarını Etkileyen Faktörlerin Chaid Analizi Yöntemi İle İncelenmesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (2022), 1019.

⁶¹⁵ Mustafa Geredeli, *Namazın Sosyo – Psikolojik Tahlili ve Kişilik Gelişimine Etkisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 103-104.

Namaz çok yönlü faydalarıyla dikkat çeken bir ibadettir. Bireyin yaratıcısının huzuruna çıkarak iç huzura kavuşmasını sağlar. Kulluk görevini yerine getirmenin mutluluğunu yaşatır. İslam'da namazın bireyi kötü ve çirkin işlerden alıkoyarak olumlu davranışlara yönlendirdiği vurgulanır. Namazda okunan dualar kişinin manevi arınmasını sağlar ve bağışlanma umudunu güçlendirir. Aynı zamanda namaz stresli anlarda bir sığınak olarak bireyde ruhsal rahatlama sağlamaktadır.⁶¹⁶

İbadetler bireylerin zaman yönetimini düzenleyerek verimli bir yaşam sürmelerine katkı sağlar. Sabah namazı erken kalkmayı teşvik ederek hem bireysel hem de toplumsal üretkenliği artırır. Güne erken başlayıp verimli bir şekilde çalışmak yüksek performans sağlar.⁶¹⁷ Namaz günlük hayatı disipline eder. Beş vakit namaz bireyin güçlü bir irade ve azim geliştirmesine katkı sağlar. Her namaz Allah'a verilen bir söz niteliğinde olduğundan, bu sözün tutulması bireyi doğruluğa yönlendirir ve şahsiyet bütünlüğünü pekiştirir. Namazın günün belirli vakitlerine yayılmış olması bireyin her anını manevi bir bilinçle değerlendirmesine imkan tanır. Sabah namazıyla kişi güne Allah'a bağlılığını yenileyerek başlar. Öğle namazı bireyi şükre, ikindi namazı ise kendini kontrol etmeye yönlendirir. Akşam ve yatsı namazları ise kişinin gün sonu muhasebesini yapmasına, hatalarını fark etmesine ve dinlenme sürecine manevi bir huzurla girmesine yardımcı olur. Bu şekilde namaz bireyin yaşam döngüsündeki her aşamayla ilgili farkındalık kazanarak maddi ve manevi yönler arasında bir denge kurmasını destekler.⁶¹⁸ Bu bağlamda namazın günlük hayatı disipline eden yönleri ortaokul çağındaki bireylerin planlı, sorumlu bir yaşam tarzı geliştirmelerine katkı sağlayabilir.

Namaz, öncesinde alınan abdestte bedensel ve mekânsal temizlik şartının olması kişinin hem ruhen hem de bedenen arınmasına işaret etmektedir.⁶¹⁹ Bu anlamda namaz ahlâki bir eğitim olmasının yanı sıra toplumsal bir sağlık eğitimidir. Abdest namazın ön şartı olup sadece maddi temizlik değil manevi kirlerden arınmayı da ifade eder. Abdest almak hem fiziksel hem de ruhsal temizlik anlamına gelir.⁶²⁰ Bu yönüyle namaz öğrencilerde temizlik alışkanlığı geliştirmeye yardımcı olurken manevi arınma farkındalığı da kazandırır.

İnsan yaratılışı gereği zayıf ve eksiklikleri olan bir varlıktır. Ancak bu zayıflık Allah'a itaat ve ibadetle giderilebilir. Kur'an'a göre ibadet özellikle namaz insanın manevi gelişimini sağlar. Namaz kişide güzel davranışları geliştirir. Ancak bu etkinin

⁶¹⁶ Demir - Çınar, "Gençlerin Beş Vakıt Namaz Kılma Durumlarını Etkileyen Faktörlerin Chaid Analizi Yöntemi İle İncelenmesi", 1020.

⁶¹⁷ Nedim Öz, "İslâm Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 8/15 (2021), 230.

⁶¹⁸ Fahri Kamili, *İslam Fıkhiında Namaz İbadeti Anlamı, Önemi, Tarihçesi, Fert Ve Toplum Üzerindeki Etkileri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 146-147.

⁶¹⁹ Demir - Çınar, "Gençlerin Beş Vakıt Namaz Kılma Durumlarını Etkileyen Faktörlerin Chaid Analizi Yöntemi İle İncelenmesi", 1021.

⁶²⁰ Öz, "İslâm Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu", 224.

gerçekleşmesi ibadetin samimiyetle ve anlamına odaklanılarak yapılmasına bağlıdır.⁶²¹ Namazın bireye olumlu etki edebilmesi için bu ibadetin düzenli ve amacına uygun olarak yerine getirmesi gerekir. Zira sadece şekli boyutuyla yapılan bilinçli bir şekilde yerine getirilmeyen ibadet kişide istenilen hedefe ulaşmayı güçleştirir.⁶²² Namaz beden ile yapılan bir kulluk görevi olmasının yanı sıra aklın ve kalbin de sürece dâhil olduğu bir ibadettir. “Bedenin payı namazdaki hareketleri yerine getirmek; dilin payı kıraati, zikir ve tespihleri yapmak; aklın payı düşünmek, kavramak ve anlamak; kalbin payı da iman etmek, Allah’ın huzurunda O’nun azametinden ürpermek, kendini O’na vermek ve namazdan tat almaktır.”⁶²³ Bu anlamda namaz sadece fiziksel bir eylem değil bireyin tüm varlığıyla katıldığı manevi bir olgunlaşma sürecidir.

Namazın bireyin zihinsel odaklanma becerisine de katkı sağladığı düzenli kılınan namazın bireylerin başarısında artışa sebep olduğu söylenmektedir. Huşu içinde namaz kılanların kurtuluşa ereceklerinin vurgulanmasının bu hususa işaret ettiği düşünülmektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalara göre zihinsel ve duygusal odaklanma yeteneği bireylerin üzüntülerini, çatışmalarını ve duygularını kontrol altına almalarına yardımcı olmaktadır.⁶²⁴ Malezya’da bir üniversitede yapılan araştırmada namazın insan sağlığına faydalarının yanında duaların okunmasıyla hafıza ve dikkat toplama gücünü arttırdığı belirtilmiştir.⁶²⁵ Bu anlamda namaz özellikle dikkat becerilerinin şekillendiği ortaokul dönemindeki öğrencilerin akademik ve sosyal başarısını destekleyebilir.

Namaz, müminin hayatında disiplin ve sorumluluk bilincini geliştiren bir ibadettir. Namaz vesilesiyle kişi hayatını belli bir düzen içinde yaşamayı öğrenir. Bu düzenlilik hayatın diğer alanlarına da yansyarak bireyin iç disiplinini ve iradesini güçlendirir. Kur’an’ın namazın vakitle kayıtlı bir ibadet olduğunu vurgulaması bazı müfessirler tarafından mümine vakit bilinci ve sorumluluk kazandıracağı şeklinde yorumlanmıştır.⁶²⁶ Bazen yorgunluk veya isteksizlik gibi nedenlerle namaz kılmak zor olabilir. Ancak kişi bu zorluklara rağmen namazını kıldığında, iradesini güçlendirme konusunda önemli bir adım atmış olur. Kuvvetli bir irade, sağlam bir karakter için kritik bir öneme sahiptir. Namaz ibadeti bir yönüyle sabır eğitimidir ve kişiye öz denetim sağlama noktasında katkı sağlar. Bu yönüyle namazın kişinin kendini kontrol etme konusunda etkin bir rol oynadığı söylenebilir.⁶²⁷

Namaz ibadetinin aynı zamanda bireyin zaman yönetimini geliştiren bir yönü de vardır. Kişi namaz sayesinde gününü planlama fırsatı bulur ve böylece zamanını daha

⁶²¹ Hayta, “U. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, 3-4.

⁶²² Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 50.

⁶²³ Kaya - Küçük, “İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, 32.

⁶²⁴ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 50.

⁶²⁵ Aydın, “İnanma İhtiyacı Ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”, 97.

⁶²⁶ Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”, 41-42.

⁶²⁷ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 68-70.

verimli kullanır.⁶²⁸ Bu özellikleriyle namaz özellikle sorumluluk duygusu, öz denetim ve zaman yönetimi becerilerinin geliştiği ortaokul dönemindeki öğrenciler için karakter oluşumuna olumlu katkılar sağlayabilir.

Namazın özüne uygun kılınmasının bireylerde doğruluk, güven, emanete sahip çıkma ve sözünde durma gibi erdemlerin kazanılmasında etkili olacağı düşünülmektedir. Namaz ibadeti rüku ve secdesi ile insanın yaratıcı huzurundaki acziyetini anlamasını sağlar. Bu yönüyle insanda kibir duygusunu törpüleyip tevazu sahibi olmasına katkı sağladığı söylenebilir. Bireyin kazandığı tevazu özelliğinin de insanlarla olan ilişkilerine yansıtacağı umulmaktadır.⁶²⁹ Çünkü ibadetlerin kişiyi olumlu anlamda eğiten vesileler olduğu düşünülür. Örneğin Hz. Peygamber'e namaz kıldığı halde davranışlarından rahatsız olunan bir genç şikâyet edilmiş Allah Resülü'nün de bir süre beklemelerini, namazı gerçekten Allah için kılıyorsa mutlaka davranışlarında düzelme olacağını söylediği, gerçekten de durumun Hz. Peygamber'in söylediği gibi olduğu rivayet edilmiştir.⁶³⁰ Zira Kur'an-ı Kerim'de namazın insanı kötülüklerden alıkoyacağı açıkça ifade edilmiştir.⁶³¹ Ayette geçen "kötülükler" ifadesi ile kastedilenin uzak durulması gereken her türlü çirkin söz, tutum ve davranış olduğu söylenmektedir.⁶³²

Namaz, günlük yaşamın Allah ile sürekli bir ilişki içinde yapılandırılması esasına dayanarak kişinin ahlâki olgunlaşmasını ve ruhsal arınmasını destekler. Düzenli olarak Allah'ın huzurunda bulunma bilincinin bireyin kötülüğe eğilimini zamanla azaltacağı düşünülür. Bu süreç bireyin ahlâki değerlerini güçlendirerek disiplinli bir yaşam tarzı benimsemesine katkıda bulunur. Bu anlamda namazın bireyin vicdanını güçlendiren bir yönü olduğu da görülür.⁶³³ Güçlü bir vicdan ise insanı kötülük yapmaktan uzaklaştırıp iyi olana yönlendirir.⁶³⁴ Erinlik dönemi çocuklarında olgunlaşmış bir ahlâki gelişimden bahsetmek pek mümkün görülmemektedir.⁶³⁵ Bu bağlamda namaz öğrencilerin vicdan ve ahlak gelişimini destekleyerek doğru davranışları benimsemelerine yardımcı olabilir.

Namaz ibadetinin bireyin yaşamında manevi bir sığınak ve denge unsuru olduğu söylenebilir. İnsanın Allah'a güven duygusunu pekiştirir bu da bireyin zorlayıcı koşullarda dahi ruhsal dengesini korumasına yardımcı olur. Namaz bireyi yalnızca fiziksel bir ibadet disipliniyle değil aynı zamanda sabır ve metanet gibi kişisel erdemlerle de donatarak hayatın zorluklarına karşı güçlü bir duruş sergilemesini destekler. Böylece namazın bireyin manevi ve psikolojik dayanıklılığını artıran bir

⁶²⁸ Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", 153-154.

⁶²⁹ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 74-77.

⁶³⁰ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 30.

⁶³¹ *Kur'an-ı Kerim Meali*.el-Ankebut 29/45

⁶³² Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 50-51.

⁶³³ Kasapoğlu, "Kişilik Gelişimi Açısından Namaz", 16.

⁶³⁴ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 57.

⁶³⁵ Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", 236.

ibadet olarak öne çıktığı görülür.⁶³⁶ Kimter'e göre: "Namaz bedeni ruhla barıştıran, kişiyi kendiyile buluşturan....ahlâki bir dönüşüm sağlayan bir ibadettir."⁶³⁷

Namaz ibadetinin bireye katkısının yanında toplumsal olarak da olumlu tesirleri olduğu görülür. Özellikle cemaatle kılınan namaz insanlar arasında birlik, beraberlik ve dayanışma gibi faziletlerin kazanılmasına,⁶³⁸ toplumsal bağlılık oluşmasına, dostluk ve kardeşlik bağlarının kuvvetlenmesine vesile olur. Bu yönleriyle namaz hem bireysel hem de sosyal açıdan önemli bir ibadet olarak kabul edilir.⁶³⁹ Namaz ile Allah'a karşı sorumluluğunu yerine getirmeye çalışan bireyin bu vesileyle insanlara karşı da sosyal sorumluluklarının farkına varması beklenir. Yardımlaşma, paylaşma ve iyilik yapma gibi erdemlerin bu farkındalık ile pekişeceği ve bireyin bu değerleri hayata geçirmek için çaba göstereceği düşünülmektedir. Böylece namazın, bireyin hem manevi hem de toplumsal ilişkilerini güçlendiren bir bağ işlevi gördüğü söylenebilir.⁶⁴⁰

Bu bilgiler doğrultusunda namaz ibadetinin bireylerin manen ve ahlâken gelişimine olumlu tesirleri olduğu sonucuna varılabilir. Namazın karakter gelişimi üzerindeki etkisine yönelik yapılan bir alan araştırmasında namaz ile karakter gelişimi arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle namazda bilinç ve duygu düzeyi yükseldikçe bu etkinin daha kuvvetli olduğunun tespit edildiği belirtilmiştir.⁶⁴¹ Dolayısıyla namaz ibadetinin hem bilişsel hem de duyuşsal boyutları dikkate alındığında, bu ibadete ilişkin kazanımların ortaokul düzeyindeki öğrencilerin karakter inşasına yapıcı bir katkı sağladığı söylenebilir.

4.2.2. Oruç İbadeti

Oruç ibadeti, DKAB dersi kapsamında ilköğretim 6.sınıf müfredatında 2.ünitede yer almaktadır. Bu ünite: "Ramazan ayı ve oruç ibadeti ele alınmaktadır. Öğrencilerin Ramazan ayının oruç ve Kur'an ayı olduğunu çözümlemeleri, oruç ibadeti ve önemi ile ilgili bilgi toplamaları, oruç ibadetinin bireye ve topluma kazandırdıklarını yapılandırmaları amaçlanmaktadır."⁶⁴² Konuyla ilgili kazanımlara bakıldığında öğrencilerin oruç ibadetinin insan hayatındaki önemini ve bu ibadetin insan hayatına nasıl etki ettiğini incelemesi; öğrendikleri bilgileri birleştirerek mantıklı ve uyumlu bir bakış açısı geliştirmeleri amaçlanmaktadır. Böylece bireyin oruç tutmanın karakteri ve davranışları üzerindeki etkilerini anlaması, oruç sayesinde kazandığı bilgi ve

⁶³⁶ Kasapoğlu, "Kişilik Gelişimi Açısından Namaz", 27.

⁶³⁷ Kimter, "Namaz ve Ahlaki Olgunluk İlişkisi", 112.

⁶³⁸ Geredeli, *Namazın Sosyo – Psikolojik Tahlili ve Kişilik Gelişimine Etkisi*, 104.

⁶³⁹ Hayta, "U. Ü. İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", 8.

⁶⁴⁰ Kasapoğlu, "Kişilik Gelişimi Açısından Namaz", 22.

⁶⁴¹ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 177.

⁶⁴² *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)* (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2024), 62.

deneyimlerle sağlıklı bir düşünce yapısına ulaşması hedeflenmektedir.⁶⁴³

İbadetler ruhsal sağlığı destekleyen kaynaklar olarak kabul edilebilir. Oruç ibadeti de ruhsal sağlığı güçlendiren temel ibadetlerden biri olup⁶⁴⁴ hem ilahi dinlerde hem de farklı dünya dinlerinde bulunan bir ibadettir. Bazı dinlerde kişisel bir tercih, bazı dinlerde ise dinî bir zorunluluktur.⁶⁴⁵ İslam'da oruç Ramazan ayında imsak vaktinden iftar vaktine kadar yeme içme gibi fizyolojik ihtiyaçlardan uzak durarak yerine getirilir.⁶⁴⁶ Oruç sadece bedensel ihtiyaçlardan kaçınmayı değil aynı zamanda ahlâka uygun davranmayı da gerektirir. Bu yönüyle oruç bireyin iradesini kontrol etme, öz denetim sağlama ve haz erteleme gibi yetilerini geliştirmeyi amaçlayan bir eylem olarak tanımlanabilir.⁶⁴⁷

Oruç, bireylerin fiziksel ihtiyaçlarını kontrol etmelerini sağlarken aynı zamanda irade ve özdenetim güçlerini artırır. Oruç tutmak merhamet, sabır, yardımlaşma ve dayanışma gibi duyguları güçlendirir. Ayrıca aynı inancı paylaşan bireylerin açlık ve susuzluk gibi ortak deneyimleri, toplumsal birlik ve beraberlik duygularını pekiştirir. Oruç bireylerden topluma yansıyan ortak tutumlar ve davranışlar oluşturarak kişiler arası ilişkilerde kardeşlik ve dostluk gibi değerlerin güçlenmesini de destekler.⁶⁴⁸ Bu yönleriyle oruç ortaokul çağındaki öğrencilerin öz disiplin kazanmalarına, empati duygularını geliştirmelerine ve toplumsal sorumluluk bilinci edinmelerine katkıda bulunabilir.

Oruç, zamanın ön planda olduğu bir ibadet olup sadece Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla tutulur. Oruç riyadan uzak bir ibadettir.⁶⁴⁹ Kimter'e göre İslam' da ibadetler kişinin karakterindeki aşırılıkları dengelemeye, iç ve dış kontrol sağlamaya, sabırlı, merhametli ve affedici olmaya yönlendirir. Bu anlamda oruç ibadeti de bireyin bir takım isteklerini denetim altına alarak otokontrolü güçlendirir, sabır ve tahammülü artırır, kötü alışkanlıklardan uzaklaştırır.⁶⁵⁰ İslam'ın oruç emri insanın hareketlerini dikkatle analiz edip kontrol altına almasına yardımcı olur. Modern tüketim toplumlarında aşırı tüketime karşı bir denetim sağlayarak az tüketerek de yaşanabileceğini öğretir.⁶⁵¹ Doğan oruç gibi ibadetler ile psikolojik iyi olma hali

⁶⁴³ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 63.

⁶⁴⁴ Mehmet Çınar, "Oruç İbadetinin Ruh Sağlığı Üzerine Etkisi: DeneySEL Bir Araştırma", *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (2021), 1012.

⁶⁴⁵ Mebrure Doğan, "Oruç İradeyi Güçlendirir mi? Ramazan Orucunun Öz Denetim ve Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinin DeneySEL Olarak İncelenmesi", *Bilimname* 48 (2022), 497.

⁶⁴⁶ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 534.

⁶⁴⁷ Doğan, "Oruç İradeyi Güçlendirir mi? Ramazan Orucunun Öz Denetim ve Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinin DeneySEL Olarak İncelenmesi", 498.

⁶⁴⁸ Mustafa Koç, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004), 171.

⁶⁴⁹ Öz, "İslâm Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu", 238.

⁶⁵⁰ Nurten Kimter, "Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015), 9.

⁶⁵¹ Ünal, "İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu", 366.

arasında pozitif bir ilişki olduğunu destekleyen araştırmalar olduğunu ifade eder.⁶⁵²

Oruç, helal olan şeyleri bir süreliğine yasaklayarak nefsi terbiye eder ve aşırı istekleri kontrol altına almayı sağlar. Oruçlu kişi öfkelenildiğinde sakinleşir, toplumda huzursuzluk yaratmak yerine, olumlu tavırlarıyla diğerlerine örnek olur.⁶⁵³ Ramazan ayında suçların azalması ve iyiliklerin artması, nefis terbiyesi ve farkındalıkla açıklanabilir. Oruç bedensel açlığın yanı sıra zihinsel ve kalbî teslimiyetle anlam bulur. Oruç tutmak insanı şükretmeye, mahrumiyet çekenleri anlamaya ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeye yönlendirir. Bu ibadet, insanı düşünce, duygu ve eylemlerinde eğiten bir süreçtir.⁶⁵⁴ Bu yönleri ile oruç öğrencilerin iç dünyalarına yönelmelerine, davranışlarında daha bilinçli tercihler yapmalarına, duygularını tanıma ve yönetmelerine yardımcı olabilir.

Oruç, nefsi denetlemenin bir yolu olup tüm organların kontrol altında tutulmasına yönelik bir egzersizdir.⁶⁵⁵ Bu ibadet sadece yemek içmekten uzak durmak değil aynı zamanda kötü davranışlardan kaçınmak anlamına gelir. Oruçlu bir kişinin kalp kırmamak, yalan söylememek, dedikodu yapmamak gibi güzel ahlâki davranışlar sergilemeye özen göstermesi beklenir. Oruç ile bireylerin manevi olarak da olgunlaşmaları amaçlanmaktadır.⁶⁵⁶ Oruç ibadetinin özünü kavramış bir bireyin yalnızca midesi ile değil tüm azaları ile oruç tutmaya özen göstermesi gerekir. Bu anlamda elini, dilini, gözünü, gönlünü kötü hallerden arındırmaya çalışarak orucun ruhuna uygun davranmış olur. Dolayısıyla oruç ibadetinin insana sadece bedensel faydalar sağlamanın ötesinde manevi açıdan da pek çok kazanım sunduğu söylenebilir.⁶⁵⁷

Oruç ibadeti nefis terbiyesi ve irade gelişimini desteklerken aynı zamanda yardımlaşma ve paylaşma duygularını pekiştirir. Oruç haz odaklı yaşamdan şükür ve sabır merkezli bir yaşam tarzına geçişi teşvik eder. Birey oruçla birlikte itidal, israfi önleme, dünya ve ahiret dengesi, zamanın değeri ve yardımlaşma gibi erdemleri öğrenir.⁶⁵⁸ Oruç bireyde şükür, empati, diğerkâmlık ve cömertlik gibi pozitif kişilik özellikleri geliştirir, dini ve ahlâki değerlerin gelişimine katkıda bulunur.⁶⁵⁹ Kişiyi bencillikten ve maddiyatçılıktan arındırır. Küçük yaştan itibaren öğrenilen dini tutumlar bireyleri birbirine yakınlıştırarak sosyal istikrar sağlar. Ramazan'daki sahur, iftar, mukabele ve teravîh gibi ibadetler bireylerin vicdani duyarlılığını artırarak sorumlu bir

⁶⁵² Doğan, “Oruç İradeyi Güçlendirir mi? Ramazan Orucunun Öz Denetim ve Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinin DeneySEL Olarak İncelenmesi”, 522.

⁶⁵³ Öz, “İslâm Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu”, 236.

⁶⁵⁴ Özkan, “Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi”, 343.

⁶⁵⁵ Kimter, “Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, 9.

⁶⁵⁶ Hatice Büşra Paksoy vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf*, ed. Şeyma Karatepe (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2024), 41.

⁶⁵⁷ Kaya - Küçük, “İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, 39.

⁶⁵⁸ Özkan, “Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi”, 342.

⁶⁵⁹ Çınar, “Oruç İbadetinin Ruh Sağlığı Üzerine Etkisi: DeneySEL Bir Araştırma”, 1012-1013.

toplum oluşumuna katkı sağlar.⁶⁶⁰ Bu çerçevede oruç ibadeti ortaokul öğrencilerinin karakter inşasına temel oluşturan değerleri içselleştirmelerine katkı sağlayan önemli bir dini pratik olarak değerlendirilebilir.

Oruç ibadeti bireyin öz denetim kapasitesini pekiştiren bir uygulama alanı sağlar. Ramazan boyunca bedensel ihtiyaçları erteleyen Müslümanlar iç disiplin becerilerini geliştirir. Oruç dinin yasakladığı kötülöklere karşı direnç kazandırırken dini sorumlulukları yerine getirmede motivasyon sağlar. Ölçölölük erdemi altında yer alan ve psikolojik iyi oluşa katkı sağlayan önemli bir karakter gücü olarak kabul edilen öz denetim, akademik başarıdan sosyal ilişkilere kadar hayatın çeşitli alanlarında başarılı olmada önemli bir rol oynar. Araştırmalara göre öz denetim ve haz erteleme konusunda iyi olan çocuklar daha sakin, hayal kırıklıklarına dayanıklı ve daha başarılıdır. Öz denetim ahlâki davranışlar için de kritik bir rol oynar. Araştırmacılar öz denetimsizlikle ilişkili problemlerin kişisel ve toplumsal sorunlara yol açtığını ifade etmektedir.⁶⁶¹ Doğan orucun iradeye etkisi konusunda yaptığı araştırma sonucunda “Ramazanın tamamında oruç tutmanın düzenli içsel kontrol egzersizi etkisi yarattığı, öz denetim kaynağındaki tükenmenin ardından yavaş yavaş kaynağın ikmal edildiğı ve iyileşmenin başladığı” şeklinde yorumlamıştır.⁶⁶² Bu bağlamda oruç öğrencilerin dikkat yönetimi, hedefe odaklanma ve öğrenme sürecindeki duygusal dayanıklılık gibi başarıyı destekleyen becerilerinde de gelişim sağlayabilecek bir deneyim sunabilir.

Oruç ibadeti, aynı zamanda bir irade eğitimidir. İrade eğitimi sadece teorik bilgiyle değil uygulama ile gerçekleşir. Bu eğitim bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını doğru şekilde yönlendirmesini, dinin hükümlerine uymasını sağlamak ve nefsini terbiye etmek amacıyla yapılır.⁶⁶³ Zira insan oruç ibadeti vesilesiyle sabretmeyi öğrenir. Normal şartlarda yemesi içmesi helal olan bazı yiyecek ve içeceklerden uzun bir süre uzak durarak nefsini tutabilme melekesi kazanır. Kültürümüzde ramazan konusunda bahsi geçen tekne orucu küçük yaşlarda irade ve ibadet eğitimi için bir başlangıçtır. Sahur bireyi zaman ve irade yönetimi konusunda eğitir. Ayrıca çocukların ilk orucunu tutarken sabırlı olmalarını teşvik etmek amacıyla hediye ve harçlık verilmesi, ibadeti sevdirmeye ve irade eğitimi desteklemeye yönelik bir uygulamadır.⁶⁶⁴

Ergenlik dönemi gençleri arasında yapılan araştırmaların ortak sonucunda en sık yapılan ibadetin oruç olduğu görölmüştür.⁶⁶⁵ Türkiye’de oruç psikolojisi üzerine yapılan bir araştırma gençlerin %75’inin oruç tutmanın kişiliklerini geliştirdiğine inandığını

⁶⁶⁰ Öz, “İslâm Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu”, 236.

⁶⁶¹ Doğan, “Oruç İradeyi Güçlendirir mi? Ramazan Orucunun Öz Denetim ve Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinin Deneyisel Olarak İncelenmesi”, 498-503.

⁶⁶² Doğan, “Oruç İradeyi Güçlendirir mi? Ramazan Orucunun Öz Denetim ve Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinin Deneyisel Olarak İncelenmesi”, 523.

⁶⁶³ Özkan, “Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi”, 337.

⁶⁶⁴ Özkan, “Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi”, 329.

⁶⁶⁵ Koç, “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi”, 84.

göstermektedir. Oruç gençlerin sabır, hoşgörü, merhamet, sevgi ve şefkat gibi duygularını artırırken, toplumda olumlu kişilik özelliklerine sahip ve yüksek benlik değeri olan bireyler olarak algılanmalarına da katkı sağlamaktadır.⁶⁶⁶ Özkan'a göre "Günün, ayın ve yılın planlanmasına, iradenin olgunlaşmasına eğitim ve öğretimle destek olan oruç ibadeti, kâlden hâle dönüşümü temsil etmektedir."⁶⁶⁷

Ramazan ayı insanların kıymetini genellikle fark etmedikleri nimetleri daha iyi anlamalarını sağlar. Oruç tutan bir kişi suyun değerini daha iyi kavrar ve bu durum onda israftan kaçınma bilincini destekler. Oruç aynı zamanda Allah'a ibadet etmenin huzurunu, nimetlere şükretmenin değerini öğretir.⁶⁶⁸

Oruç ibadetinin bireye katkılarının yanı sıra toplumsal anlamda yardımlaşma ve sosyal ilişkileri güçlendirme gibi önemli fonksiyonları da vardır. Aynı zamanda bireyleri zararlı alışkanlıklardan uzak tutma konusunda da etkisi bulunmaktadır. Beden ve ruh ikiz kardeşler gibidir; birindeki olumlu durum diğerini de iyi yönde etkiler.⁶⁶⁹ Aynı zamanda oruç ibadeti bireyde nefis murakabesinin oluşumunu sağlar ve kişiyi olumsuz his ve duygulardan arındırma fonksiyonu ile dikkat çeker.⁶⁷⁰ Ayrıca oruç insanı yaratıcıya bağlanmaya ve düşünsel bir eğitim sürecine sokar.⁶⁷¹ Zengin ve fakir arasındaki bağları düzenler ve toplumsal yardımlaşma bilincini artırır. Zenginler oruç sayesinde açlık ve susuzluğu bizzat deneyimleyerek fakirlerin durumunu daha iyi anlar ve onlara karşı duyarlı hale gelir. Bu da zenginlerin fakirlere yardım etmesini ve toplumda dayanışma, merhamet ve yardımlaşmanın artmasını sağlar. Dahası bu ibadet zengin fakir arasındaki ilişkilerin daha sağlıklı olmasına katkı sunar.⁶⁷² Bu yönleriyle öğrencilerin paylaşımcı bir bakış açısı geliştirmelerine katkı sağlayacağı söylenebilir.

Ramazan iyilik ve yardımlaşma ayıdır. Bu ay paylaşmanın ve birlikte olmanın, özellikle iftar, sahur ve namaz vakitlerinde daha da anlam kazandığı bir aydır.⁶⁷³ İftar zamanında birlikte olma, ortak bir amacı yerine getirme ve günlük görevlerini tamamlamanın sevinci, ailede sevgi ve dayanışmayı artırır.⁶⁷⁴

Ramazan ayında iftar davetleri, teravîh namazı, mukabele geleneği gibi faaliyetlerin insanlar arasındaki kardeşlik, birlik ve beraberlik duygularına sağladığı katkıları vurgulamanın ve bu konuda öğrencilerin kendi tecrübelerini arkadaşlarıyla paylaşmalarına imkân sağlamanın öğrencileri motive edeceği düşünülmektedir. Yine Ramazan bayramının aile, akraba, komşuluk ve dostluk ilişkilerindeki yapıcı etkilerinin bireyin karakter gelişimine müspet anlamda destek olacağını söylemek mümkündür.

⁶⁶⁶ Koç, "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi", 86-87.

⁶⁶⁷ Özkan, "Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi", 344.

⁶⁶⁸ Paksoy vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf*, 40.

⁶⁶⁹ Kaya - Küçük, "İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", 39.

⁶⁷⁰ Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", 154.

⁶⁷¹ Özkan, "Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi", 342.

⁶⁷² Öz, "İslâm Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu", 237.

⁶⁷³ Paksoy vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf*, 49.

⁶⁷⁴ Öz, "İslâm Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu", 239.

Bu bilgiler doğrultusunda oruç ibadetinin nefis terbiyesi ve irade gelişimini desteklerken kişinin karakterindeki aşırılıkları dengelemeyi ve manevi olgunlaşmayı teşvik eden bir ibadet olduğu görülmektedir. Oruç bireyde içsel bir denge oluşturmaya yardımcı olurken, toplumsal ilişkilerde empati, yardımlaşma ve dayanışma gibi değerlerin gelişmesine zemin hazırlayabilmektedir. Bu çerçevede oruç ibadetinin ortaokul öğrencilerinde sorumluluk bilinci, sabır, paylaşma ve kendini kontrol etme gibi karakter gelişimine yönelik kazanımlar açısından işlevsel bir rol oynayabileceği söylenebilir.

4.2.3. Zekât İbadeti

Zekât ibadeti, DKAB dersi kapsamında ilköğretim 8.sınıf müfredatında 2.ünitede yer almaktadır. Bu ünite: “Öğrencilerin; zekât ibadetini paylaşma ve yardımlaşma bağlamında gözlemleri, sadaka kapsamında düşünülebilecek davranışları kendi hayatına yansımaları, zekât ve sadaka ibadetinin kültürümüze yansımalarını gözleme dayalı tahmin etmeleri amaçlanmaktadır.”⁶⁷⁵ Konuyla ilgili kazanımlara bakıldığında öğrencilerin zekât ve sadaka ibadetinin anlamını ve önemini kavramaları, zekât ve sadaka ibadetiyle ilgili kişisel deneyimlerini gözden geçirerek bu deneyimlerden çıkarımlar yapmaları, bu ibadetin günlük hayatlarına nasıl yansıdığına dair farkındalık geliştirmeleri amaçlanmaktadır. Ayrıca öğrencilerin kişisel deneyimlerinden ve gözlemlerinden yola çıkarak zekât ve sadaka ibadetinin kültürel etkileri hakkında çıkarımda bulunmaları hedeflenmektedir.⁶⁷⁶

İslam’da temel ibadetlerden birisi olan zekât geçmiş ilahi dinlerde de emredilen ihtiyaç sahiplerine yapılması gereken mali yardımları ifade eder.⁶⁷⁷ Zekât dünyevi ve uhrevi hedefleri bir arada bulunduran bir ibadettir. Hem Allah'a yakınlaşmayı sağlayan hem de sosyal, ekonomik ve ahlâki faydalar sağlayan bir ibadet olduğu görülür. Ayrıca zekât sadece bireysel bir ibadet değil aynı zamanda toplumsal sorumluluk taşıyan bir eylemdir. Diğer ibadetlere göre sosyal yönü daha belirgindir.⁶⁷⁸ Kur'an’da namazdan hemen sonra zekât emrinin geldiği görülmektedir.⁶⁷⁹

İbadetlerin bireyi bencillik gibi olumsuz özelliklerden uzaklaştırıp başkalarını da düşünmesini sağlayan bir yönü de vardır. Özellikle zekât ve sadaka ibadetinin bireylerde diğerkâmlık gibi ahlâki niteliklerin gelişmesinde etkili olduğu söylenebilir.⁶⁸⁰ Yine bu ibadetin kişide mala düşkünlük, hırs, cimrilik gibi olumsuz özelliklerinin

⁶⁷⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 103.

⁶⁷⁶ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 104.

⁶⁷⁷ Hüseyin Certel, “Psiko- Sosyal Açıdan Zekât”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1997), 347.

⁶⁷⁸ Certel, “Psiko- Sosyal Açıdan Zekât”, 348.

⁶⁷⁹ *Kur'an-ı Kerim Meali*. Bkz. el-Bakara 2/43. en-Nisa 4/77. el-Maide 5/12.

⁶⁸⁰ Certel, “İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, 154.

törpülenmesine katkısı olduğu görülmektedir.⁶⁸¹ İnsanın dünya malına olan düşkünlüğü, doymak bilmeyen hırsından kaynaklanır. Ne kadar malı olursa olsun sürekli daha fazlasını, daha iyisini ve yenisini istemektedir. Bu durum kişiyi zengin olma ya da mevcut zenginliğini artırma isteğine iter. İşte insanın dünya malına olan bu aşırı düşkünlüğü zekât sayesinde azalır ve hırsı denetlenir.⁶⁸²

Zekât nefsi terbiye ederek cömertlik, hayırseverlik, yardımlaşma, dayanışma ve merhamet gibi erdemleri kazandırır. Zekât kişiyi maddi esaretten kurtaran, kalbin katılaşmasını engelleyip kişiyi Allah rızasına yönlendiren ruhi bir eğitimidir. Şükrün bir göstergesi niteliğinde olan zekât mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu hatırlatarak kişiyi nankörlükten arındırır ve şükre yönelir.⁶⁸³ Aynı zamanda manevi açıdan güçlü bir şahsiyet oluşumuna katkı sağlar. Ekonomik yardımlar hem verenin hem de alanın hayatında izler bırakır.⁶⁸⁴

Zekât, kişinin düzenli olarak yardım etmeyi alışkanlık haline getirmesini sağlar. İyilik yapan zengin, bu davranışıyla hem ruhunun temizlendiğini hem de gönlünün genişlediğini hisseder. Aynı zamanda cimrilik ve kötü arzularını yenerek daha olgun bir kişilik kazanabilir. Bu süreç, onun şahsiyetinin yücelmesine vesile olur.⁶⁸⁵ Ortaokul dönemindeki öğrencilere bunların öğretilmesi onların küçük yaşlardan itibaren paylaşma bilinci kazanmalarına ve toplumsal sorumluluk duygularının gelişmesine önemli katkı sağlar.

Zekât bireyde merhamet, fedakârlık ve başkalarını düşünme gibi erdemleri geliştirir. Zekât veren kişi malın Allah'ın bir nimeti olduğunu kavrar. Bu nimeti başkalarıyla paylaşarak iç huzur ve mutluluk duygusu yaşar. Bu süreç bireyde yoksullara karşı duyarlılık oluşturur ve onlara yardımcı olma isteğini pekiştirebilir.⁶⁸⁶ Bu ibadet zengin ile fakir arasında sevgi ve anlayış oluşturur; zengin fakire kibirle bakmaz, fakir de şefkatle yardım eden zengine sevgi besler.⁶⁸⁷ Böylece zekât yoksulları zenginlere karşı kıskançlık ve nefret gibi zararlı duygulardan uzaklaştırarak toplumsal huzuru destekler.⁶⁸⁸

Bireyleri yardım etmeye teşvik eden zekât toplumsal dayanışma duygusunu güçlendirebilir. Bu ibadet toplumda paylaşımın artmasına ve ihtiyaç sahiplerine destek olunmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca bireylerin maddi kaynaklarını israftan kaçınarak

⁶⁸¹ Saadettin Özdemir, “Zekâtın Eğitici ve Ahlâkî Özellikleri”, *Dini Araştırmalar* 6/18 (2004), 232.

⁶⁸² Hacer Çeken, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretim Programında Zekât Konusunun Yeri ve Ders Kitaplarına Yansıması* (Kars: Kafkas Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 19.

⁶⁸³ Certel, “Psiko- Sosyal Açıdan Zekât”, 352-353.

⁶⁸⁴ Özdemir, “Zekâtın Eğitici ve Ahlâkî Özellikleri”, 233.

⁶⁸⁵ Özdemir, “Zekâtın Eğitici ve Ahlâkî Özellikleri”, 234.

⁶⁸⁶ Niyazi Gümüş - Salih Şimşek, “Toplumda Zekât Bilincinin Geliştirilmesinin Yoksulluğa Etkisi: Sakarya İli Araştırması”, *Sakarya İktisat Dergisi* 10/3 (2021), 244-245.

⁶⁸⁷ Çeken, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretim Programında Zekât Konusunun Yeri ve Ders Kitaplarına Yansıması*, 24.

⁶⁸⁸ Certel, “Psiko- Sosyal Açıdan Zekât”, 355.

topluma yönelik faydalı alanlarda değerlendirmelerine de imkân tanıyabilir.⁶⁸⁹

Zekât bireyler arasındaki uyumu güçlendirmede önemli bir rol oynar. Ekonomik eşitsizliklerden kaynaklanan çatışmaları önler, zengin ile fakir arasında bağ kurar. Bu şekilde zekât ekonomik ve psikolojik huzursuzlukların giderilmesinde etkili olur.⁶⁹⁰ Yoksullukla mücadele ederek sosyal dengenin sağlanmasına katkıda bulunur.⁶⁹¹ Ayrıca zekât toplumsal barışı sağlamak ve yoksulluğu azaltmak açısından devletin sosyal yardımlarına fayda sağlayan bir araçtır.⁶⁹² Bu yönüyle zekât öğrencilerin daha duyarlı bir bakış açısı kazanmalarına ve toplumsal adalete katkı sunma fikrine erken yaşlarda ilgi duymalarını sağlayabilir.

Zekât, İslam'ın sosyal bir uygulaması olarak fakir, yetim, kimsesiz gibi tüm ihtiyaç sahiplerine yardım ulaştırarak toplumun birbirine yaklaşmasını sağlar. Dolayısıyla bu ibadet sadece maddi yardım sağlamakla kalmaz aynı zamanda insanlar arasında şefkat ve merhamet duygularının güçlenmesine de vesile olur. Zekât müminleri ihtiyaç sahiplerini düşünmeye teşvik ederek toplumsal huzuru korur, bireysel bencillikten "biz" duygusuna geçişi destekler.⁶⁹³ Fakirlik toplumda dilencilik, hırsızlık, huzursuzluk ve ahlâki çöküntü gibi olumsuz sonuçlara yol açar. Zekât Allah rızası için yapılan bir ibadet olarak bu olumsuzlukları ortadan kaldırılmasına toplumsal huzurun inşasına destek olabilir. Böylece dini sorumluluğun ötesinde toplumsal iyileştirici bir rol üstlenir.⁶⁹⁴ Bu açıdan bakıldığında zekât öğrencilerde topluma karşı sorumlu bir tutum geliştirmelerine zemin hazırlayabilir.

İslam'da yardımlaşma sadece zekât ile sınırlı değildir. Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla ihtiyaç sahiplerine yapılan iyilikler sadaka olarak adlandırılır.⁶⁹⁵ İslam dininde maddi manevi yapılan her güzel ve faydalı iş sadaka sayılmaktadır. Muhtaçların maddi ihtiyaçlarını gidermenin yanında manevi yardımlarda önem taşımaktadır. Örneğin bir insanın sıkıntısını gidermek, insanlara selam vermek, bir yaşlıya yardım etmek, tebessüm etmek, birine güzel bir söz söylemek, birine yol göstermek, yoldan rahatsız edici şeyleri kaldırmak, doğayı korumak gibi davranışlar bu kapsamda değerlendirilmektedir.⁶⁹⁶ Yine sadaka-i câriye olarak bilinen ve kişiye öldükten sonra bile sevap kazandırmaya devam eden bazı sadakalar vardır. Bunlar insanlara faydalı bir ilmi çalışma bırakmak, hayırlı evlat yetiştirmek, hastane, okul, çeşme gibi insanların uzun zaman yararlanacağı yerlerin yapılmasına katkı

⁶⁸⁹ Özdemir, "Zekâtın Eğitici ve Ahlâkî Özellikleri", 235.

⁶⁹⁰ Özdemir, "Zekâtın Eğitici ve Ahlâkî Özellikleri", 238.

⁶⁹¹ Çeken, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretim Programında Zekât Konusunun Yeri ve Ders Kitaplarına Yansıması*, 20.

⁶⁹² Gümüş - Şimşek, "Toplumda Zekât Bilincinin Geliştirilmesinin Yoksulluğa Etkisi: Sakarya İli Araştırması", 246.

⁶⁹³ Öz, "İslâm Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu", 232-233.

⁶⁹⁴ Certel, "Psiko- Sosyal Açıdan Zekât", 356.

⁶⁹⁵ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 568.

⁶⁹⁶ Bk. Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 2013, 2/32.

sağlamaktır.⁶⁹⁷ Bu bilgilerin edinilmesinin, öğrencilerin empati geliştirmelerine, duyarlılıklarının artmasına ve sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmelerine etki edeceği; aynı zamanda bireylerde yardımseverlik ve topluma katkı sağlama yönünde bir motivasyon oluşturacağı söylenebilir.

Sonuç olarak zekât hem zenginlerin bencillikten arındırılmasını hem de fakirlerin yoksulluktan doğan olumsuz duygulardan korunmasını sağlar. Bu ibadet toplumsal huzursuzluğu önleyip, ekonomik ve duygusal uçurumları gidererek zenginle fakiri birbirine yaklaştırmaktadır.⁶⁹⁸ Özetle zekâtın bireylerin ahlâki gelişimine olan faydası manevi olarak malı temizleyici özelliği, toplumsal dayanışmaya etkisi, zengin fakir arasındaki uçurumu azaltması, kıskançlık, kin gibi duyguları gidermesi gibi bireysel ve toplumsal pek çok kazanımı olduğu görülmektedir. Tüm bunların öğrencilere öğretilmesi onların bu ibadete karşı daha istekli hale gelmelerini sağlayabilir. Böylece ne yaptığını ve neden yaptığını bilen kişinin zekât ibadetini daha da içselleştirmesi ve bu ibadetin işlevlerini bir karakter haline getirmesi beklenebilir.

4.2.4. Hac İbadeti

Hac ibadeti, DKAB dersi kapsamında ilköğretim 7.sınıf müfredatında 2.ünitede yer almaktadır. Bu ünite “Öğrencilerin; hacla ilgili kavramlar ve mekânlar hakkında bilgi toplamaları, bu ibadetleri çözümlemeleri, kurbanı Allah’a (cc) yakınlaşma ve yardımlaşma ibadeti olarak tanımlamaları bu ibadetin kazandırdığı değerleri yapılandırmaları, gözlemlerinden yola çıkarak haccın ve kurbanın kültürümüze yansımaları hakkında tahminde bulunmaları amaçlanmaktadır.”⁶⁹⁹ Konuyla ilgili kazanımlarda öğrencilerin hac ibadetinin toplumsal dayanışma ve değerler üzerindeki etkisini incelemeleri ve kültürümüzdeki yerini ortaya koymaları amaçlanmaktadır.⁷⁰⁰ “Öğrencilerden empati kurarak hac ve umre ibadetlerinin insana neler kazandırabileceğine dair düşünmeleri istenir. Öğrencilerin hac ibadeti bağlamında duygu ve düşüncelerini değerlendirmeleri sağlanır. Bu ibadetin insanın ahlâki gelişimine, Müslümanlar arasındaki iletişim ve etkileşime katkıda bulunduğu sonucuna ulaşmaları beklenir.”⁷⁰¹

Hac ibadeti, mümini disiplinli bir manevi eğitim sürecine dâhil eden ve bireyi ahlâki açıdan güçlendiren çok yönlü bir ibadettir.⁷⁰² Mâlî ve bedenî bir ibadet olan

⁶⁹⁷ Bk. Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 2013, 2/489. Bk. Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 2013, 7/408-409

⁶⁹⁸ Certel, “Psiko- Sosyal Açıdan Zekât”, 359.

⁶⁹⁹ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 83.

⁷⁰⁰ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 84.

⁷⁰¹ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*, 85.

⁷⁰² Musa Kazım Yılmaz, “Haccın Hikmetleri”, *Diyanet Dergisi Dini-İlmi-Edebi* 26/3 (1990), 54.

haccın aynı zamanda manevi bir boyutu da vardır.⁷⁰³ Niyet ve ihramla başlayan hac kişiyi içsel bir değişim ve dönüşüm sürecine dâhil eder.⁷⁰⁴ Sıradan bir seyahat değil ulvi gayeler için yapılan özel bir yolculuktur.⁷⁰⁵ Polatoğlu'na göre hac: "insanın kendisini anlama arayışı ve daha nice hikmetleriyle tam anlamıyla bir olgunlaşma yolculuğudur."⁷⁰⁶

Hac, kişinin dinî sorumluluklarını yerine getirirken bir taraftan ahlâki dönüşüm yaşamasını sağlar. Bu ibadeti ifa etmiş bir kişi nefsi, ailesi ve toplumuyla ilgili sorumluluklarını yerine getirirken, başkalarına zarar vermemeye de özen gösterir. Ayrıca hac esnasında ihtiyaç sahibi kardeşlerine yardım ederek sosyal dayanışmayı pekiştirir. Bu "biz" duygusunun güçlenmesine ve toplumsal birlikteliğin artmasına katkı sağlar.⁷⁰⁷ Hac insana farkındalık ve bilinç kazandırarak, onu daha mükemmel bir mümin haline getirmeyi hedefler. Kişinin dini gelişimini pekiştirip onu manevi açıdan olgunlaştıran bir ibadettir. Dahası hac bireyi geçmişteki hatalardan ders almaya ve özündeki temiz fitrat yoluna yönlendirir.⁷⁰⁸ Bu bağlamda hac ibadetinin öğretimi öğrencilerin evrensel kardeşlik duygusu geliştirmelerine, farklı kültür ve yaşam tarzlarına karşı daha anlayışlı ve açık fikirli bireyler olarak yetiştirmelerine katkı sunabilir.

Hac ibadeti, kişilere alışkanlıklarını terk edip yeni kurallara uyma ve ruhsal anlamda dönüşüm geçirme fırsatı sunar. Bu ibadeti yerine getiren kişi bu süreçte eski alışkanlıklarını geride bırakıp daha güzel ve erdemli bir hayat tarzı benimseyebilir.⁷⁰⁹ Hac her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın rızasını kazandırmak için insanı doğaya ve tüm canlılara karşı saygılı ve iyi davranmaya teşvik eden bir eğitimidir.⁷¹⁰ Yine tüm yaratıklara zarar vermemeyi esas alarak insanın merhametli, sabırlı ve disiplinli bir şekilde yaşamayı öğrenmesini sağlayabilir.⁷¹¹ Hac sonrasında bireylerde kötü alışkanlıkların terk edildiği, gıybet, yalan gibi dinen hoş görülmeleyen davranışlarda azalma olduğu görülmektedir.⁷¹² Ergenlik döneminin başlangıcında olan ortaokul öğrencilerinin ahlâki ve sosyal gelişimlerinin şekillendiği⁷¹³ bu kritik dönemde hac ibadetiyle ilgili değerlerin öğretilmesi onların sabır, saygı ve sorumluluk gibi temel

⁷⁰³ H. Kâmil Yılmaz, "Haccın Rûhu, Hac Menâsikinin Sembolik Anlamı", *Bütün Yönleriyle Hac Tartışmalı İlmî Toplantı*, ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2015), 97.

⁷⁰⁴ Yılmaz, "Haccın Rûhu, Hac Menâsikinin Sembolik Anlamı", 99.

⁷⁰⁵ Ekrem Keleş, "Rabbine Gidenin Ahlâkî Yol Haritası", *Bütün Yönleriyle Hac Tartışmalı İlmî Toplantı*, ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2015), 116.

⁷⁰⁶ Enver Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 12 (2022), 122.

⁷⁰⁷ Nedim Öz, "İslam'da Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Boyutu", *Dini Araştırmalar Dergisi* 24/61 (2021), 607-608.

⁷⁰⁸ Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", 129-130.

⁷⁰⁹ Yılmaz, "Haccın Hikmetleri", 56.

⁷¹⁰ Yılmaz, "Haccın Rûhu, Hac Menâsikinin Sembolik Anlamı", 107.

⁷¹¹ Öz, "İslam'da Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Boyutu", 609.

⁷¹² Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", 132-133.

⁷¹³ Doğan, "İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri", 178.

insani değerleri içselleştirmelerine ve sağlıklı bir karakter gelişimi göstermelerine önemli katkıda bulunabilir.

Bireyde sabır, hoşgörü, anlayış, fedakârlık ve öfke kontrolü gibi erdemlerin gelişmesine yardımcı olan hac ibadeti kişilere değerler ve ahlâk eğitimi sunmaktadır. Zorlu şartlar altında yapılan hac, irade eğitimi sağlayarak, nefsanî arzulara hâkim olmayı öğretmektedir.⁷¹⁴ Hac helalleşme ve tövbe ile başlayıp, dua, sabır ve şükürle devam eden, yoğun duyguların yaşandığı bir imtihan sürecidir. Birlik, eşitlik ve dayanışmanın simgeleri olan haccın Müslümanları geçmişle bütünleştirip ilahi huzura yönlendirerek hayat üzerinde kalıcı etkiler bıraktığı gözlemlenmektedir.⁷¹⁵

Hac ibadeti, kişinin manevi olarak ahiretle bağlantı kurmasına neden olabilir.⁷¹⁶ Bireyin dinî tutum ve davranışlarını geliştirerek hac öncesi, esnası ve sonrasındaki yaşamını psiko-sosyal açıdan önemli ölçüde dönüştürdüğü düşünülmektedir.⁷¹⁷ Öte yandan hac ibadetinin farklı dil ve ırklardan gelen Müslümanları kardeşlik duygusu etrafında bir araya getirerek, evrensel bir insanlık bilinci kazandırdığı görülür. Hac sadece dini bir ibadet değil aynı zamanda sosyal ve kültürel bir deneyim olup din kardeşliğini küresel ölçekte pekiştiren bir fonksiyon üstlenir.⁷¹⁸ Farklı coğrafyalardan bir araya gelen Müslümanlar arasında bencilliği engelleyip, kültür ve fikir alışverişini teşvik ederek, dinî birliği pekiştiren bir rol oynar. Aynı zamanda evrensel ölçekte kültürel bilgi aktarımını sağlar.⁷¹⁹

Hac, zengin fakir, eğitimli eğitimsiz gibi dünyevi farkları ortadan kaldırarak Müslümanları eşit kabul eden bir ibadettir. Ortak "ihram" giysisiyle renk, ırk, sınıf ve makam farkları yok olur, kardeşlik duygusu pekişir. Bu dinin sosyolojik boyutuyla cemaat oluşturmaya sağlar ve dünya çapında bir kardeşlik buluşması niteliği taşır. Bu ibadet Müslümanları birbirine bağlarken, eşitlik ve adalet bilincini artırır. Ayrıca yardımlaşma, dayanışma ve bütünleşmeyi artırarak toplumsal kaynaşmayı sağlar. Diğer yandan hac dini ve toplumsal kimlik farkındalığını güçlendirirken, hacca gidenlere psikolojik ve sosyal kazanımlar sağladığı saha çalışmalarıyla doğrulanmıştır.⁷²⁰

Hacda statü, makam mevki, ırk, zenginlik gibi unsurlar önemsiz hale gelirken, birlik, beraberlik ve eşitlik gibi değerler ön plana çıkmaktadır.⁷²¹ Haccın önemli bir mesajı da, bütün insanların yaratıcısının Allah olduğu ve Allah katında herkesin eşit haklara sahip bulunduğu.⁷²² Hac farklı diller, ırklar, kültürler içinde ortak bir inanç, duygu ve hedefi paylaşan müminlerin bir araya gelip kardeşlik bağlarını güçlendirdiği

⁷¹⁴ Ahmet Rifat Geçioğlu, "Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2016), 236.

⁷¹⁵ Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", 143.

⁷¹⁶ Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", 123.

⁷¹⁷ Geçioğlu, "Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım", 238.

⁷¹⁸ Öz, "İslam'da Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Boyutu", 599-600.

⁷¹⁹ Öz, "İslam'da Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Boyutu", 606.

⁷²⁰ Öz, "İslam'da Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Boyutu", 606-607.

⁷²¹ Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", 122.

⁷²² Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", 139.

bir ortamdır. Bu durum bireylere kendilerini geliştirme, daha geniş bir perspektife sahip olma ve tecrübe paylaşımı yapma fırsatı sunar.⁷²³ Bu yönüyle hac öğrencilerin insanlara statü veya farklılıklar üzerinden değil, ortak değerler üzerinden bakabilme becerisi kazanmalarına katkı sunabilir.

Hac ibadeti, dışsal olarak sembolik görünen davranışların aslında bireyi eğitici ve bilinçlendirici bir amaç taşıdığını ortaya koyar. Bu ibadet kişinin iç dünyasını ve dini tutumlarını etkileyerek hem hac esnasında, hem de sonrasında hayatında değişime vesile olabilir.⁷²⁴ Hacdaki her görev bir anlam taşımakta ve bu ibadetler kişinin eğitimine ve bilinçlenmesine katkıda bulunmaktadır.⁷²⁵ Demircan' a göre hac: "Canlılara saygıdır. Bitkiler dâhil bütün yaratıklarla barıştır. Şeytanlar ve şeytani güçlerle mücadele eğitimidir. Silahsız cihâddır. Ferdilik içinde içtimâliktir."⁷²⁶

İhrama girme noktası olan Mikât, insanın hayatında adeta temiz bir sayfa açma yeridir. Bu insanın geçmişten arınarak yeni bir döneme adım atmasıdır. Mikât güvenli ve huzurlu bir yaşam sürmenin ilk adımı olup manevi bir dönüşümün başladığı yerdir.⁷²⁷ Telbiye, hac ibadetinde söylenen ve Allah'a teslimiyetin ifadesi olan özel sözlerdir. Bu sözler Müslümanların Allah'a ve dinî görevlere bağlılıklarını ve birlikte hareket etme sorumluluğunu simgeler. Telbiye aynı zamanda tevhit inancının güçlü bir şekilde ilanıdır.⁷²⁸ İhram sadece bir elbise değişikliği değil insanın dünyevi arzularından arınarak ayrıcalıklarını unutup Allah'a yönelmesidir. İhramlı kişi tüm maddi değerlerden, statülerden ve benlik duygusundan uzak durarak eşitlik ve şeffaflık içinde olur.⁷²⁹ İhram ile birey sembolik olarak ölümü deneyimler. İhramlı kişi belirli davranışlardan uzak durur. Bu yaşam tarzının hac sonrasında da bireyi olumlu bir şekilde etkileyerek kötü davranışlardan uzaklaştırması beklenir.⁷³⁰ Yüksel'e göre İhram: "Nefis ve şeytanla yapılacak savaşta bir zırh işlevi de görür."⁷³¹ İhram yasakları bireye nefisine hâkim olma, sabır, disiplin ve çevreye duyarlılık gibi erdemler kazandırmayı amaçlar. Bu süreçte kişi davranışlarında ölçülü olmayı, sorumlulukla hareket etmeyi ve her adımında iyilikle düşünmeyi öğrenir. Yasaklara dikkat ederek bu bilinçle hareket eden birey, hem manevi yönden olgunlaşır hem de kalıcı bir kişisel dönüşüm yaşar.⁷³² Bu bağlamda ihramın anlamını kavramak, öğrencilerin sade ve sorumlu bir yaşam anlayışıyla birlikte, sabır ve özdenetim geliştirme yönündeki çabanın önemini fark etmelerine yardımcı olabilir. Tavaaf, Allah'ın evinde huzur ve güven içinde olmayı,

⁷²³ Mukadder Arif Yüksel, *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017), 134.

⁷²⁴ Geçioğlu, "Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım", 223.

⁷²⁵ Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", 130.

⁷²⁶ Ali Rıza Demircan, "Haccı Nasıl Anlamalıyız", *Bütün Yönleriyle Hac Tartışmalı İlmî Toplantı*, ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2015), 124.

⁷²⁷ Yüksel, *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki*, 136.

⁷²⁸ Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", 125.

⁷²⁹ Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", 124.

⁷³⁰ Geçioğlu, "Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım", 224.

⁷³¹ Yüksel, *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki*, 137.

⁷³² Yüksel, *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki*, 138.

Hacdaki her davranış gerçek hayatın bir yönünü simgelemekte ve kulluk yolculuğu ciddi bir disiplin atmosferiyle gerçekleştirilmektedir. Bu süreç, insan üzerinde pozitif etkiler bırakmaktadır.⁷⁴³ Bu ibadeti yerine getirenler üzerinde yapılan gözlemler ibadet sırasında hacıların günahlarının affı için dua ettiklerini ve hacdan sonra günahlarından arınma duygusuyla ruhsal açıdan iyileştiklerini ortaya koymaktadır.⁷⁴⁴

Hacdaki sembolik davranışların ifade ettiği manaların anlaşılması bireyin dini ve sosyal sorumluluklarına olan yaklaşımını güçlendirmektedir.⁷⁴⁵ Hacılar Hz. Hacer'in susuz ve zor koşullarda yaşadığı sıkıntıları Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etme imtihanını ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) Mekke'deki hayatını da yaşantılarında hissederler. Hac müminlere geçmiş peygamberlerin yaşadığı zorlukları ve fedakârlıkları hatırlatarak manevi bir derinlik kazandırır.⁷⁴⁶ Kısaca hac her bir yönü ile gerçek hayatın bir yansımasıdır. İhram tüm dünyasal ayrıcalıklardan soyutlanmayı simgelerken Müslümanlar tevhit ve teslimiyet etrafında birleşir. Tavaf, sa'y, vakfe ve kurban gibi ibadetler umut, mücadele, direniş ve teslimiyetin zirvesini ortaya koyarak müminin ruhsal olgunluğa ulaşmasına katkı sağlar.⁷⁴⁷

Netice olarak hac ibadetinin bu yönleriyle ortaokul düzeyinde ele alınması öğrencilerin manevi dünyalarını zenginleştirirken ahlâk temelli bir bakış açısı kazanmalarına yardımcı olabilir. Ayrıca haccın anlamını kavrayan öğrenciler, sabır, özdenetim ve empati gibi önemli karakter becerilerini geliştirerek, bireysel ve toplumsal sorumluluklarına daha bilinçli bir şekilde yaklaşmaları beklenebilir.

⁷⁴³ Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", 121-122.

⁷⁴⁴ Geçioğlu, "Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım", 234.

⁷⁴⁵ Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", 122.

⁷⁴⁶ Yılmaz, "Haccın Hikmetleri", 61-62.

⁷⁴⁷ Polatoğlu, "Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı", 143.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Din eğitimi bireyin yalnızca inanç dünyasını değil tutumlarını, davranışlarını ve kararlarını da etkileyen bir unsur olduğundan bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin karakter gelişiminde din eğitiminin rolü kuramsal bir çerçevede incelenmiştir.

Ortaokul dönemi, bireyin karakter ve kişilik gelişiminin hız kazandığı, sosyal ilişkilerde daha bilinçli roller üstlenmeye başladığı kritik bir gelişim evresidir. Bu bağlamda karakter eğitimi bireylerin benlik gelişimi, toplumsal uyum ve ahlâki davranış geliştirme süreçleri açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Aile, okul, arkadaş çevresi ve medya gibi faktörlerin etkisiyle biçimlenen karakter yapısı, aynı zamanda verilen eğitimin içeriğiyle de doğrudan ilişkilidir. Din eğitimi ise bu etkileşimsel yapı içinde karakter oluşumuna katkı sunan önemli bir öge olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda ortaokullarda verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, bireyin yalnızca dini bilgi edinmesini değil aynı zamanda bu bilgileri günlük yaşamına yansıtmasını ve toplumsal ilişkilerinde ahlâki bir duruş geliştirmesine de katkı sağlamaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler bu dersin söz konusu hedeflere ulaşmada işlevsel bir rol üstlenebileceğini göstermektedir.

Ortaokul dönemindeki öğrenciler kişilik gelişiminin önemli aşamalarından birini yaşarken aynı zamanda dünyayı, insanı ve yaşamın anlamını sorgulamaya başladıkları bir evreden geçmektedirler. Bu bağlamda din eğitiminin inanç öğrenme alanının öğrencilerin anlam arayışlarına rehberlik eden, hayata yön veren temel değerleri kazanmalarında yol gösterici bir işleve sahip olduğu görülmüştür.

İnanç öğrenme alanında yer alan Allah'a iman, meleklerle, ahirete, peygamberlere, ilahi kitaplara ve kadere iman gibi temel esasların öğrencilerin içsel dünyalarının zenginleşmesine ve tutumlarının şekillenmesine katkı sağlayabileceği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda araştırma bulgularına göre Allah inancının ortaokul öğrencilerinde sevgi, güven, merhamet, sabır ve içsel huzur gibi karakter özelliklerinin gelişimini desteklediği bu inancın bireyin davranışlarını yönlendiren, anlam arayışına rehberlik eden ve ahlâki sorumluluklarını içselleştirmesini kolaylaştıran temel bir unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Melek ve ahiret inancı öğretiminin ise öğrencilerde öz denetim, sorumluluk bilinci, vicdan gelişimi ve adalet duygusunu pekiştirmeye katkı sağlayabileceği; bireylerin yalnız olmadıklarını fark ederek iyilik yapmaya yönelmelerini ve yaşamlarını anlamlı kılacak değerler doğrultusunda şekillendirmelerini destekleyebileceği söylenebilir.

Alan yazın incelemeleri peygamber ve ilahi kitap inancı öğretiminin, öğrencilerin doğru ve yanlış ayırt edebilmelerine, örnek şahsiyetler üzerinden ahlaki değerler geliştirmelerine ve yaşamlarında rehberlik edecek ilkelere yönelmelerine katkı sağladığı yönündeki düşünceleri desteklemektedir.

Kader ve kaza inancı öğretiminin ise öğrencilerin olaylar karşısında sorumluluk

duygusu geliştirmelerine, çaba göstermeye dayalı bir yaşam bilinci kazanmalarına ve yaşamdaki zorluklarla başa çıkarken sabır, umut ve tevekkül gibi erdemlerle manevi dayanıklılık kazanmalarına katkı sağladığı söylenebilir. Bu da hem bireysel hem toplumsal düzeyde dengeli ve bilinçli bir tutum geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Bu doğrultuda her bir inanç esasının öğrencilerin karakter gelişimine farklı ve tamamlayıcı boyutlar kazandırdığı görölmektedir. Kısaca ifade edilirse; Allah inancı bireyin yaratıcısıyla bağ kurmasına, güven ve aidiyet duygusunun oluşmasına katkı sağlamaktadır. Melek ve ahiret inancı, hesap verme bilinci ve ahlaki davranışlar üzerinden içsel motivasyon sağlarken peygamber ve ilahi kitap inancı, rol model alma ve ilahi ilkelerle bireyin davranışlarını şekillendirmesi yönüyle öne çıkmaktadır. Kader inancı ise, bireyin kendi iradesinin farkında olarak davranışlarının sorumluluğunu alma bilinci kazanımını desteklemektedir.

Benzer şekilde İbadet öğrenme alanı çerçevesinde yer alan namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerin yerine getirilmesi gereken önemli dini görevler olmakla birlikte bireyde iyi bir karakter gelişimine katkı sağladığı, yine bu ibadetlerin sembolik anlamlarının ve ahlâki mesajlarının öğrenciler tarafından kavranmasının söz konusu değerlerin içselleştirilmesine yardımcı olabileceği sonucuna varılmıştır.

Bu bağlamda ortaokul dönemindeki öğrencilere yönelik namaz ibadetinin öğretimi, karakter eğitiminin önemli bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Düzenli olarak kılınan namazın zihinsel ve duygusal odaklanma becerilerini artırdığı, bunun da dikkat, öz denetim ve içsel motivasyon gibi kişisel yetilerin kazanımını desteklediği bilinci geliştirmeleri öğrencilerin karakter gelişimine önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca namazın, zaman yönetimi bilincini de geliştiren yapısı sayesinde öğrencilerin planlı ve sorumlu bireyler olarak yetişmelerine de katkı sağladığı belirtilmektedir. Tüm bu bulgular namaz ibadeti öğretiminin, ortaokul düzeyindeki öğrencilerin karakter gelişimini hem bireysel hem de sosyal boyutlarda olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Oruç ibadeti öğretiminin de öğrencilerin karakter gelişiminde önemli bir rol oynadığı görölmektedir. Bu eğitim sayesinde öğrenciler, irade gücü kazanmayı, kendilerini kontrol etmeyi ve sabırlı olmayı öğrenebilirler. Bununla birlikte empati kurma becerisini geliştirerek öğrencilerin toplumsal olaylara karşı daha duyarlı bireyler olmalarına katkı sağlayabilir. Ayrıca bu eğitim, öğrencilerin şükretmenin önemini kavramalarını ve israf konusunda daha duyarlı olmalarını sağlayabilir. Bu da hem manevi hem de ahlaki gelişimlerine destek olur. Ramazan ayının önemini fark eden öğrencilerde yardımlaşma, paylaşma ve dayanışma gibi olumlu sosyal davranışların gelişimi desteklenmektedir. Böylece bu eğitim öğrencilerin yalnızca bireysel değil toplumsal düzeyde de sorumluluk duygusu kazanmalarına katkı sağlamaktadır.

Zekât ibadeti öğretiminin öğrencilerin sadece dini bilgilerini artırmakla kalmayıp aynı zamanda ahlaki ve sosyal değerleri içselleştirmelerine de katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenciler zekâtın cömertlik, merhamet ve paylaşma gibi erdemleri güçlendirdiğini öğrenirken, bencillik, cimrilik ve hırs gibi olumsuz davranışlardan uzaklaşma bilinci geliştirebilirler. Bu ibadet onlarda şükür, empati ve toplumsal sorumluluk gibi değerlerin gelişmesine katkı sunarak karakterlerini olumlu

yönde şekillendirebilir. Eğitim sürecinde zekâtın anlam ve amaçlarının anlatılması, öğrencilerin sosyal duyarlılıklarının artmasına, yardımseverlik ve dayanışma kültürünün benimsenmesine destek olabilir. Bu değerlerin eğitim sürecine dahil edilmesi öğrencilerin erken yaşlardan itibaren paylaşma ve dayanışma bilinci geliştirmesine, topluma karşı duyarlı ve sorumluluk sahibi bireyler olmalarına zemin hazırladığı söylenebilir.

Hac ibadetinin din eğitimi kapsamında ele alınmasının ortaokul öğrencilerinin karakter gelişimine anlamlı katkılar sunduğunu göstermektedir. Din eğitimi çerçevesinde hac ibadetinde yer alan görevlerin anlamlarının öğrencilere kavratılması öğrencilerin olumlu dini tutum ve davranışlar geliştirmelerine ve toplumsal uyuma yönelik bilinç kazanmalarına zemin hazırlayabilmektedir. Bu bağlamda hac ibadeti konusunun karakter eğitiminin temel hedefleriyle örtüştüğü ve değerler eğitimi açısından önemli fırsatlar sunduğu söylenebilir.

İlgili alan yazın bağlamında ulaşılan verilere göre Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin öğrencilerin karakter gelişimine katkı sağlayabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda eğitimcilerin din eğitimi programlarını yalnızca bilgi aktarımı değil aynı zamanda değer kazandırma süreci olarak ele almaları; öğrencilerin duygu, düşünce ve davranış dünyalarına dokunan bütüncül bir yaklaşım benimsemeleri önerilmektedir.

Ayrıca ders içerikleri öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun şekilde karakter eğitimini destekleyecek biçimde zenginleştirilebilir. Özellikle inanç ve ibadet öğrenme alanında yer alan kavramlar ahlâki değerlerle ilişkilendirilerek sunulabilir. Öğretim sürecinde hikâye anlatımı, tartışma ve drama gibi etkinlik temelli yöntemler kullanılabilir. Bunun yanı sıra ders içerikleri hazırlanırken değerlerin öğrenciler tarafından içselleştirilmesini kolaylaştıracak örnek olaylara ve yaşantısal bağlara yer verilebilir.

Okullarda karakter gelişimini desteklemeye yönelik olarak okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin bilinçlendirilmesi adına hizmet içi eğitim faaliyetleri düzenlenebilir, yapılandırılmış eğitim programları uygulanabilir, ders dışı etkinlikler ve veli katılımı teşvik edilebilir.

Bu çalışma ortaokul düzeyinde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin inanç ve ibadet öğrenme alanı bağlamında karakter gelişimine etkisiyle sınırlıdır. Gelecek araştırmalarda din eğitiminin karakter gelişimine katkısı farklı değişkenler dikkate alınarak daha geniş bir çerçevede ele alınabilir. Ayrıca nitel yöntemlerle öğretmen ve öğrencilerin konuya ilişkin görüşlerinin incelenmesi bu alana daha farklı bir katkı sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- Abay, Ahmet. *Kur' an' da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Acar, Hilal. *Ortaokul Öğrencilerinin Temel İslâm İnanç Esaslarına Dair Tasavvuru: Antalya Örneği*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Acar, Mustafa. *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Akdemir, Furat. "İmanın Değersel Anlamı ve İslam'da İnanç Özgürlüğünün Temelleri". *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (2016), 37-65.
- Armaner, Neda. "Okulda Çocuğun Düşünce ve Davranışını Etkileyen Faktörler ve Rehberlik". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1-2 (1981), 167-174.
- Aşıkoğlu, Nevzat. "Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Destek Müzakeresi". *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- Atik, Aslıhan. "Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015), 728-743.
- Aydın, Ali Rıza. "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/3 (2009), 87-99.
- Aydın, Ayhan. *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım, 3. Basım, 2001.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 7. Basım, 2015.
- Aydın, Muhammet Şevki. "Barış Uzlaşma Kültürü ve Din Eğitimi". *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*. ed. Suat Cebeci. 114-123. İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Aydın, Muhammet Şevki. "Din Eğitimi Bireyi Kalıplamamalı". *Etkili Din Öğretimi*. ed. Şaban Karaköse. 9-14. İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2009.
- Aydın, Rümeysa. *Ahiret İnancının İnsan Üzerindeki Etkileri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Bacanlı, Hasan. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 11. Basım, 2005.
- Bakioğlu, Ayşen - Sılay, Nur. *Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede Karakter Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1. Basım, 2011.
- Bal, Mehmet. *İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Müfredatında Yer Alan "Melek ve Ahiret İnancı" Adlı Ünitenin Kazanımlarını*

- Elde Etme Düzeyleri ile Korku ve Kaygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Balcı Arvas, Fatma vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf*. ed. İsmail Sağlam. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2024.
- Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Gül Yayınevi, 12. Basım, 1992.
- Bilgin, Abdülcelil. “Din Dindar Dindarlık Özeleştiril Bir Değerlendirme”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2014), 75-84.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Gün Yayıncılık, 2001.
- Bilgin, Beyza. “Kültürel Farklılıklar ve Dinin Evrensel Öğretimi”. *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*. ed. Suat Cebeci. 315-328. İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- Bilgin, Beyza - Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Akid Yayıncılık, 1991.
- Bozan, Ayşegül. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Karakter Eğitimi Yaklaşımı ile Değerlerin Eğitimi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Bulut, Nurgül. *Allah İnancı-Ahlak İlişkisi: Din Eğitimi Bağlamında Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Buyrukçu, Ramazan. “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretiminin Kişilik Gelişimine Etkisi”. *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*. ed. Suat Cebeci. 231-242. İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- Cebeci, Suat. “Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Destek”. *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*. ed. Suat Cebeci. 216-227. İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- Cebeci, Suat. “Din Öğretimi Yöntemleri”. *Etkili Din Öğretimi*. ed. Şaban Karaköse. 195-224. İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2009.
- Certel, Hüseyin. “İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”. *Ekev Akademi Dergisi* 1/3 (1998), 149-156.
- Certel, Hüseyin. “Psiko- Sosyal Açından Zekat”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1997), 347-359.
- Coşkun, Yemliha - Kurnaz, Ayşe. “İlköğretim Öğrencilerinin Benlik Saygısı ve Akran Baskısı Üzerine Bir İnceleme”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 17 (2009), 112-129.
- Çağatay, Şefika Melike. *Öğretmen Görüşlerine Göre Karakter Eğitiminde ve Karakter Gelişiminde Okulun Rolü*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Çalapkulu, Çiğdem - Şahin, Muhammed Oğuzhan. “Sosyal Medyanın Bireylerin Kişisel Gelişimine Etkileri: Youtube Kanalı Barış Özcan İncelemesi”. *Atatürk*

- Üniversitesi Yayınları* 3/2 (2022), 57-62. <https://doi.org/DOI:10.5152/OJFHSS.2022.1053805>
- Çalışkan, Zeynep Büşra. *Karakter Eğitimi Sürecinde Din Eğitiminin Rolü*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Çeken, Hacer. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretim Programında Zekât Konusunun Yeri ve Ders Kitaplarına Yansıması*. Kars: Kafkas Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Çelik, Adem. *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Çelik, Nesibe Gülşen. *7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Çelikkaya, Hasan. *Eğitime Giriş*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1. Basım, 1997.
- Çeviren, Birhan. *Meleklerle İman ve Hayata Yansımaları*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Çınar, Mehmet. “Oruç İbadetinin Ruh Sağlığı Üzerine Etkisi: Deneysel Bir Araştırma”. *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (2021), 1007-1028.
- Dam, Hasan. “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”. *Gelişim Basamaklarına Göre Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2011.
- Demir, Hüdanur - Çınar, Mehmet. “Gençlerin Beş Vakit Namaz Kılma Durumlarını Etkileyen Faktörlerin Chaid Analizi Yöntemi İle İncelenmesi”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (2022), 1016-1029.
- Demircan, Ali Rıza. “Haccı Nasıl Anlamalıyız”. *Bütün Yönleriyle Hac Tartışmalı İlmî Toplantı*. ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz. 123-139. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2015.
- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf)*. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 2024.
- Doğan, Mebrure. “Oruç İradeyi Güçlendirir mi? Ramazan Orucunun Öz Denetim ve Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinin Deneysel Olarak İncelenmesi”. *Bilimname* 48 (2022), 495-533. <https://doi.org/10.28949/bilimname.116465>
- Doğan, Recai. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf*. ed. Üzeyir Yıldırım. Ankara: Gezen Yayınları, 2024.
- Doğan, Yadigar. “İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/13 (2007), 155-187.
- Dündar, Naci. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Kişilik ve Karakter Bakımından Değerlendirilmesi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Ecer, Münir. *Din Eğitiminde Ahlak*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

- Ekşi, Halil. “Gençlik Döneminde Karakter Eğitimi”. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II.* ed. Hayati Hökelekli. 397-411. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.
- Ertürk, İklîma Betül. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Allah’a İman Penceresinden Değerler Eğitimi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Eşsiz, Muhittin. “Din Öğretiminde Yeni Yönelişler”. *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*. ed. Suat Cebeci. 17-25. İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- Ev, Halit. *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde Dini Gelişim ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Geçioğlu, Ahmet Rıfat. “Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2016), 219-243.
- Geredeli, Mustafa. *Namazın Sosyo – Psikolojik Tahlili ve Kişilik Gelişimine Etkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Gülbağı Oymak, Firdevs. *İlköğretim Müfredatında Tanrı Tasavvuru ve İnanç Esaslarının İncelenmesi ve Öneriler*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Dönem Projesi, 2024.
- Gümüş, Niyazi - Şimşek, Salih. “Toplumda Zekât Bilincinin Geliştirilmesinin Yoksulluğa Etkisi: Sakarya İli Araştırması”. *Sakarya İktisat Dergisi* 10/3 (2021), 240-256.
- Gündüz, Turgay. “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”. *Etkili Din Öğretimi*. ed. Şaban Karaköse. 35-64. İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2009.
- Gündüz, Turgay. “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”. *Gelişim Basamaklarına Göre Din Eğitimi*. İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2011.
- Güney, Mehmet - Taştepe, Taşkın. “Ergenlerde Sosyal Medya Kullanımı ve Sosyal Medya Bağımlılığı”. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi* 9/2 (2020), 183-190.
- Gürses, İbrahim. “Din Eğitimi Değişkeni ile Kişilik Değişkenlerinin İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II.* ed. Hayati Hökelekli. 263-309. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.
- Hayta, Akif. *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Hayta, Akif. “U. Ü. İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi* 9/9 (2000), 1-12.
- Kamili, Fahri. *İslam Fıkında Namaz İbadeti Anlamı, Önemi, Tarihçesi, Fert Ve Toplum Üzerindeki Etkileri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

- Kandemir, Yusuf. *Kader İnancının Psikoterapik Açıdan Fonksiyonu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kara, Osman. “Kur’ an’ a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (2012), 1-24.
- Karacoşkun, M.Doğan. “Dinî İnanç Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (2004), 23-36.
- Karaköse, Rukiye. “Ergenlerle Etkili İletişim”. *Etkili Din Öğretimi*. ed. Şaban Karaköse. 275-308. İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2009.
- Karaköse, Şaban. “Çocukluk Dönemi Din Öğretimi”. *Etkili Din Öğretimi*. ed. Şaban Karaköse. 15-34. İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2009.
- Karaman, Fikret vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kişilik Gelişimi Açısından Namaz”. *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 8/16 (2015), 11-54. <https://doi.org/10.17540/hikmet.20151612066>
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur’an’a Göre İnkâr ve Bunalım -İnkârcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 211-235.
- Kasapoğlu, Nermin. *Amerika Birleşik Devletleri’nde Uygulanmakta Olan Karakter Eğitimi Programlarının İncelenmesi ve Türkiye’de Karakter Eğitimi Programlarının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Kaya, Mevlüt - Küçük, Nurettin. “İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2017), 17-44.
- Keleş, Ekrem. “Rabbine Gidenin Ahlâkî Yol Haritası”. *Bütün Yönleriyle Hac Tartışmalı İlmî Toplantı*. ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz. 115-122. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2015.
- Kerschensteiner, G. *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*. çev. H.Fikret Kanad. Ankara: MEB Basımevi, 1977.
- Keyifli, Şükrü. “Eğitim ve Din Eğitimi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 103-126.
- Kıran, Selçuk vd. “Sosyal Medya Kullanımının Kişiler Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi”. *Bilişim Teknolojileri Dergisi* 13/4 (2020), 435-441. <https://doi.org/DOI: 10.17671/gazibtd.693331>
- Kimter, Nurten. “Namaz ve Ahlaki Olgunluk İlişkisi”. *Dini Araştırmalar* 19/50 (2016), 103-133.

- Kimter, Nurten. “Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015), 7-54.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2005.
- Koç, Ahmet. “Din Öğretiminde Etkili İletişim”. *Etkili Din Öğretimi*. ed. Şaban Karaköse. 161-170. İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, 2009.
- Koç, Mustafa. “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi”. *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 75-88.
- Koç, Mustafa. “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması”. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004), 147-178.
- Koç, Mustafa. “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri”. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/17 (2004), 231-238.
- Köylü, Mustafa. “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (2004), 137-154.
- Köylü, Mustafa vd. *Gelişim Basamaklarına Göre Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2. Basım, 2011.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Ok, Üzeyir. “Bir Aktivite Sistemi Olarak ‘İnanç’: İnanç Gelişimine Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 111-134.
- Oruç, Cemil. “Din Eğitiminin Hedefleri”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008), 259-269.
- Osmanoğlu, Cemil. “Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç”. *Bilimname* 27/2 (2014), 177-206.
- Öcal, Mustafa. “Ahiret İnancının Öğretiminde Yeni Bir Yöntem Önerisi”. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II*. ed. Hayati Hökelekli. 315-342. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 1999.
- Öcal, Mustafa. “Nasıl Din Eğitimcileri Yetiştirmeliyiz”. *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*. ed. Suat Cebeci. 126-143. İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- Öz, Nedim. “İslâm Dininde İbadetlerin Sosyal Boyutu”. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 8/15 (2021), 217-242.
- Öz, Nedim. “İslam’da Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Boyutu”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 24/61 (2021), 595-614. <https://doi.org/10.15745/da.990736>
- Öz, Nedim. “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”. *Diyanet İlmi Dergisi* 55/1 (2019), 197-215.

- Özaşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslâm*. 1-7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Özdemir, Saadettin. “Zekâtın Eğitici ve Ahlâkî Özellikleri”. *Dini Araştırmalar* 6/18 (2004), 231-238.
- Özkan, Hakan. “Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 323-352.
- Paksoy, Hatice Büşra vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf*. ed. Şeyma Karatepe. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2024.
- Peker, Hüseyin. “Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 100-105.
- Polatoğlu, Enver. “Haccın Hikmet Boyutu ve Sembolik Yapısı”. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 12 (2022), 120-146.
- Sayın, Aslıhan - Aslan, Selçuk. “Duygudurum Bozuklukları İle Huy Karakter ve Kişilik İlişkisi”. *Türk Psikiyatri Dergisi* 16/4 (2005), 276-283.
- Sayın, Esmâ. *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: TDV Yayıncılık, 2. Basım, 1991.
- Selçuk, Ziya. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 10. Basım, 2004.
- Soysal, Murat. *İlköğretimde 7-12 Yaş Arası Çocuklarda Ahlaki Karakter Özellikleri ve Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Sönmez, Mahmut. “Eğitim Çevre İlişkisi”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017), 105-128.
- Şentürk, Hâbil. “Dini İncanın Psikolojisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1997), 89-99.
- Şentürk, Hâbil. “Kişilik ve Din”. *Diyanet İlmi Dergisi* 30/3 (1994), 69-76.
- Şimşek, Selçuk - Alkan, Vesile. “Karakter ve Değer Eğitimi Dersinin Kazanımları”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/Özel sayı (2019), 1-16. <https://doi.org/10.17494/ogusbd>.
- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi ve Bilim*. İstanbul: Timaş Yayınları, 14. Basım, 2018.
- Taşçı Korkmaz, Esra Nur. *İmam Mâtürîdî'ye Göre İnanç Esaslarının Psiko-Sosyal Faydaları*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Tezcan, Mahmut. *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Fakülte Kitabevi, 11. Basım, 1997.
- Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr>, ts. Erişim 14 Şubat 2024
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. “Türk Dil Kurumu”. 2022. Erişim 20 Eylül 2024. <https://sozluk.gov.tr>
- Topaloğlu, Bekir vd. *İslam'da İman Esasları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

- Ünal, Vehbi. “İslam’da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 355-370.
- Üstündağ, Alev. “Çocukların Sosyal Medya Akıllı Telefon ve Oyun Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Bağımlılık Dergisi* 23/3 (2022), 316-326. <https://doi.org/DOI: 10.51982/bagimli.1004767>
- Üstündağ, Alev. “İnternet Kullanımının Çocukların Gelişim Alanlarına Etkisinin Sınıf Öğretmenleri ve Ebeveynlerin Bakış Açılarına Göre Karşılaştırılması”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 62 (2022), 290-310. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.989520>
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: DİB Yayınları, 1983.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde Din Eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Yazıbaşı, Muhammed Ali. “Çocukluk Döneminde Din ve Din Eğitiminin Çocuklara Kazandırdıkları”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017), 309-326.
- Yeşilyaprak, Binnur. *Eğitim Psikolojisi Gelişim Eğitim Öğretim*. Ankara: Pegem Akademi, 22. Basım, 2019.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 11. Basım, 2016.
- Yıldırım, Bilal. “Çocuğun Şahsiyet Gelişiminde Ailenin Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1997), 119-136.
- Yıldız Bıçakçı, Müdriye - Gürsoy, Figen. “Proje Yaklaşımına Dayalı Eğitimin Altı Yaş Çocuklarının Gelişimine Etkisinin İncelenmesi”. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 18/1 (2010), 307-316.
- Yıldız, İlhan. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Zorunlu mu Kalmalı Yoksa Seçmeli mi Olmalı”. *Tünav Bilim Dergisi* 2/2 (2009), 243-256.
- Yılmaz, H. Kâmil. “Haccın Rûhu, Hac Menâsikinin Sembolik Anlamı”. *Bütün Yönleriyle Hac Tartışmalı İlmî Toplantı*. ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz. 95-109. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2015.
- Yılmaz, Musa Kazım. “Haccın Hikmetleri”. *Diyanet Dergisi Dini-İlmi-Edebi* 26/3 (1990), 47-68.
- Yüksel, Emrullah. “Din Fenomeni”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2012), 79-110.
- Yüksel, Mukadder Arif. *Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Yürük, Tuğrul. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının İncelenmesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2022), 415-436. <https://doi.org/10.30627>

